

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

JEAN JACQUES ROUSSEAU'DA KÖTÜLÜK PROBLEMİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Melike KOÇ

Enstitü Anabilim Dalı : Felsefe

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Elif ERGÜN

ARALIK – 2018

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

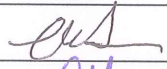
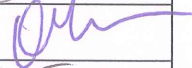
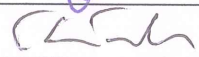
JEAN JACQUES ROUSSEAU'DA KÖTÜLÜK PROBLEMİ

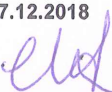
YÜKSEK LİSANS TEZİ

Melike KOÇ

Enstitü Anabilim Dalı : Felsefe

“Bu tez 14/12/2018 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği / Oyçokluğu ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI	İMZA
Dr. Öğr. Üyesi Elif ERGÜN	Başarılı	
Dr. Öğr. Üyesi Elif Nuyan	Başarılı	
Doç. Dr. Tufan GÖTÖK	Başarılı	

 SAKARYA ÜNİVERSİTESİ	T.C. SAKARYA ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TEZ SAVUNULABİLİRLİK VE ORJİNALLİK BEYAN FORMU	Sayfa : 1/1
Öğrencinin		
Adı Soyadı	:	Melike KOÇ
Öğrenci Numarası	:	1660Y19003
Enstitü Anabilim Dalı	:	Felsefe
Enstitü Bilim Dalı	:	
Programı	:	☒ YÜKSEK LİSANS ☐ DOKTORA
Tezin Başlığı	:	Jean Jacques Rousseau'da Kötülük Problemi
Benzerlik Oranı	:	%11
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE,		
☐ Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi beyan ederim. 17/12/2018 Öğrenci İmza		
☐ Sakarya Üniversitesi Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen öğrenciye ait tez çalışması ile ilgili gerekli düzenleme tarafımda yapılmış olup, yeniden değerlendirilmek üzere@sakarya.edu.tr adresine yüklenmiştir. Bilgilerinize arz ederim. /...../20..... Öğrenci İmza		
Uygundur		
Danışman Unvanı / Adı-Soyadı: Dr. Öğr. Üyesi Elif ERGÜN Tarih: 17.12.2018 İmza: 		
☐ KABUL EDİLMİŞTİR ☐ REDDEDİLMİŞTİR EYK Tarih ve No:	Enstitü Birim Sorumlusu Onayı	

ÖNSÖZ

Bu tezi *Dünyalı* filminde geçen bir bölümden etkilenerek kaleme aldım. Sahne bir müzede, öğretmen ve öğrencileri arasında geçmektedir. Öğretmen, ilk insanların dönemini temsilen yapılan heykelleri göstererek, o insanların zamanında bizimle aynı korkuları, umutları beslediğini, ailelerine ve toplumuna bağlı olduklarını söyler. Hatta etrafındaki her varlığa karşı aynı bağlılıkla bağlıdırlar. Daha sonra öğrencilerine sorular yöneltir: Onlardan biri şu an burada olsaydı günümüz dünyası hakkında ne düşünürdü? Korumak için uğruna öleceği topluluğun bencil, sosyal medya bağımlısı insanlara dönüşmüş, insanlık algısından kopmuş olmasını nasıl karşılardı?

Bu sorular üzerine düşünüp daha da ileri taşıdım. İnsanın kendine ve etrafına verdiği zararı, yaptığı kötülükleri gören bu kişi ne yapardı? Kötülüğün ne olduğunun yüzüne vurulmasıyla sarsılır, ‘insan bunu kendine nasıl yaptı?’ sorusunu sorardı diye düşündüm. Yaşadığı doğa gerçekten ona ait ve onun eviydi. Bizler özgürlükten uzak, insanların birbirinden kopuk, mutsuz, bir çatı altında yaşam mücadelesi verdikleri hale geldik. Hep bir hırs, rekabet ve elde etme yarış içerisindeyiz. Dünyanın içinde, ona yabancıyız. Onun sağladığı iyiliklere sırtımızı dönüp kötülükleri açığa çıkardık. O zamanın mutluluğu, ateş başındaki birlikteliğin sıcaklığı kalmadı. İnsanlar artık ailesine bile güvenemiyorlar. Bağlar kopuk. Kötülük, kargaşa, ölüm her yerde. Kendimize kötülükten bir fanus yarattık. Güzel ve iyi dünyayı onun dışında bıraktık.

İşte Rousseau, benim için o dönemden gelmiş kişidir. Bu fanusu kırıp bana özümde saklı kalan gerçek dünyayı gösteren ve elimi tutup bu dünyayı insanlığa yakışır hale getirecek o gerçek dünyalıdır.

Toplumsallığın karanlık yüzünden doğanın aydınlığına doğru gerçekleşen yolculuğumun her adımında yanımda olan ve desteklerin en büyüğünü sağlayan danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Elif Ergün’e sonsuz teşekkür ederim.

Melike KOÇ

14.12.2018

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	ii
ÖZET	iii
SUMMARY	iv
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1: ROUSSEAU DÜŞÜNCESİNDE KÖTÜLÜK	20
1.1. Doğal Durum ve Kötülük.....	22
1.2. Toplum ve Kötülük	26
1.2.1. Evreler.....	27
BÖLÜM 2: KÖTÜLÜĞÜN EHLİLEŞTİRİLMESİ	43
2.1. Toplum Sözleşmesi	44
2.1.1 Devlet Düzeni	45
2.2. Eğitim.....	54
2.2.2. Bireyin Eğitimi.....	55
SONUÇ.....	66
KAYNAKÇA	71
ÖZGEÇMİŞ.....	78

KISALTMALAR

Çev. : Çeviren/Çevirenler

S. : Sayfa/Sayfalar

Vb. : Ve benzeri.

Sakarya Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Özeti

Yüksek Lisans	x	Doktora	
Tezin Başlığı: Jean Jacques Rousseau'da Kötülük Problemi			
Tezin Yazarı: Melike Koç		Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Elif Ergün	
Kabul Tarihi: 14.12.2018		Sayfa Sayısı: iv (ön kısım) +78 (tez)	
Anabilim Dalı: Felsefe			
Kötülük, düşünce tarihinde en çok tartışılan görüşlerden biri olmuştur. Bu çalışmanın amacını da Rousseau'nun kötülük üzerine düşüncesi oluşturur. Düşünür, var olan kötülüğü Tanrı ile ilişkilendirmeden insanın eylemlerine yükleyen ilk kişi olması açısından önemlidir. Rousseau'nun kötülük fikrine bakıldığında ise doğal durum ve toplum etrafında şekillendiği görülür. Bu doğrultuda giriş bölümünde felsefe tarihinde etkili olmuş önemli düşünürlerden Platon, Augustinus, Leibniz, Kant, Hegel, Schelling, Schopenhauer, Nietzsche, Marx ve Arendt'in kötülük ile ilgili görüşlerine kısaca yer verilecektir. Tüm bunları yaparken kötülük probleminin ilk insandan çağdaş döneme gelene kadar geçirdiği sürecin ve değişimin bilgisini vermek, aynı zamanda Rousseau ile benzerliklerini, farklılıklarını ve Rousseau'nun önemini sunmak da amaçlardan biri olacaktır. Birinci bölümde yapılacak ilk şey, insanların sosyalleşmeden önce özgürlük ve eşitlik içinde yaşadıkları doğal durum hakkında bilgi vermektir. Daha sonra kötülüğün kaynağı olarak gördüğü toplum ve ona doğru gerçekleşen geçiş, evreler halinde sunulur. Evrelerin içeriği, ihtiyaçlar, özsevgi-merhamet-özsaygı, dil, eşitsizlikler, mülkiyet, büyük devrimler ve bilim-edebiyat-sanatın etkilerinden meydana gelir. Son bölümde ise Rousseau'nun, kötülüğün kaynağı gördüğü toplumu, toplum sözleşmesi ve eğitim fikri ile nasıl ehlileştirebileceğinin üzerinde durulacaktır. Toplum sözleşmesi ile ne tür değişiklikler yapıldığı, devletin yapısı ve değişen sistemden bahsedilecektir. Daha sonra ise toplum sözleşmesi ile kurulan yeni devlet düzeninde yaşayacak bireylerin/yurttaşların eğitiminin nasıl olması gerektiği anlatılacaktır. Eğitim toplumun kendisi için en iyisini seçebilmesi, başkalarının etkisinde kalmadan kendisi için iyi olacak olanı belirleyebilecek ve devam ettirebilecek yurttaşlar sağlamasından dolayı önemlidir.			
Anahtar Kelimeler: Rousseau, Kötülük, Doğal Durum, Toplum, Toplum Sözleşmesi, Eğitim.			

Sakarya University
Institute of Social Sciences Abstract of Thesis

Master Degree	X	Ph.D.	
Title of Thesis: The Problem of Evil in Jean Jacques Rousseau			
Author of Thesis: Melike Koç		Supervisor: Assist. Prof. Elif Ergün	
Accepted Date: 14.12.2018		Number of Pages: iv (pre text) + 78 (main body)	
Department: Philosophy			
Evil is one of the most debated views in the history of thought. The purpose of this study is Rousseau's thought on evil. The thinker is important because he is the first person to bear the evil that exists, to the actions of man without associating with God. Looking at Rousseau's idea of evil, it is seen that it is shaped around the natural state and society. In this direction, the first important thinkers in the history of Philosophy, Platon, Augustinus, Leibniz, Kant, Hegel, Schelling, Schopenhauer, Nietzsche, Marx and Arendt's views on the evil will be given a brief overview. While doing all this, the problem of evil and the process of change from the first to the modern period will be given. At the same time, the importance of Rousseau will be presented by revealing the similarities and differences between the mentioned thinkers and Rousseau. The first thing to do is to give information about the natural situation in which people live in freedom and equality before socialisation. Then the society he sees as the source of evil and the transition towards him is presented in stages. The content of the phases consists of the needs, self-compassion-compassion-self-esteem, language, inequalities, property, great revolutions and the effects of science-literature-art. In the last chapter, we will focus on how Rousseau can tame the society, which is the source of evil, with the idea of social contract and education. What kind of changes are made with the social agreement, the structure of the state and the changing system will be mentioned. Then, the education of individuals/citizens who will live in the new state system established by the community agreement will be explained. Education is important because it provides society with citizens who can choose the best for themselves, who can identify and perpetuate the best for themselves without being influenced by others.			
Keywords: Rousseau, Evil, Natural State, Society, Society Contract, Education.			

GİRİŞ

Etrafında olup bitenlerin farkında olan insanların, iyi ile kötüyü deneyimlemesi ve bu iki kavramın sirayet ettiği her şeyi görmesi kaçınılmazdır. Çünkü iyi ve kötü, evrenin düzenine içkin bulunan ve adeta insanların hareketlerinin belirleyicisi olan önemli iki kavramdır. Bu açıdan insanların, yaşamlarına dair deneyimlerinden yola çıkarak, onları mutlu eden ve kendileri için yararlı buldukları şeyleri iyi kabul ettikleri görülür. Zarar veren ve mutsuz eden şeyler ise onlar tarafından kötü olarak nitelendirilir. Bu yüzden insanların, yaşamsal faaliyetleri, hayattaki amaçları, her zaman mutluluğa ve dolayısıyla iyiye yöneliktir.

İyi ile mutluluğu seven ve her zaman bunlara ulaşma hedefi olan insanın, hedefleri önünde karşılaştığı kötülükler onlar tarafından hiç durulmadan aşılmaya çalışılır. Fakat bir müddet sonra yorulmaya başlanır ve o an durup düşünülür. Amaç iyiye, neden kötülük vardır? Buna benzer sorularla iyi ve kötünün açıklanması çabasına girilir. İyiye yönelmek isteyen insanın karşısındaki kötülüğün acı verici varlığı, onları hayatın anlamını sorgulamaya iter. Nihayetinde insan, kötülük üzerine düşünmeye başlar. İyi ve kötünün kavram olarak başlayan serüveni eyleme dönüşmesine doğru şekillenir.

Yaşam engelsiz değildir. Sürekli değişen koşullarla akan zaman içinde, güçlüklerle karşılaşılır. Bu da düşünmeye teşvik eder. Bir yorumlama, cevaplama isteği insanda belirir. Gelişen olaylar karşısında duyarsız kalınamayarak konular üzerine çözümlemeler getirilmeye çalışılır ve sorgulamaya başlanılır: Yaşam neden böyledir? Kötülükler neden vardır? Kaynağı nedir? Bu anlamlandırma girişimi, insanın bir köşeye çekilerek, her şeyi kabullenip, vazgeçecek yapıda olmamasından kaynaklanır. Engellerin altında kalmak istemeyen insanlar, yeni yollara yönelmeye çalışırlar. Buradaki amaçları, pes edemeyen yapılarının yardımıyla, engelleri aşmak için her defasında yeni çözümler bulmak ve var olan engelleri atlatana kadar, tekrar tekrar denemelerini sağlayacak güçleriyle bunu başarmaktır.

İşte insanların, bu hayatı anlamlandırmaya çalışmalarındaki çaresizliği, başına gelen felaket ve acıların boşuna olduğuna, bir hiç uğruna katlanıldığına inanmak istememelerinden, sınırlamaları, talihsizlikleri, kötülükleri kabul etmemelerinden kaynaklanır. Sürekli engellerin aşılmaya çalışılması da bundandır. Ayrıca, iyi bir Tanrı ile var olan kötülükler, insanlar tarafından bağdaştırılamaz. İyi bir Tanrı'nın kötülüğe

nasıl ve neden izin verdiğini kavramak insanlara zor gelir. Bu yüzden kötülüğün varlığının altında bir neden ararlar. Bu neden arayışı kötülük ile ilgili sorular sorup, cevaplar bulmaya çalışmalarına sebep olur. Böylece insanların tahammülsüzlüğü onları cesaretli kılar ve sahip oldukları düşünme eylemini korkmadan kullanırlar.

Geçmişten beri insanın sorunu olan kötülüğün belirsizliği, düşünce tarihinde de kendine yer bulur. Bu doğrultuda kötülük ile ilgili sorular sorulur ve cevaplar verilir. Sorulan sorular genel olarak: kötü nedir, kötü diye bir şey var mıdır, varsa nasıl bir varlığa sahiptir, nasıl bu dünyada var olabilmektedir, ne kötüdür, acaba ortadan kaldırılabilir mi, iyi bir Tanrı ile kötülük nasıl bağdaştırılabilir, evrende görülen doğada meydana gelen olaylar ve insan kaynaklı kötülüklerin Tanrı ile bir ilişkisi var mıdır, şeklindedir.

Cevaplara bakıldığında ise kötülüğün, çağdaş dönemden önce ilk günah kaynaklı olduğunu söyleyenler yanında, kötülüğü iyi ile birbirinin tamamlayıcısı ve iyinin eksikliği olarak gören, hatta tamamen görmezden gelenlerin de olduğuyla karşılaşılır. Bunların yanında kötülüğü Tanrı ile bağdaştıranlar, uzaklaştıranlar da vardır. İnsanın özgür iradesinin doğru eylemde kullanılmamasını kötü olarak görenlerde bulunur. Çağdaş dönemde ise daha çok insanın insana olan davranışlarında kötülük ön plandadır. Bu bağlamda kötülük denilince ilk akla gelen düşünürlerin görüşleriyle sınırlandırılmış yaklaşımlar bu sorular ve cevaplar doğrultusunda incelenebilir.

Düşünce tarihinde, geçmişten beri kötülük üzerine, farklı şekillerde fikirler ortaya konulmuştur. Konu açısından ilkçağa bakıldığında, kötülük kavramını ilk kez ciddi olarak tartışan kişinin Platon olduğu görülür. Platon'a göre iyi idesi Tanrı'nın kendisidir. Düşünre göre Tanrı, evreni belli bir düzen halinde, dairesel şekilde hareket eden bir küre olarak tasvir eder (Platon,2001:33). Bu düzen de iyinin Tanrı olduğunu kanıtlamaktadır:

“Gerçekten, Tanrı her şeyin elden geldiğince iyi olmasını, kötü olmamasını istediğinden, devinimsiz olmayan, kuralsız düzensiz bir devinim içinde olan, gözle görünen şeylerin bütünü ald; düzenin her bakımdan daha iyi olduğunu düşünerek onu düzensizlikten düzene soktu. Ama her şeyden üstün olanın yaratacağı nesnenin, en güzel nesne olmamasına olanak yoktu ve yoktur. Biraz düşününce, ayırımına vardı ki, gözle görünecek biçimde yaratılmış şeylerden, hiçbir zaman zekâsı olan bir bütünden daha güzel, zekâsız bir bütün çıkamaz. Bundan başka, hiçbir varlıkta ruh olmayınca zekâ bulunamayacağını da anladı. Bu düşüncenin sonunda zekâyı ruha, ruhu da bedene koydu ve evrene özü bakımından olabildiğince iyi bir yapıt yaratırcasına biçim verdi. İşte bu temelin, yakın düşünüşe göre gerçekten bir ruhu, bir zekâsı olan bu evrenin, bu canlı varlığın, Tanrı kayrasıyla yaratıldığını söylemek gerekir.” (Platon, 2001:30)

Tanrı'nın iyi olması, yarattıklarının da iyi olduğu anlamına gelir. Bu da iyi Tanrı'dan kötü bir şey çıkmayacağını gösterir. Tanrı ve yarattıkları iyiye o halde var olan kötülüğün kaynağı nedir? Tanrı'nın kötü olamayacağını kanıtlayan Platon, Tanrı ile bağlantısı olmadan var olan bu kötülüğün kaynağının arayışına girer.

Nihayetinde kötülüğün kaynağı bilgisizlikte bulunur (Platon, 1997:49d;60b).Platon için kötü bilgisizlikken, iyi bilgili olmaktır. Anlaşılacağı üzere var olan kötülükler ya da haksızlıklar insanın bilgisizliğinden kaynaklanmaktadır. Bilgili olmak ise, insanı iyiliğe ulaştırmada anahtar görevi görmektedir. Bilgili bir insanın kötülüklerle alakası olmaz. Çünkü doğru bilgi onun doğru davranışta bulunmasını sağlar ve onu mutlu eder. Mutluluk da insanları kötülükten uzaklaştırır. Mutlu bir insanın kötülük yapmak için nedeni yoktur. Mutsuz insanlar kötülük yaparlar. Bunun da önüne geçileceğine inanan Platon, kötülük yapan bilgisiz insanlara, eğitimle bilgi sağlanarak iyinin kazandırılabilceğini söyler (Platon, 2001:105).

Burada açık biçimde görülüyor ki Platon kötülüğü Tanrı'dan uzaklaştırarak insana, onun bilgisizliğine yöneltmiştir. Ayrıca kötülüğün kaynağı gördüğü bilgisizliği eğitimle yenileceğine inancı da tamdır. Çünkü ona göre kimse kötülüğü bilerek seçmemektedir. Kötülük yapanlar bilgisizliklerinin kurbanıdırlar ve bundan kurtarılabirler. Böylece kötülük ortadan kaldırılıp yerine iyilik getirilir.

Kötülük üzerine düşünceleriyle dikkat çeken ortaçağ filozoflarından Augustinus ise, kötülük düşüncesiyle hayatı boyunca ilgilenir. Düşünür Tanrı'yı mutlak iyi olarak görmekte ve kötülüğü ondan uzaklaştırmaktadır. Ona göre mutlak iyi olmak, yarattıklarının da iyi olduğu anlamına gelir. Fakat düşünür mevcut olan kötülüklerin de farkındadır. Burada akıllara şu soru gelir: Mutlak iyi bir Tanrı ve yarattığı iyi olan her şey arasında kötülük nasıl varlık kazanır? Bu açıdan Augustinus, öncelikle, kötülüğün kaynağının neler olamayacağını bildirir. Ona göre ilki, kötülüğün Tanrı ile bir ilgisi olamayacağıdır. Denildiği gibi Tanrı iyidir ve bu yüzden yarattığı her şey de iyi olmalıdır. Her şey iyi olmasına rağmen savaş, hırsızlık, yalan gibi kötülüklerin mevcut olması bir bozuluşu gösteriyor olabilir. Bu açıdan kötülüğün kaynağının iyinin yokluğu olduğu söylenebilir.

Tanrı'nın yarattıklarıyla ilişkisi hiyerarşik bir düzendedir. Tanrı, hiyerarşinin en üstünde, en iyi olarak bulunur. En altta ise madde vardır. Tanrı'dan maddeye kadar var

olan her şeyde iyilik azalarak ilerler. Fakat bu iyiliğin tamamen kaybolduğu anlamına gelmemektedir. Çünkü iyiliğin olmadığı bir varlık söz konusu olamaz. İyilik, her varlıkta sahip olunması gerektiği kadar vardır. Bundan da anlaşıldığı üzere kötülük aslında yoktur. Var olan iyiliğin azlığıdır:

“...bozulabilen her şey iyilik bakımından noksandır. Ama tamamen iyilikten yoksun olmuş olsalardı hiçbir şekilde var olamazlardı. Var olmuş olsalardı ve bozulmaları mümkün olmamış olsaydı daha iyi olurlardı, çünkü hiç bozulmadan kalıcı olurlardı. İyiliği bütünüyle kaybederek varlıkların daha iyi olduğunu söylemek kadar mantıksız bir şey olabilir mi? Öyleyse varlıklar iyiliklerini bütünüyle kaybetmiş olsalardı bütünüyle hiçlik olurlardı. İşte bu yüzden var oldukları sürece varlıklar iyidir. Öyleyse var olan ne varsa iyidir ve şu kökenini araştırmaya çalıştığım kötülük bir töz değildir, çünkü bir töz olmuş olsaydı iyi olacaktı.” (Augustinus, 2010:210)

Kötülüğün kaynağı olamayacak bir diğer şey ise bilgidir. Augustinus’a göre bilgi iyidir (Augustinus, 2015:8). Çünkü bilgi öğrenilen bir şeydir ve insana da sadece iyi şeyler öğretilir. İyi şeyleri öğrenen insan da iyi eylemlerde bulunur. Fakat insanların kötülük yaptıkları görülmektedir. Bunun nedeni öğrenimin kötü olması değildir. Kötülüğün en büyük kaynağı, her şeye yön veren özgür istençtir (Augustinus,2015:44). Augustinus’a göre istençle gelen bu kötülük köklü bir geçmişe dayanır. Şeytanın Tanrı’ya karşı isyanı, Havva ve Âdem’in yasak meyveyi yemesi, özgür iradenin kötüye kullanılışıdır. Onlarla birlikte gelen bu kötülük insanda yer edinmiştir. İnsanlar bu geçmişlerinden beri isteklerine yenik düşerek kötülüğü seçmektedirler.

Kitab-ı Mukaddes’te yer alan yaratılış anlatısından yola çıkılırsa, Tanrı, bir ağacı, meyvesi yenildiğinde iyilik ve kötülüğün bilinmesini sağlayacak bir amaç vererek yaratır. Bu meyveyi yemek, Havva ve Âdem’e yasaktır. Bunun dışında ise var olan her şey onlarındır. Fakat bahçeye giren bir yılan, Havva’yı kandırarak, Âdem ile birlikte meyveyi yemelerini sağlar. Böylece Havva ve Âdem yasağa uymadıkları gibi artık iyi ve kötünün ne olduğunu öğrenirler:

“RAB Tanrı’nın yarattığı yabanıl hayvanların en kurnazı ylandı. Yılan kadına, “Tanrı gerçekten, ‘Bahçedeki ağaçların hiçbirinin meyvesini yemeyin dedi mi?’ diye sordu. Kadın, ‘Bahçedeki ağaçların meyvelerinden yiyebiliriz’ diye yanıtladı, Ama Tanrı, ‘Bahçenin ortasındaki ağacın meyvesini yemeyin, ona dokunmayın; yoksa ölürsünüz’ dedi.” Yılan, ‘Kesinlikle ölmezsiniz’ dedi, ‘Çünkü Tanrı biliyor ki, o ağacın meyvesini yediğinizde gözleriniz açılacak, iyiyle kötüyü bilerek Tanrı gibi olacaksınız.’ Kadın ağacın güzel, meyvesinin yemek için uygun ve bilgelik kazanmak için çekici olduğunu gördü. Meyveyi koparıp yedi. Yanındaki kocasına verdi, o da yedi. İkinin de gözleri açıldı. Çıplak olduklarını anladılar. Bu yüzden incir yaprakları dikip kendilerine önlük yaptılar. Derken, günün serinliğinde bahçede yürüyen RAB Tanrı’nın sesini duydular. O’ndan kaçıp ağaçların arasına gizlendiler. RAB Tanrı Âdem’e, ‘Neredesin?’ diye seslendi. Âdem, ‘Bahçede sesini duyunca korktum. Çünkü çıplaktım, bu yüzden gizlendim’ dedi.” RAB Tanrı, ‘Çıplak olduğuna sana kim söyledi?’ diye sordu, ‘Sana meyvesini yeme dediğim ağaçtan mı yedin?’ Âdem, ‘Yanıma koyduğün kadın ağacın

meyvesini bana verdi, ben de yedim' diye yanıtladı. RAB Tanrı kadına, 'Nedir bu yaptığın?' diye sordu. Kadın, 'Yılan beni aldattı, o yüzden yedim' diye karşılık verdi.'(Kitab-ı Mukaddes, 2014:3-4)

Havva ve Âdem'in bu itaatsizliği kötülüğü açığa çıkaran neden olur. Hatta kötülüğü cennetten kovulmalarıyla yeryüzüne getirirler. İçinde bulundukları iyilik ve güzellikleri bu şekilde kaybetmeleri sadece onları değil, kendilerinden sonra gelen insanlığı da etkiler. Havva ve Âdem'in baştan çıkışıyla günahkârlık ve kötülük açığa çıkmış olduğundan, insanlar her zaman günaha eğilimli yanlarıyla yaşamak zorunda kalırlar. Bunun sonucunda da acılar, hastalıklar, yalanlar, ölümler vb. şeklindeki kötülükler varlığını göstererek her yere yayılır.

Kötülüğün Augustinus'ta ortaya çıkışının, insanın ona öğretilen iyi şeyleri özgür iradesi ile kendi eylemleri ve arzuları yönünde kötüye kullanmasıyla olduğu görülür. Tıpkı Havva ve Âdem'in onlara verilmiş özgür iradelerini arzu duydukları yasak bir meyveyi yeme eyleminde bulunarak cennetten kovulup kötülüğü yeryüzüne indirişleri gibi. Bunun sonucunda Augustinus tarafından sorumluluğun Tanrı'dan alınıp insana verildiği görülür. İnsanın başına gelen tüm kötülükler aslında Tanrı'nın öğretiminden çıkması sonucu aldığı bir cezadır:

“Sen ceza veriyorsan bu insanların kendi kendilerine işledikleri kötülüklerin bir sonucudur, çünkü sana karşı günah işlerken aslında sadece kendi ruhlarına zarar vermiş oluyorlar, yani kötülükleriyle kendi kendilerine ihanet ediyorlar. Senin yarattığın ve biçimlediğin doğalarını, ya kendilerine yasak olanı kötüye kullanarak ya da doğaya aykırı olduğundan yapılması yasak olana kendilerini kaptırarak bozuyor ve kirletiyorlar. Ya da yüreklerinde ve dillerinde sana karşı besledikleri düşmanlıkla, yani üvendireyi teperek kendi kendilerini mahkûm ediyorlar. Bazen de toplumun kurallarını hiçe sayıp sırf kendilerinin istedikleri ve istemedikleri doğrultusunda hizipleşmeye ve bölücülük yapmaya kalktıklarından suçlu duruma düşüyorlar.” (Augustinus, 2010:93-94)

Augustinus'a göre Tanrı'nın insanı günahsız ve iyi yaratmış olduğu ama insan Tanrı'nın ona verdiği özgür istencini iyiliğe değil, kendi tercihiyle kötüye kullandığı görülür. Oysa Tanrı, özgür istenci, doğru bir şekilde yaşam sürmede kullanması için insana verir (Augustinus, 2015:49). Tanrı insanı, özgür istenci iyiye kullanacak şekilde de yaratabilirdi fakat bu insanı kukla yerine koymak olacaktır. Bunun yerine, Tanrı'nın adaletli olmasına benzer bir adalet sisteminin yeryüzünde uygulanması uygun görülür. İstençte burada devreye girerek insanın iyi-kötü eğilimi ile Tanrı tarafından verilecek ödül ve cezayı belirlemiş olur. İnsan, bir insanı sevebilir ya da öldürebilir. Bu onun tercihinin bırakılmış bir davranıştır. Fakat hangi davranışta bulunursa bulunsun iyi-kötü karşılığını alacaktır.

XVIII. yüzyıla bakıldığında ise kötülük denilince akla gelen ilk filozof Gottfried Leibniz'dir. Leibniz da kendinden öncekiler gibi her şeyin kaynağını Tanrı olarak görmektedir. Amacı ise kötülük ile Tanrı arasındaki çelişkiyi gidermektir. Bu açıdan ona göre “(...) Tanrı'dan iyilikle, adaletle ve kutsallıkla bütün bütün tutarlı olmayan hiçbir şey gelemmez” (Leibniz, 2009:74). Fakat buna rağmen evrende kötülükle karşılaşmaktadır. Bunun nedeni de evrende tamamen bir düzenin varlığı adına Tanrı'nın bazı kötülöklere izin vermesi gerektiğı olabilir.

“Gelgelelim Tanrı bakımından onu kötölöğe izin vermeye götüren türden özel gerekçeler varsaymaya ya da temellendirmeğe gerek yok. Onun bütün parçaları birbirine bağlantılı evrenin tümüne bakıp gözettiğı bilinir; buradan şu sonuç çıkarılmalı: Onun göz önüne aldığı sayısız şey var, bunların sonucu, onun belli kötölöklere önlenmesini usa aykırı saymasına neden olur.” (Leibniz, 2009:74)

Burada akıllara şu soru gelebilir; Tanrı kötölöğe engel olamaz mıydı? Leibniz'e göre içinde yaşanan bu dünya aslında var olan en iyi dünyadır (Leibniz, 1999:79). Tanrı'nın kötölöktan en uzak yaratabileceğı yer bu şekilde olabilir. Çünkü kötölök düzen için gereken bir şeydir. İyilik gibi onunda varlığı gerektiğinden ortadan da kaldırılamaz.

Düşünür kötölüğün bu halinden yola çıkarak onun kaynağına ulaşmaya çalışır: “Si Deus est, unde malum? Si non est, unde bonum?”¹ Eskiler kötölüğün kaynağını, yaratılmamış ve Tanrı'dan bağımsız olduğuna inandıkları madde de görüyorlardı; fakat her varlığın Tanrı'dan geldiğine inanan bizler kötölüğün kaynağını nerede bulacağız?” (Leibniz, 2009:126-127).

Leibniz'e göre Tanrı'nın iyi oluşuyarattıklarının da iyi olduğu anlamına gelir. O halde kötölüğün varlığının amacı da iyilikle ilişkilendirilmelidir. Bu açıdan bakıldığında kötölüğün amacının insanın iyiliğı bilmesini sağlamak olduğu görülür. Örneğın hastalıklar olmasa sağlığın kıymeti bilinemez. Bunun yanında Leibniz kötölüğün var olmasının bir nedeni de olduğunu düşünür. Bazen yapılan bir kötölök büyük bir iyiliğı yol açabilir ya da Tanrı kötölöğü bir şeyin karşılığı olarak vermiş olabilir. Bunların neden başka türlü değil de bu şekilde olduğu ise Tanrı'nın tercihinine kalmıştır (Ketenci-Topuz, 2017:296). Bunu ancak Tanrı'nın kendisi bilebilir. Tanrı her şeyi önceden belirlediğinden de kötölöklere ortadan kaldırılamaz (Leibniz, 2009:118). Her şey iyisiyle, kötüsüyle bir anlam bütönlüğü içerisinde olmaya devam eder.

¹Tanrı varsa kötölök nereden geliyor? Tanrı yoksa iyilik nereden geliyor?

Immanuel Kant ile birlikte kötülüğün artık Tanrı'dan uzaklaştırılarak, onunla bağ kopararak insana yöneltildiği görülür. Bu doğrultuda kötülük, insan doğasında açıklanmaya çalışılır. Öncelikle Tanrı, insanı yaratırken, iyiliği ve kötülüğü insanın içinde birlikte var eder. Daha sonra hangisine yöneleceği seçimini insana bırakır. Başka bir deyişle iyilik ve kötülük insanın iradesinin özgür kullanımına bağlıdır (Kant, 2017:56-57). İyiye ve kötüyü insan kendi seçmektedir.

Tanrı'nın iyiliği ve kötülüğü insanın seçimine bırakması sanki Tanrı'nın kötülüğü isteyen bir tarafı olduğu şeklinde anlaşılabilir. Fakat bu yanlış olur. Tanrı insanın iyiliğe eğilimli olmasını, kötülüğü ortadan kaldırmasını istemektedir. Bu açıdan, kötülükten uzaklaşıp iyiliğe yöneleceği akıl ve yetenek Tanrı tarafından insana yaratılışında verilmiştir. "Tanrı, insana bir tür iyilik tohumu ekmiş, onu iyiliğe dönük yaratmıştır. Bu tohumu geliştirmek insanın ödevidir" (Ketenci-Topuz, 2017:299). İnsan ona verilen özgür seçimini iyiye taraf kullanmayı bilmelidir.

İyiliği değil de, kötülüğü seçen bir insan Kant'ın gözünde suçludur. Çünkü Tanrı insanı iyiye yönelmesi için gereken her şeyle donatmıştır. Fakat insan isteyerek kötülüğe yönelir. Burada Tanrı'nın insanı neden böyle bir mücadeleye soktuğu sorulabilir. Kant bu tarz bir soruyu haddini bilmezlik olarak görür:

"Eğer çok ileri giderek tanrının beni veya genel olarak insanlığı neden yarattığını soracak olursam bu, tanrının doğal şeylerin zincirini neden insan gibi yaratarak tamamladığını veya onu bu zincire eklediğini, neden bir boşluk bırakmadığını veya tanrının insanı bir melek olarak yaratmadığını sormak gibi haddini bilmezlik olacaktır. Çünkü bu durumda insan, insan olmayacaktır." (Kant, 1978:118)

Kant düşüncesinde açıkça görülüyor ki, insan iyiliği de, kötülüğü de seçerek açığa çıkarmaktadır. Tanrı, iyi – kötü - özgür istenç üçlüsünü ona verdiğinde tüm sorumluluk insana kalmıştır. Bunun sonucunda ahlaki olana yönelen insan iyiye, ahlaki olmayana yönelen insan ise kötülüğü seçmiş olur (Kant, 2002:8). Tüm bunlardan iradenin etkisinin ne kadar önemli olduğu belli olmaktadır. İyi iradeden yoksun kişiler her zaman kötüye eğilimli olacaklardır. İradelerine sahip çıkamayıp, arzularına ve duygularına boyun eğip, çıkarları için ahlak yasasından uzaklaşan insanlar davranışlarının sonucuna da itirazsız katlanmak zorundadırlar. Karşılaşacağı her kötülüğün sorumlusu insandır. İyiye seçebilecekken kötüyü kendisi seçmiştir. En büyük kötülüklerden olan düşmanlık, yalan, ikiyüzlülük (Kant, 2011:214-215) vb. devam ettiği sürece de cezalandırılması kaçınılmazdır. Çünkü kötülük bir seçenektir ve insan bunu bile isteyerek seçer. Böylece insanın seçimlerine göre iyi ve kötü olduğu sonucuna ulaşılır. Özgür olarak

seçimlerinden kendisi sorumludur: ‘‘Dolayısıyla k t l ğ n kaynağı, ne iradeyi eğilim aracılığıyla belirleyen bir amaçta, ne de doğal bir d rt de bulunabilir; bu kaynak yalnızca özgürlüğün kullanımına dair bir iradenin, yani bir maksim içindeki iradenin oluşturduğu kuralın içinde bulunabilir’’ (Kant, 2017:33).

Kant’ın düşüncesinden anlaşılan insanın doğası gereği iyi olduğu gibi kötüye de eğilimli yaratıldığıdır. Tanrı bu iki kavram yanında insana seçme özgürlüğü de tanır. Kötülükte Tanrı’nın insana vermiş olduğu bu istenci kötüye kullanması sonucu açığa çıkar. Nihayetinde k t l ğ n bizzat sorumlusu, akıl ve yetenekleriyle iyiyi kavrayamamış insan olur.

Kötülük düşüncesinde G.W.F Hegel söz konusu olduğunda iyi ve kötü arasında ılımlı bir ortam kurma çabasında olduğu görülür. Ona göre kötünün, iyiden ayrı tek başına bir anlamı olmadığı gibi (Hegel, 1991:55-56), varlığı da yoktur (Hegel, 1991:316). İyi ise dünyanın amacıdır (Hegel, 1991:314). Hegel bu kötülüğü ve iyiliği birbirine bağlı hale getirecek bir kötülük düşüncesi tasarlar. Ona göre iyi ve kötü aslında ayrılmaz bir bütünün parçası gibi gözükmektedirler. İyiyi ulaşmak için kötülük bilinmelidir. Yani k t l ğ n varlığı anlamsız değildir. Düzen içinde onun da yeri vardır. Bize kötülük gibi gelen şeyler aslında doğal şeylerdir. Var olan kötülük evrenin düzeninde anlamlı bir parçadır. Zaten iyi bir Tanrı’dan anlamsız bir şey beklenemez. Öyleyse kötülük nasıl meydana gelir? Hegel bunu şöyle açıklar: ‘‘Tanrı iyidir ve salt iyidir. İyi ve kötü arasındaki ayrım bu Bir içinde, bu t zde mevcut değildir; zira o genel itibarıyla bir ayrımla beraber ortaya çıkar. İyi ve kötü ayrımı Tanrının dünyadan, özellikle insandan ayrımı ile beraber ortaya çıkar’’ (Hegel, 2016:146).

Görülüyor ki Hegel’de kötülük, insanın yaratılırken iyi olan Tanrı’dan ayrılışıyla ortaya çıkmaktadır. Bu kötülüğü de insan sadece iyiye odaklanarak, eylemleriyle düşünceleriyle Tanrı’ya yönelerek, bağı tekrar kurarak sonlandırabilir. İnsan duygularını ve kalbini arındırmalıdır. Çünkü ‘‘kalp her çeşit şeyin, her şeyin kaynağıdır; kötülük, kıskançlık, nefret de duyguda bulunur’’ (Hegel, 2016:215). Bu yüzden sadece Tanrı sevgisi ve bilgisiyle doldurulmalıdırlar. İnsan davranışında ve düşüncelerinde Tanrı’ya yer verdiği sürece kötülükten uzaklaşıp iyiye yakınlaşacaktır. Bu da insanın  zg r iradeye sahip olduğunu gösterir. Tanrı’ya y nelmemeyi seçip kötülükler içinde kalıyorsa sulusı kendisidir.

Friedrich Schelling ise iyilik ve kötülüğü özgürlüğe bağlayarak anlatmaya çalışır. Öncelikle Augustinus'ta görülen, insanın, Tanrı'nın ona verdiği özgürlüğü kötüye kullanması ve kötülüğün iyiliğin eksikliği görülmesi düşüncelerini saçma bulur. Ona göre iyilik ve kötülük Tanrı ile bağdaştırılamaz. Böyle yapmak özgürlük ve iyiliğin aslında olmadığını söylemek anlamına gelir. Ona göre kötülük de kendi başına bir gerçeklik olarak görülmelidir (Bernstein, 2010:100). Bu tek başına gerçekliği zemin ve varoluş ayrımı şeklinde ortaya koyar. Açıklamasına, bir yana Tanrı'nın kendini ifşa ettiği varoluşu, bir yana da bu varoluşun dayandığı zemini koyarak başlar. Bunlar birbirlerinden ayrı değildir sadece aralarında uyum yoktur. Tanrı aslında ikisini de kendi içinde taşımaktadır (Schelling, 2017:52).

Tanrı'nın bu kendini inşa edişi var olan düzensizliğe, bir düzen getirir. Fakat burada bulunan düzensizlik tüm varoluşun içinde de kendini hissettirmeden varlığını sürdürmeye devam eder. Zemin ise bu varoluş gibi yükselme göstermez ve evrensel istenç halini alamayarak bireysel olarak kalır. Kötülük ve iyilik de bu isteklerin arasındaki ilişki ile meydana gelir. İnsan ise Tanrı'da var olan bu zemin ve varoluşun ikisine de içkindir ve bundan dolayı da iyi kötü olasılığı oluşturur (Schelling, 2017:59). Fakat bu bireysel istenç, evrensel istence, örneğin insanın doğasına verdiği zarar gibi zarar verir. Zeminin başlangıçta evrensel istencin bastırmasıyla yapamadığı kötülüğü, insan bilinç ve tinsel varlığı ile yapar. Çünkü o ikisine de sahip durumdadır. Buradan, eğer Tanrı her şeyi ortaya koyarsa insanın seçimlerinde onun belirleyici olduğu, özgür ve sorumlu olmadığı gibi bir sonuç çıkabilir. Fakat Schelling bunun böyle olmadığını, insanın seçimlerinin aslında onun özünü oluşturduğunu düşünür. Tanrı insanın karşısına bir sürü olasılık ve seçenekler dizer. İnsanda bunlardan hangisini seçerse aslında kendi özünü oluşturmuş olur. Yani aslında insan kendini belirlemekte ve kendinden sorumlu olmaktadır.

İyilik ve kötülük de anlaşıldığı üzere birbirine içkin halde bulunur ve tüm bu seçim olayı da iyi ve kötünün seçimle meydana geldiğini gösterir. Yani insan organizma oluşuyla doğanın bir parçası, tinsel bir varlık olarak doğanın üstündedir. Kötülük Schelling'e göre de tının aşılması ve sevgiyle bitecektir. Bunun için insanın narsistliğine son vererek Tanrı ile giriştiği yarıştan vazgeçmesi gerekir. Evrensel istence yönelerek gizli olarak gelen zeminin kötülüğünden kurtulacaktır. Çünkü insan özgür istence

sahiptir ve bunu da bu özelliğiyle yapabilecek konumdadır. Varlığını kendi eylemleriyle belirleyebilir (Schelling, 2017:94).

Arthur Schopenhauer ise düşünce tarihinde kötülüğe farklı yaklaşan bir filozoftur. İçinde yaşanılan dünya mümkün dünyaların en kötüsüdür diyerek, Leibniz’e zıt bir görüş ortaya koyar. Kötülüklerle dolu gördüğü yaşamı cehenneme benzetir (Schopenhauer, 2009:190). Ona göre kötülüğün Tanrı’dan olup olmaması da önemli değildir. Kötülük vardır ve her zaman var olacaktır. İnsan da kötülükler içinde acı çeken bir varlık olarak yaşam sürecektir. Kötülüğün var olduğu gerçeği ondan kurtuluşun da olmadığını göstermektedir. Schopenhauer’in karamsarlığı da onu herkesten farklı kılan yönüdür.

Diğer yandan insanın sürekli isteyen bir varlık olduğunu düşünen Schopenhauer, “dünyanın içerdiği tüm sonsuzluk, tüm acı, tüm sefalet istemenin isteğinin dile gelişine aittir” (Schopenhauer, 2009:253) diyerek kötülüğün kaynağını açıklar. Kötülüğün kaynağı ona göre istençtir. İnsanlar istekleri için durmadan, yorulmadan çabalamaktadırlar. En büyük istekleri de iyi ve mutlu bir hayattır. Fakat düşünöre göre, kötülüklerle dolu bu dünyada bu istekte bulunmak yersizdir. Ona göre istekler gerçekleşikçe mutlu olacağını sanmak boşa aldanmaktır. Çünkü her çaba acıyla sonuçlanacaktır. Zira dünya her zaman kötüye doğru şekillenmektedir:

“Bütün mutlulukların doğası olumlu değil olumsuzdur. Bu nedenle mutluluk sürüp giden bir doyum, doyum hazzı olamaz. Tersine o bizi yalnızca bir takım acılardan ya da isteklerden kurtarır. Bunları yeni bir acının, bıkkınlığın, boş bir özlemin, sıkıntının izlemesinin zorunludur.” (Schopenhauer, 2009:237)

Schopenhauer’e göre yapılması gereken öncelikle isteklerden uzaklaşıp, her şeyi kabullenmektir. Daha sonra kötülöklere alışmak için sanat, ahlak ve sevgiye yönelmektir. Düşünör hayatın ancak bu şekilde anlam kazanacağına inanmaktadır. Ona göre sanatçı isteklerinden soyutlanmış kendini güzellikler yaratmaya adanmış biridir (Schopenhauer, 2009:146). Ortaya koyduğu sanat bu kötü dünyada nadir olan iyi şeyleri insanın önüne sermektedir. Bu açıdan insan, şiir, müzik, resim gibi sanatların sağladığı dinginlikle istencin önünü keserek kötü olan dünyadan uzaklaşıp ve iç huzura kavuşur.

Schopenhauer, sanatlar yanında adalet ve insanın insana olan sevgisinin de insan üzerinde iyi etkisi olduğuna inanır. Öncelikle adalet herkes için ortak istemde bulunması açısından önemlidir. İnsanlar arasında öç alma gibi kötölükleri yasal olarak halletmeye yarayan adalet, insanlar arasında meydana gelen kötü eylemlerin de önünü

keser. Schopenhauer'e göre insanların ahlaki değerini de zaten bu eylemler belirlemektedir. "Terazinin bir kefesine dünyanın bütün sefaletini, ötekine de dünyadaki bütün suçları koysaydık, ibre kesinlikle onların eşit ağırlıkta olduğunu gösterirdi" (Schopenhauer,2009:254) diyen Schopenhauer, tüm olumsuzlukların Tanrı tarafından insanların kötü eylemlerine karşılık verdiği bir ceza olarak görür. İnsanların eylemleri kötü oldukça, içinde yaşanan dünyada acılar artacaktır. Bunun yerine eylemler iyiye yönelik, sevgi dolu olmalıdır.

Schopenhauer insan sevgisinin önemini Hint yazınına ilişkin bilgilerle açıklar:

"Gene de onların Vedalarda, Puranalarda, düş gücüne dayalı yazınında, söylencelerinde, ermişlere ilişkin masallarında, davranış ilkelerinde, kurallarında, değişik, güçlü bir biçimde dile getirilen etik öğretiyi buldukça şunu görürüz. Bu öğreti her tür kendini sevmeyi toptan bırakıp komşuyu sevmeyi öğütler. Genelde sevgiyi, insanlıkla sınırlanmayan, bütün yaratıkları kucaklayan sevgiyi, zar zor kazandığımız günlük gelirimizi başkalarına vermeye varan yardımseverliği, bize saldıranların tümüne bitmek tükenmek bilmeyen çıdamı; ne ölçüde aşağılık olursa olsun bütün kötülöklere iyilikle, sevgiyle karşılık vermeyi; her türlü alçaklığa sevinçle katlanmayı, her tür etten uzak kalmayı salık verir." (Schopenhauer, 2009:285)

Acıların ağırlığı altında ezilen kişiler merhametli olarak, iyiliği açığa çıkarmaktadırlar. Yaşanılan acılara katlanan kişiler, acıları içlerinde hissedip kötölüğün nasıl bir şey olduğunu farkına vardıklarından bir başkasının da aynı şeyleri yaşamasını istemeyeceklerdir. Böylece merhametin dünyada iyiliği açığa çıkaran (Schopenhauer, 2007:53) bir duygu olduğu görülür. İyilik, kötölükten çıkarak varlık kazanır. Bu durum Schopenhauer'in ne kadar farklı olduğunu bir kez daha kanıtlar.

Burada ileri sürülebilir ki, sevgi ve merhameti içinde barındıran insanlar var oldukça iyilik de olacaktır. Çünkü sevgi iyiliğin kaynağıdır (Schopenhauer, 2007:97). Dolayısıyla kötölüğün kaynağı da sevgisizliktir. Kötölüklerle dolu bu dünyada yaşam da devam edecektir. Bu zaman içinde yapılması gereken sadece insanın acılarını duymak, merhamet göstermek ve sevgiyi hissetmektir. Böylece mümkün olduğu kadar iyinin yaşanılması sağlanacaktır.

Friedrich Nietzsche'ye bakıldığında kötölüğün kaynağının ne olduğu sorusunu çocuk yaşta düşünmeye başladığı görülür. O zamanlar bunun Tanrı'da olduğunu düşünen Nietzsche daha sonra içinde bulunduğu dünyayı gerçek bulmaya başlayarak öteki dünyayı bir kurgu olarak kabul eder:

"Neyse ki çok geçmeden teolojik önyargıları ahlaksal önyargılardan ayırmayı öğrendim ve kötünün kaynağını dünyanın öte tarafında aramaktan vazgeçtim. Biraz tarih ve filoloji

öğrenimi ve tüm psikolojik sorunlar karşısında doğuştan gelme titiz bir duyarlılık, sorunumu kısa sürede bir başka soruna dönüştürdü: insanoğlu hangi koşullar altında yaratmıştı bu iyi ve kötü değer yargılarını? Ve bu değer yargılarının kendilerinin değeri neydi? İnsanoğlunun gelişmesini şimdiye dek engellemişler miydi, yoksa desteklemişler miydi? Bir yaşam bunalımının, yaşamın yoksullaşmasının, yozlaşmasının belirtisi miydi bunlar? Yoksa tam tersine, yaşamın varsıllığını, gücünü, istencini, göz pekliliğini, umudunu, geleceğini mi açığa vuruyorlardı?” (Nietzsche, 2011:9-10)

Buradan hareketle de iyi ve kötüyü insanın yarattığı sonucuna varır. Ona göre ‘iyi’ yöneticiler, ‘kötü’ ise yönetilen köle ruhlu insanlar tarafından türetilir. Efendi yönetici kendine zarar verecekleri de, kendi için iyi olacakları da bilmekte ve ahlakını belirlemektedir. Ben iyiyim sen kötüsün diyen efendi, sen kötüsün ben iyiyim diyen köledir. Böylece efendi değeri kendi koyarken, iyi kavramını kendine kullanıp kötü kavramını yaratmış olur. Köle ise hınç duygusuyla eylemde bulunarak kötü olmadığını aksine kendisinin iyi, efendinin kötü olduğunu söyleyerek var olanı kullanır: “Hınçlı insanın tasarımı yaptığı ‘düşmanı’ düşünelim bir de - tam da buradadır onun edimi, yaratısı: kötü düşmanı’ tasarımılamıştır o, bir temel kavram olarak ‘kötü olanı’ ve sonra, bu temel kavramdan yola çıkıp onun karşıt eşleniği ‘olarak, bir de ‘iyi olanı’ tasarımılamıştır- kendisini!” (Nietzsche,2011:12).

Kötü ve iyinin efendi-köle arasındaki ilişkiden doğduğunu söyleyen Nietzsche, kötülüğün kaynağını da nefret ve hınç gibi duygularla güçlülerden intikam almak isteyen zayıflarda bulur. Dolayısıyla kötülük icat edilen bir şeydir.

Karl Marx’ın kötülük düşüncesi de kendinden öncekilerden farklıdır. Düşünür kötülüğe ve ıstıraba anlam verebileceğini düşünür. Marx, kötüyü insanı insanlığından uzaklaştıracak, ona hayatı çekilmez kılacak, sömürecek her şey olarak görürken, iyiyi, kötülüğün tam tersi, yani hayatı dolu dolu, kardeşçe yaşamak olduğunu söyler. Fakat içinde yaşanan sistem, kişinin insani yönünü engelleyen, köle muamelesi yapan bir sistemdir. Bu sistemi de yaratan yine kişilerin kendisidir diyerek insanı suçlu bulur. Bu yüzden insanın yaşananların sorumluluğunu almasını ve ardından doğal dünyayı kontrol etmesini ister. Nasıl ki insan teknoloji ve sanayiye ortaya koyarak kendisini bağımlı hale getirdiyse, kurtuluş da kendi elindedir. Kendi elinde oluşu, insanın kendi emeği ile kendini yaratması, saygınlığını tekrar kazanması demektir.

Marx’a göre “emek gücü ya da emek kapasitesi dediğimiz zaman, insanın canlı varlığında mevcut olan ve onun herhangi bir kullanım değeri üretirken kullandığı fiziksel ve zihinsel yeteneklerin bütünü anlıyoruz” (Marx, 2011:170). İnsanın bu emek gücü toplum içinde değer kazanmak, diğer insanlarla birlik olmak için

kullanılmalı, yalnızca onun fiyatını belirleyen bir değer olarak kalmamalıdır (Marx, 2011:103). İnsan üreten bir varlık olduğundan bundan vazgeçilmesini de uygun bulmamaktadır. Fakat sadece bununla da yetinmesini istememektedir. Bunun için insanın yapması gereken emekleriyle ortaya koyduklarının boyunduruğu altına girmeden, gücünü kendisi için iyi olana da yönlendirmektir. Kendi değerini belirleyebilen insan kendi için iyi ve kötüyü de seçebilir hale gelecektir.

İnsanın emekleriyle yer kazandığı, fiyatının belli olduğu toplum içinde, hep bir emek sömürsü altında olmasının Marx tarafından kötü olarak kabul edildiği görülür. İnsanın sadece bunlardan ibaret olmadığının farkına varması da iyiliği açığa çıkaracak noktadır.

Son olarak Hannah Arendt'e bakıldığında, onun düşüncesindeki kötülüğün daha çok insana yapılan zulümlere yönelik olduğu fark edilir. Arendt, Nazi toplama kamplarında yaşananları sorguladığı bir kötülük düşüncesi sunar. Bundan anlaşıldığı üzere, onun kötülük düşüncesinde ne Tanrı'nın, ne doğanın yeri vardır. Düşünür kötülüğün kaynağını insanda görmektedir. İnsanın kendi gibi insan olan kişileri bir toplama kampına hapsedip orada eziyet etmesi, bu kişileri kendinden ayırarak insanlığını küçük düşürmesi, kötülüğün çok farklı bir boyutunu gözler önüne sermektedir:

“Kamplar yalnızca halkın kökünü kazımak ve insanları küçük düşürmek demek değildir, bilimsel yönden denetlenen koşullar altında, insan davranışının bir ifadesi olarak bizzat kendiliğindenliğin yok edildiği ve insanın kişiliğini sırf bir şeye, hayvanların bile olmadığı bir şeye dönüştüren –zirabildiğimiz üzere Pavlov'un köpeği aç olduğu zaman değil, ama zil çaldığı zaman yemek yemeye alıştırılmış ve doğası değiştirilmiş bir hayvandı- berbat deneylere hizmet eder. Normal koşullar altında bu asla başarılamaz, çünkü sadece insanın özgürlüğüyle değil, aynı zamanda, basitçe hayatta kalma anlamında bizzat yaşamla bağlantılı olduğu sürece kendiliğindenlik asla bütünüyle yok edilemez.” (Arendt, 2014: 246)

İnsanları, sahibini dinleyen, ona göre hareket eden ve istenildiğinde ölüme bile yürüyen bir hayvana çeviren bu kamplar kötülüğün vücut bulmuş halidir denilebilir. İnsani yönlerinden soyutlanmış insan, artık kölelikten de çıkmış, varlığı yokluğu belli olmayan, benliğinden uzaklaşmış bir durumdadır. Tepkisiz, tahtadan cansız bir kukla gibidir. İnsanlar, onlarında olan bu dünyada gereksiz hale getirilmiştir. Ölüm fabrikalarında, unutmaya hücrelerinde sözde yaşam mücadelesi veren, cellatları tarafından insan kabul edilmeyen bu kurbanların suçu bile yoktur (Arendt, 2014:280-281).

Bu cellatlardan olan Eichmann'ın delilikten uzak normal bir insan oluşu da bu büyük kötülüğe anlam verilememesine neden olur. Başkalarını görmeden, onların acılarını duymadan yaşamak ve vicdandan yoksun olmak, şaşırtıcıdır. Eichmann'ın sadece ona

verilen görevi yerine getirmesi ve masum insanları öldürmenin nasıl bir görev olduğunu sorgulamaması da kötülüğün sıradanlığını göstermektedir. Bu davranışı sergileyen insanlar, bunu canavar olduklarından değil, işlerine gelenin bu olması ve umursamazlıklarından dolayı kolayca yapabilirler. Verilen emirleri uygulayarak iyi yerlere gelmek, yükselmek böyle insanlar için her şey demektir. Arendt'in deyişiyle, Eichmann gibiler babasını öldürmek için emir alsa onu bile yapabilirler (Arendt, 2009:32). Onların dünyasında durup etrafını incelemek, düşünmek yoktur. Her şey sıradan yaşamın bir parçası gibidir. Yaptığı şeyi fark etmeden (Arendt, 2009:292) sadece görevini en iyi şekilde yerine getirmeye odaklanmış robotlar gibidirler. Zaten hayatlarına normal olarak devam edebilmelerinin başka açıklaması da olamaz.

Anlatılanlardan Arendt ile birlikte, kötülüğün beden bulduğu söylenebilir. Kötülük yeni girdiği şekliyle kitlesel olarak bir insanlığın ortadan kaldırılışına, insanlığın yok edilmesine sebep olur. Üstelik bunu yapanlar, bu duruma sıradan bir olay gibi yaklaşabilecek duygusuzlukta ve bunu görev olarak yerine getirecek vicdansızlıkta olabilmıştır. İnsanların insanlığını kırarak onları gereksiz kılan bu oluşumun günümüzde terörizm adı altında devam diyor oluşu aslında “kötülük” kavramının geçmişten günümüze şekil değiştirerek varlığını sürdürdüğünü ve bir problem olarak her zaman var olacağını göstermektedir.

Bu bölümde adı geçen düşünürler kötülük denilince felsefe tarihinde akla gelen ilk kişilerdir. Fakat felsefe tarihinde yer alan, çalışmanın da ana konusunu meydana getiren düşünür olan Jean Jacques Rousseau'da görmezden gelinemeyecek bir kötülük fikri ile karşılaşılır. Bu açıdan Rousseau'nun felsefesinden yansıyan düşüncelerinin kötülük fikriyle ilişkisinin önemini belirtmek için bu çalışma yapılır. Ahlakçı ve toplum yorumcusu olan Rousseau'nun, insanın birey olarak yurttaşlığa geçişiyle ve iradesiyle meydana getirdiklerinin, onların ahlakının belirleyici olmasının, iyi-kötü kavramları ile ilişkisi olduğu fark edilir ve ortaya konulmaya çalışılır. Üstelik Rousseau'nun felsefesinin öne çıkan iki konusunun sanki var olan kötülüklerin ehlileştirilmesi için tasarlandığı gözlemlenir ve bunun üzerine düşünceler geliştirilerek açıklanır.

Kant'ın çağdaşı olan Rousseau, kendinden öncekilerden ve Kant da dâhil olmak üzere kendinden sonrakilerden, yani tüm bu zaman aralığının içinde, farklı bir kötülük düşüncesi ortaya koyması, aslında onu önemli kılan yönüdür. Rousseau'nun söz konusu düşünürlerin kötülük fikirleri karşısındaki farkı, onun fikirlerinde Tanrı'yı aklama

çabasının ya da düşüşten kaynaklanan bir kötülüğün söz konusu olmamasıdır. Kötülük ne Tanrı'dan, ne de ilk insanın iradesinin bir sonucunda açığa çıkar.

Metafiziğin Rousseau'nun kötülük düşüncesinde hiç yeri olmamıştır. Rousseau'da kötülük, insanın kendisini korumak isterken topluma doğru attığı ilk adımın ardından durmadan gelişmenin devamını getirmesidir. Metafizikten uzak ortaya koyduğu kötülük düşüncesi, somut, insanlığın içinden, görülen, eylemde bulunulan, yaşanılan, hatta kullanılan bir tasarıdır. Bu bakımdan çağdaş döneme yakın olan düşünür, kötülüğü, insan doğası ve toplumsallaşma arasında bir olgu olarak ortaya koymasıyla çağdaş dönemden de farklılaşır. Çünkü çağdaş dönemde Arendt'in kötülük düşüncesinde de görüldüğü gibi kötülük, kitlesel olarak insanlığı yok etmek, öldürmek üzerinedir. Rousseau kötülüğü farklı bir bakış açısıyla ortaya koyarak hepsinden ayrılır. Tanrı'yı iyi-kötü ilişkisine katmadan, kötülüğün kaynağını dünyada insanlar içinde, her açıdan bakarak arar. İnsanın saf doğasından başlayarak bir yurttaş haline gelene kadar geçirdiği değişimin insanlığa etkisini gözler önüne serer. Düşünür bir nevi 'insanlık tarihi' ortaya koyar.

Ortaya koyduğu bu insanlık tarihi insan doğasının sürekli değişen bir yapısının olduğunu gösterir. Üstelik değişim Tanrı tarafından değil bizzat insan tarafından yapılmaktadır. Bir kere de değil, birçok kez değiştirilebilir. Rousseau'nun ortaya koyduğu bu gelişim ve değişim Platon'un evrenin iyi bir Tanrı tarafından, belli bir düzende yaratıldığı ve iyiden kötülüğün çıkmayacağı düşüncesinin karşısındadır. Fakat ortak noktaları da vardır. Platon'un kötülüğün kaynağı gördüğü bilgisizliğin eğitimle düzeltilmesini istemesi Rousseau'nun kötülük düşüncesinde de kendini gösterir. Rousseau toplumda yaşayacak ve düzeni bozmayacak iyi insanı çocuk yaşta eğitmeye başlar. Bu da Rousseau'nun kötülüğe karşı Tanrı'dan bir çözüm beklemediğini, insanda bunun mevcut olduğunu düşündüğünü kanıtlar.

Bilgi konusunda Hegel'in de bu çerçeve içinde hareket ettiği görülür. Fakat bunu Tanrı'yı dâhil ederek gerçekleştirerek Platon ve Rousseau'dan ayrılır. Hegel Tanrı'dan koptuğu için acı çeken insanın, tekrar ona ulaşarak kötülüklerden kurtulması için Tanrı'nın bilgisiyle eğitilmesini ve eylemlerini hep Tanrı'ya yönelik olmasını istemesiyle Rousseau'ya çok uzak bir düşüncededir.

Augustinus ve Kant'ın ortak düşüncesi olan, insanın istencinin eğiliminin iyi ile kötüyü belirlemesi ve insanların eylemlerinin sonuçlarının sorumlusu olmaları, Rousseau ile benzerdir. Ayrıca buraya sorumluluğu yine insana veren Schelling de eklenebilir. Fakat onun farkı Tanrı tarafından birçok seçeneğin insana sunulmuş olmasıdır. İnsan bunlar arasından seçerek özünü iyi mi kötü mü şekillendireceğine karar vermektedir. Yani Schelling'te Tanrı yine yönlendiricidir ama tercih özgürlüğüyle sorumluluk insana bırakılmıştır. Augustinus'ta ise istenci ilk kötüye kullananlar Havva ve Âdem'dir. Augustinus, Kant ve Rousseau gibi sorumluluğu insana verir. Fakat metafizik unsurlar barındırır. Kant ve Rousseau'da bu yoktur. Üstelik Augustinus'ta insanı, iyiliğe yöneleceği yetenekler Tanrı tarafından verilmesine rağmen insanın kötülüğe yönelişiyle açığa çıkacak acılar Tanrı'dan gelecek cezalardır. Kant ve Rousseau bu bakımdan yine ondan ayrılır. Kant acıları eylemlerin bir sonucu görmektedir. Rousseau'da da durum böyledir. Fakat Rousseau bunu doğal bulur. Çocuğa küçüklüğünden başlayarak her eylemin bir sonucu beraberinde getirdiği öğretilir. Çocukta bunu davranış olarak kazanır. Yani ödül ve cezanın Tanrı ile bağı yoktur. Bu yüzden Rousseau Tanrı'ya yakarışı saçma bulur. Bunu da şöyle dile getirir: “Beni niçin bu kadar zayıf yarattın diye isyan eder, uçuruma sürükleniriz. Her şeye rağmen Tanrı cevap verir: Evet seni uçurumdan çıkmak için zayıf, fakat uçuruma düşmemek için son derece güçlü yarattım” (Rousseau, 2008c:73). Tanrı insanı akıllı yaratmıştır. Onu kullanmak ise insana kalır. Kullanamıyorsa isyan da etmemelidir. Hayat insanın kendisindir. Ödülü de cezayı da kendi eylemleri belirler. Uçuruma düşülecek eylemlerde bulunulursa, çıkamamanın nedenini Tanrı'da aramamak gerekir.

Leibniz var olan dünyanın en iyisi olduğunu düşünmesiyle Rousseau'ya en yakın düşüncede olan kişidir. Rousseau da insanı doğası gereği iyi bulur. Fakat benzerlikleri bununla sınırlı değildir. Leibniz'in kötülüklerin iyiliği anlamak için var olduğunu söylemesi tıpkı Rousseau'nun çocuğun eylemlerinin sonucunu kendi başına fark etmesini sağlamaya benzer. Örneğin Leibniz düşüncesinde hastalık olan kötülük, sağlığın değerinin anlaşılması için vardır. Rousseau'da ise çocuğun camı kırdıktan sonra soğukta kalışı bu eylemi tekrarlamasına engel olacak etkidir. Farkları ise Leibniz'in kötülüğü kaldırılamayacağını, evrende anlamlı bütünün parçası olduğunu düşünmesidir. Oysa Rousseau düşüncesi tamamen buna karşı şekillenmiştir.

Leibniz'e zıt düşüncelere sahip olan Schopenhauer'de var olan dünyanın kötü olduğunu ve her zaman olacağını söylemesi açısından Rousseau'ya terstir. Bir diğer karşıtlığı da sanatlar üzerinedir. Rousseau sanatları kurtarıcı olarak değil, ahlaki bitiren bir kötülük olarak görür. Uzlaştıkları tek nokta merhamet konusu olduğu görülür. Merhamet ikisinde de kötülüğün engelleyicisidir.

Rousseau'nun insan doğasıyla birlikte gelişen ve şekillenen kötülüğü, Marx ve Nietzsche'nin yaratma olan kötülüğüne benzetilebileceği gibi farkları da göz ardı edilmemelidir. Nietzsche'nin kötülüğü, efendi-köle ilişkisindeki nefret ve hınç duygularından yaratılarak ortaya konulan bir kavramdır. Burada efendi ve kölenin kendisini adlandırışı vardır. Efendinin köleye, kölenin efendiye 'kötü sensin' demesi kavramın o an içinde yaratıldığını gösterir. Rousseau'da ise kötülük tam olarak bir adlandırma olmasa da insanların eylemleri sonucunda açığa çıkan ve onlara zarar veren her şeydir. Birinde kavram yaratma varken, birinde kolektif bir eylem sonucunda, insanların yaşamlarında yaptıkları değişimle gelen bir düzenin adlandırılması vardır. Rousseau'da kötülük insan tarafından yaratılırken, bilinçlice 'kötülük olsun' denilerek yapılmamaktadır. Bir eylem gerçekleşir, uzun vadede insanları etkiler. En sonunda fark edilen, insanlara zarar veren bu eylemler de kötü olarak adlandırılır. O an içinde eylemler bilinçlice kötü olarak adlandırılmamıştır. Rousseau'da kötülük insanlığı etkileyen sürecin sonunda fark edilmiştir.

Marx ise insanların bir emekle yaratıp içinde yaşamaya başladıkları sistemi kötü bulur. İnsanların emekleriyle yaşamlarını kötü yönde şekillendirdiği yani birbirlerine yabancılaşp, ürünlerin boyunduruğu altına girmeleri, Rousseau'nun doğadan kopuş ile toplumsallaşma sürecinde insanların açığa çıkardığı kötülüklere benzetilebilir. Nasıl ki Marx emeği tamamen reddetmiyorsa Rousseau da reddetmez. Marx insanların yaptıklarıyla var olduğunu düşünür ama bu var ettiklerinin insanı hayattan tat almaktan uzaklaştırmamasını ister. Rousseau'da ise emeğin ilk bir araya gelişteki düzeniyle kalması koşulu vardır. Daha ilerisi kötülüğü açığa çıkarmaktadır. İnsanın üretimi kendisiyle sınırlı kalmalıdır. Daha fazlasını istememelidir. Tıpkı tarım ile sanayinin keşfinin işçi sınıfını açığa çıkarması ve paranın hâkimiyet kazanması, ardından ise makineleşmeyle insanın işsiz, dolayısıyla parasız kalmasıyla yaşayamaması gibi.

Aslında Rousseau'nun doğal durumda yaşayan insanını bu kadar önemli kılan noktalardan biri de bu olabilir. Doğal durumda yaşayan insanın emek gücüyle ortaya bir

şey koymasına gerek yoktur. Bolluk içindedir. Bu yüzden mutlu, huzurlu, özgür ve eşittir. Fakat toplumsallaştığı an var olması her açıdan bir başkasına bağlı hale gelir. Yeni sistemin içinde yaşamak için paraya ihtiyacı vardır. Bu yüzden çalışmalıdır. Üstelik seilmeyen bir iş insanı psikolojik etkilemekte, insanı kötülüklere itebilmektedir. Marx'ta da benzer bir durum vardır. İnsan doğası sömürölüşe dair bir sistemden ibarettir. İnsan ömrünü para karşılığında satmaktadır. Kendine vakit ayıramayan insan mutsuzlaşır, hayattan zevk almaz olur. Marx'ın insanının bu yabancılaşması, Rousseau'nun insanının toplum haline geçilmesiyle kötü etkilenişi böyle ilişkilendirilebilir.

İlgili bölümde kötölüğün gelişimi farklı düşünürlerce açıklanmaya çalışılmıştır. Bu düşünürlerin Rousseau ile ortak ve farklı noktaları da gösterilmiştir. Bundaki amaç düşünürün kötölük probleminin anlatılmasının seçilmesinde de etkisi olan, ortaya koyduğu düşüncenin hepsinden daha fazla insana yakın oluşunu, duygu dolu yapısını çekinmeden yansıtmalarının etkisinin büyüklüğünü hissettirmektir. Çalışmanın ilerleyen kısmında da Rousseau'nun kötölüğe olan bakışı kaleme alınacaktır.

Çalışmanın birinci bölümünde öncelikle Rousseau düşüncesinde kötölüğün daha iyi anlaşılması adına insanın doğal durumu hakkında bilgi verilecektir. Ardından kötölüğün kaynağı olan toplum ve etkileri evreler halinde ortaya konulacaktır. İkinci bölümde ise Rousseau'nun yardım eli olan kötölüğün ehlileştirilmesi ile ideal toplum düzeni ve yeni bir eğitim anlayışının kötölüğün önünde nasıl engel olacağının açıklanacaktır. Sonuç bölümünde ise Prometheus ve bilgi ateşiyle analogi kurularak Rousseau'nun kötölüğünün etkisi ve önemi üzerine son bir değerlendirme yapılacaktır.

Çalışmanın Konusu

Çalışmada Rousseau'nun düşüncesinden yansıyan kötölük düşüncesi üzerinde durulur. Rousseau'nun doğal durum üzerine fikirlerine kötölüğün anlaşılması açısından önemli olduğundan değinilir. Düşünürün kötölüğün kaynağı gördüğü toplumun oluşma aşamaları asıl meseleyi meydana getirir. Toplumu ehlileştirme çabası olarak görülen toplum sözleşmesi ve eğitimin bunu nasıl yapacağı da ayrıca incelenir. Bu doğrultuda filozofun eserleri incelenerek açıklanmaya çalışılır.

Çalışmanın Önemi

Rousseau kötülük problemine yeni bir soluk getirir. Kötülüğü tamamen Tanrı'dan uzaklaştırıp insan temelli bir yapıyla ortaya koyar. Üstelik bunu hayatın her noktasıyla teker teker ilgilendirerek yapar. Yaşama dair hiçbir şeyi atlamaz. İnsanı var eden, parçası olduğu ne varsa o noktadaki sıkıntıları bulup çıkarır ve en sonunda da düzeltmeye çalışır. İnsanları zincirlerinden kurtarır. Gerçekliği insanların önüne getirmesi en önemli yanıdır.

Çalışmanın Amacı

Çalışmanın amacı, Rousseau'nun kötülük problemine getirdiği yeni bakış açısı hakkında bilgiyi sunmaktır. Bu açıdan doğal durumda insanın özgür ve eşit hali anlatılacak, kötülüğün kaynağı görülen toplumun oluşma aşamaları sunulacak ve kötülüğü ehlileştirme çabası incelenecektir.

Çalışmanın Yöntemi

Bu çalışmanın ana amacı, Rousseau düşüncesinden yansıyan kötülük problemini sunmak olmasından dolayı bu amaca bağlı olarak ilk önce araştırmanın verileri olacak felsefe tarihindeki kötülük ile ilgili fikirler doküman analizi ile elde edilmiştir. Daha sonra bilgi içeren bu yazılı kaynaklara tümevarım analizi yapılmıştır. Bunun için öncelikle araştırma sorusu olan Rousseau'da kötülük problemi ile ilgili olarak bu düşünüre ait eserler okunup, verilerin doğası ve genel görünümü ortaya konulmuştur. Ardından, araştırma sorusuna dayalı olarak ilgili metin ve veri kaynakları içinden veriler kodlanarak, ilgili literatür göz önüne alınarak kodlanan verilerden ana temalar ve alt temalar çıkartılarak, bunlar arasındaki ilişkiler belirlenmiştir. Son olarak, elde edilen bulgular, araştırma sorusunu yanıtlamadaki önem derecelerine göre ilgili metinlerle zenginleştirilerek, yorumlanarak, doğrudan alıntılar ile bulgular desteklenmiştir. Betimsel analizle önceden belirlenmiş temalara göre sınıflandırılmış, özetlenmiş ve yorumlanmış bulgularla araştırma oluşturulmuştur.

BÖLÜM 1: ROUSSEAU DÜŞÜNCESİNDE KÖTÜLÜK

Rousseau *İtiraf*lar adlı eserinde, “ıstıraplarının gerçek kaynağını onlara gösteriyordum” (Rousseau, 2003:127) diyerek felsefesinin merkezinde yer verdiği insanların, hangi sorunlar ve kötü koşullarla varlıklarını sürdürdüklerini yansıtmak istediğini dile getirir. Bu açıdan insanlara var ola gelmiş tüm kötülüklerin kaynağını gösterir. Onların ıstıraplarına sebep olan her şeyin, tüm kötülüklerin, nereden, nasıl, hangi koşullardan geçerek geldiğini kendi perspektifinden değerlendirerek ortaya koyar. Öncelikle, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*’nda, bir araya geliş sonucunda, insanlar arasında ortaya çıkan farkların ve toplumun dayattığı davranış kalıplarının yarattığı kötü sonuçları sunar. Sonrasında, var olan eşitsizliğin sürekli bir şeylere sahip olma isteğini açığa çıkardığını söyler. Bu istek mülkiyeti benimseten ilk devrim olur (Rousseau, 2016a:138). Mülkiyet hakkı da kötülüğü yayar. Birbirleriyle yakınlaşan ve aralarındaki eşitsizliklerin farkına varan insanlarda kötü duygular ve davranışlar meydana gelir. Kazanılan kötü duygularla samimiyetsizleşilir, mülkiyete daha fazla önem verilir. Böylelikle daha çok şeye sahip olmak isteyenler diğerlerine kötülük yapmaya başlar.

Toplum Sözleşmesi’nde ise insanın özgür doğduğunu fakat her yerde zincire vurulduğunu (Rousseau, 2017d:4) dile getiren Rousseau’ya göre, zincire vuruluşun kaynağı da kötülüğün kaynağıdır. Zira Rousseau için zarar veren her şey kötüdür. *Emile*’de “her şey yaratanın elinden çıktığından iyidir; insanoğlunun elinde ise bozulmuştur” (Rousseau, 2017c:5) diyerek Tanrı’nın yarattığı doğal durumu iyi, insanların yarattığı toplum durumunu kötü diye adlandırmış olur. Rousseau’nun bu adlandırışı kötülük düşüncesinin de iki ana parçasını meydana getirir. Doğal durum uzaklaşılan iyi, toplum yaklaşılana kötüdür. İkisi bir geçiş süreciyle birbirlerine bağlıdır. Doğal durumdan toplum durumuna geçişte doğal durum kaybolmamaktadır. Sadece toplum tarafından bastırılmış halde, insanın içinde, derinliklerinde varlığını devam ettirmektedir. Rousseau’nun çözümleriyle tekrar gün ışığına çıkmayı beklemektedir.

Düşünür, doğal durumu *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*’nda şöyle açıklar: “Doğa hali, bizim kendi varlığımızı korumak için gösterdiğimiz özenin başkalarına en az zarar verdiği durum olduğu için barışa ve insan türüne en elverişli olan durumdur” (Rousseau, 2016a:118). Yani doğal durum, insanın iyilikten, barıştan yana olurken, kötülükten ve savaştan uzak durduğu zamanları yansıttığından, kötülük düşüncesinde önemlidir. İnsanın doğuştan sahip olduğu özsevgi (Amour de Soi) ve merhamet

duygularının da bunda etkisi vardır. Toplum ise ortaya çıkardığı kötü duygularla, merhameti ortadan kaldırmasından, özsevgiyi (Amour de Soi) de bencil, çıkarıcı özsaygıya (Amour Propre) dönüştürmesinden, insanların da çekinmeden kötülük yaparak, birbirlerine yaşamı zorlaştırmalarını sağlamasından dolayı kötüdür. Böylece kötülüğün insanın toplumsallaşmasıyla açığa çıktığı söylenebilir. Diğer bir deyişle Rousseau öncesi felsefe tarihinde kötülük problemi, Tanrı ve onun düzeninin bir parçası olarak görülürken, Rousseau ile birlikte bambaşka bir boyut kazanarak sorumluluk insanın başarısızlığı görülerek ona aktarılır (Neiman, 2006:54).

Tüm bunlardan hareketle, doğal durumun neden iyi, toplumun neden kötü olduğu, toplum düzeninin durmadan ilerlemesinin nedenleri çalışmanın merkezini meydana getirir. Doğal durumdan bahsedilmesinin nedeni ise Rousseau'nun verdiği önemin yanında, toplumun oluşmasıyla, ne tür kötülükler getirdiğinin karşılaştırma yapılarak daha iyi anlaşılacak olmasındandır.

Diğer yandan Rousseau kötülüğün kaynağını söyleyip bırakmaz. Toplumun meydana gelişini evreler halinde sunar, en sonunda da kötülüğe çözümler getirir. Çalışmada da geniş yer bulacak olan evrelerin ilki, ona göre kötülüğe atılmış ilk adım olan, insanların bir araya gelmesidir. Çünkü insanlar arasındaki doğal eşitsizliklerin (yaş, sağlık, beden gücü, zekâ...) ortaya çıkardığı farklılıkların bir müddet sonra çatlaklara sebebiyet vermesi kaçınılmazdır. İnsanların toplumsallaşarak potansiyellerini açığa çıkarması ikinci evre, çitle çevreledikleri dünyalarının mülkiyeti doğurması da üçüncü evredir. Toplumsallaşarak kendilerine karakter oluşturdıklarını sanan fakat aslında yaptıklarının benzetmek istedikleri kişileri taklit ederek maskelerle yaşamak olan insanların, bilim, edebiyat ve sanattan bu etkilenişleri dördüncü evreyi oluşturur. Rousseau bilim, edebiyat ve sanatta insan hayatı için yararlı olmayan her şeyi kötülük sayar. Çünkü kötüye kullanılışları sonucunda insan, davranış, fikir ve yaşam alanlarında zarar görür, gözleri buğulanır.

İnsanların doğalarından uzaklaşarak bizzat toplumu kurmalarıyla kötülükler yeryüzünde dolaşmaya başlar ve insan mutsuz bir yaşam sürmeye mahkûm olur. Bundan böyle kötülükler içinde bulunan insanlar topluma, onlara çiçek gibi gelen zincirlerle bağlanır. Olması gerekenleri yaşıyorlarmış gibi sürekli aldanırlar. Rousseau'nun çözümlerine kadar zehirli sarmaşığın farkına vararak kurtulmaları mümkün değildir. O güne kadar duyguların ve tutkuların abartıldığı düzende insanlar hep bir yokluk ve arayış içinde,

rekabete kapılmış, kişiliği parçalanmış, başka türlü görünme kaygısını taşıyan, kendisine ve diğer insanlara yabancılaşmış bir varlık olarak hayatlarına devam ederler (Satıcı, 2015:12). İnsanlık ulaştığı bu sonuca tek başına değil, birden fazla kişiyle olması dolayısıyla gelir. Zarar verici kötü duyguların belirmesi, insanın tek başınlığından değil de onu kötülüğe iten, gereksizken mecbur hissettiren, arzuların, isteklerin, hayallerin karşılık bulmadığı, insanlar arasında geçen yaşamdan diğer bir değişle toplumdan kaynaklanır. Yalancı bir yokluk acısıyla toplum, insanda kötülüğü açığa çıkarır. Dolayısıyla kötülük toplumla beden bulur.

Rousseau'nun felsefesinin temelinde yer alan şu cümle aslında çalışmanın temel savını ortaya koyar niteliktedir: İnsan doğası gereği iyidir, toplumsallaşmayla birlikte kötü olur (Rousseau, 2016a:189). Rousseau'ya göre kötülüğün kaynağı toplumdur. Peki, ama neden? Neden doğal durum ona göre iyiye, toplumsallaşan insanın toplumu yaratırken kötülüğü de beraberinde inşa ettiğini düşünür?

Rousseau'nun konu hakkındaki düşüncelerinden hareketle ilerleyen kısımda söz konusu sorulara cevaplar aranılır. Öncelikle, insanın bir daha geri dönemeyeceği şekilde kendi eliyle bozduğu doğasının neden iyi olduğu hakkında bilgi verilir. Daha sonra neden topluma kötülüğün kaynağı denildiği ve oluşmasında hangi koşullarının etkisinin olduğu, aşamalarıyla açıklanır. Son olarak ise Rousseau'nun, insanın çiçek zannettiği zehirli sarmaşıklarla çevrelenmiş zincirlerini kırmak için öne sürdüğü, başka bir değişle kötülüğün kaynağı gördüğü toplumu ehlileştirme çabası olarak sunduğu toplum sözleşmesi ve eğitim fikri üzerinde durulur.

1.1. Doğal Durum ve Kötülük

Rousseau'nun tasarladığı insanın tarihsel şemasının ilk kısmı doğal durumdur. Doğal durum insanın toplumsallaşmadan önce yaşadığı halin farkının ortaya koyulduğu evrenin adlandırılmasıdır. Öncelikle belirtilmelidir ki insanın nereden geldiğine dair tartışmalar sürdüğünden ve kanıt olmadığından Rousseau insanı şuan ki fizyolojik haliyle düşünerek anlatır. Aristoteles gibi insanın önceleri pençeleri, ayılar gibi kılıkları var mıydı diye ilgilenmemekte, bugünkü halleriyle; iki ayaküstünde yürüyen, ellerini kullanan, gözleriyle de çevresini tanımaya çalışan bir canlı olarak tasvir etmektedir (Rousseau, 2016a:93-94). Ayrıca doğal durum deneyimlenemeyeceğinden, içinde olduğu toplumsal durumdan yola çıkarak, başka türlü söylemek gerekirse toplumsal

gelişim süreci boyunca insanın kazanabileceği yetenek ve yetilerden soyutlayarak doğal insana ulaşmaya çalışır (Copleston, 2004:89). Doğal insanın tasarımını yapmak için onu tüm toplumun getirdiği normlar, kalıplar, roller, statüler ve diğer her şeyden arındırmasının nedeni, insanı toplumsal bir varlık yapanın bunlar olduğunu düşünmesidir. Toplumun getirilerini soyunmuş insan da doğal durumda yaşayan insanı verir. Doğal durumda insan, henüz kendi eseri olan kötülüklerden pay almamıştır. Yani eşit, özgür ve refah içinde yaşamaktadır (Rousseau, 2008a:8-9).

Rousseau'nun doğal durum üzerine düşüncesi onu diğer düşünürlerden ayrı kılar. Öncelikle onlarında doğa haline gitmenin gerektiğini anladıklarını fakat ulaşamadıklarını söyleyerek, kendisinin doğal durumdan söz eden düşünürlerden farklı olmasının nedenini açıklamaya çalışır: “Sonunda hepsi de gereksinme, açgözlülük, baskı, istek ve gururdan aralıksız söz ederken, edinmiş oldukları fikirleri uygarlık öncesi doğal hale aktarmışlardır; vahşi insandan söz açmış, fakat uygar insanı anlatmışlardır” (Rousseau, 2016a:88). Örneğin Hobbes’a göre insanlar doğaları gereği kötüdürler. Çünkü sürekli bir savaş hali içindedirler. Üstelik bu savaş hali eskiden olduğu gibi aynı şekilde devam etmektedir. İnsan her zaman aynı davranmış, kendileri için çekinmeden başkalarına her türlü zararı vermiştir:

“Birincisi başka insanların kişiliklerine, karıların, çocuklarına ve hayvanlarına egemen olmak için şiddet kullanır; ikincisi kendilerini korumak için; üçüncüsü ise, kendi kişiliklerine yönelik olarak doğrudan doğruya veya hısımları, arkadaşları, milletleri, meslekleri veya adları dolayısıyla, bir söz, bir gülümseme, farklı bir görüş ve başka bir aşağılama işareti gibi küçümsemelere karşı şiddet kullanır.” (Hobbes, 2012:101)

Hobbes'un insanı, Rousseau'daki gibi tek başınalığın ve barışın olduğu bir zamanda yaşamamıştır. Her zaman birlikte, kötülük içinde hareket etmişlerdir. Rousseau'da ise insan doğası gereği iyidir. Savaş hali ise toplum yüzünden sonradan ortaya çıkar. Yani diğer düşünürler insanların sosyal bütünleşmelerinin aslında doğalarında sahip oldukları bir özellik olduğunu düşünürler. Rousseau için ise bu yanıltıcı izlenimlerin aksine doğal durumda insanların hiçbir sıkıntısı, beklentisi ve buhranı yoktur. Henüz hiçbir şeyin farkında olmadan aylak bir şekilde dolanırlar. İhtiyaçlarını tek başlarına doğadan karşılayabildiklerinden diğer insanlara muhtaç değildirler. Karınlarını doğanın sunduğu sonsuz ürünle, istediği miktarda karşılarlar. Meşe ağacından karnını doyurup, onun altında uyurlar ve dereden su içerek hayatlarını idame ettirirler (Rousseau, 2016a:94). Gelecek kaygısı olmadan günlük bir yaşam sürerler. Tıpkı sabah pamuk yatağını satıp, akşamüstü ise yatağını satın almak için ağlayan Karayıplılar gibidirler (Rousseau,

2016a:107). Bundan dolayı yeni arayışlara girmeye gerek duymamaktadırlar. Doğanın her yerinin evleri oluşu, mülkiyet sahibi olma gibi bir düşünceye düşmelerinin de önünde engeldir.

Basit bir hayat sürülen dönemde insanlar tesadüfen karşılaşarak etkileşimde bulunurlar. Karşılaşma kadın-erkek ilişkisi üzerinedir ve ilişkinin ardından birlikte olma söz konusu değildir. Rousseau'ya göre doğal durumda şiddet yaratabilecek bir şey varsa o da cinselliktir. Fakat bu dürtünün bile doğal durumda yarattığı şiddet iki varlığın tutkusunun ötesine geçmemektedir. Yani doğal durumda tutkular, onları iki katına çıkaran toplumdaki kadar etkili değildir (Kayhan, 1999:90). Doğal durumda insanlar ilişkilerinden sonra ayrılarak yollarına devam ederler. Hayvanlara benzer bir hayat tarzları vardır. En fazla, iki erkek kedinin bir dişi için kavga etmesi ya da dişinin istememesine benzer tartışmalar olmaktadır. Doğal durumda bir arada kalınmadığından tartışma, üstünlük kurma ve benzeri durumlar da yoktur. Doğal durumda insanın yiyecek, dişi ve dinlenmek istediği bir hayatı vardır. Onun kaçındığı sadece acı duymak ve açlıktır (Rousseau, 2016a:105). Çünkü vahşi insan, ölümün ne olduğunun bilincinde değildir. Ne zaman toplumsal insan evresine ulaşır o zaman ölümü kavrar. Doğumundan ölümüne değin iyi ve özgür bir hayat sürer. Özgürlüğünden dolayı da her zaman mutlu olur. Doğal durumda çocuk bile sadece kendine bakacak duruma gelene kadar annesinin himayesinde kalır. Daha sonra hayatına tek başına devam eder. Herhangi bir otorite olmadığı gibi, kimse kimseye bakmak zorunda değildir. İlerleyen zamanlarda karşılaşılrsa bile birbirlerini tanımayacaklarından iletişime ihtiyaçları yoktur.

Doğal durumda insanın içinde olduğu durumlardan dolayı, iyi ve kötü hakkında fikri olmadığı sonucuna varılır. Çünkü henüz istekleri, korkuları bulunmadığından ve sadece duygularıyla hareket ettiklerinden, düşünme faaliyeti gerektirecek bir şey olmadığı için akıllarını henüz kullanmamışlardır. Aklın kullanılmasını gerektirecek bir beraberlik olmadığından, birliktelikle gelen sınıf farkı, efendi-köle ilişkisi ve kendince adalet sağlama gibi alt edilmesi gereken kötülükler de söz konusu değildir. Böylece ahlak da söz konusu olamaz. Bu duruma Rousseau şu cümlelerle açıklık getirir:

“Ormanlarda avare dolaşan, hiçbir hüneri olmayan, konuşmayı bilmeyen, evi barkı, savaşları, bağlantıları olmayan, hemcinslerine ya da onlara zarar vermeye hiç gereksinmesi olmayan, hatta belki onlardan hiçbirini tanımayan, az sayıda tutkusu olan, kendi kendine yeten vahşi insan sadece bu duruma uygun duygulara ve bilgilere sahipti. Gerçek gereksinmelerden başka bir gereksinme duymuyor, görülmesinin ilgi çekici olacağını sandığı şeylerden başkasına bakmıyor, zekâsı da gururundan fazla ilerlemiyordu. Rastlantı olarak bir keşif yaparsa, kendi çocuklarını bile tanımadığına göre, bu keşfini başkalarına

daha az ulaştırabilirdi. Her sanat onu bulanla birlikte yok oluyordu.” (Rousseau, 2016a:127)

Rousseau’ya göre doğal durumda insanın kötü olmayışının nedeni onun  zsevgi (Amour de Soi) ve merhamet duygularına sahip olmasıdır.  zsevgi (Amour de Soi), ilkel, doğuştan gelen, bir çocuğun ilk tutkusudur (Rousseau, 2017c:284-285).  zsevgiden (Amour de Soi) dolayı insan yaşamı tehdit edilmedikçe kimseye zarar vermemektedir. Fakat söz konusu zarar verme hali kötülük fikrinden doğmamaktadır. Yani salt bir kötülük amacıyla yapılıyor değildir, içgüdüsel olarak insanın varlığını korumak istemesindendir. Zarar vermek istememesi iyilikten de değildir. Amaç yalnızca kendini korumak istemektir. Ortada yaşama isteğinin ağırlığı vardır.  zsevgiyle (Amour de Soi) doğal durumda insan iyiliğe eğilimli hale gelir ve başkalarına da merhametli olur.

Merhamet ise insana yaklaşanı sevdiren, çocuğun da sahip olduğu ikinci tutkudur (Rousseau, 2017c:285). Empatiden kaynaklanan duygu, karşılaşılan insanlar aracılığıyla gerçekleşir. İnsanları yardımsever yaparak bir arada tutar. Duygunun ortaya çıkışı için başka birine ihtiyaç duyulduğundan, toplumsallaşmanın ilk duygusu merhamettir denilebilir. Acımaya dair olması kötülük yapmayı da engellemektedir. İnsan ona yapılmasını sevmediği, zarar vereceğini bildiği şeyleri yapmamaya  zen gösterir. Bu kendisine de yapılmamasını sağlamak adına gerçekleşen bir eylemdir. İnsanların doğal durumda savaşmasını engelleyen duygudur. Barışı ve eşitliği sağlamaktadır. Merhamet toplumsallaşmayla görülecek olan efendi-köle ilişkisi gibi bir k t l ğ n doğal durumda olmamasına kaynaklık ederek bir nevi ahlakın ve adaletin yerini tutar. Ahlaki oluşu da doğal insanın iyi olduğunun, onun doğasında kötülük bulunmadığının kanıtıdır. Anne şefkatine bakılacak olunursa, onun yavrusuna karşı olan ilgisi, koruması, başına bir şey gelirse feryat etmesi, merhametin her hayvanın doğasında olan iyi bir duygu olduğunu gösterir:

“Demek ki merhamet, doğal bir duygudur; her bireyin kendisine karşı duyduğu sevginin faaliyetini hafifletip yumuşatarak, bütün türün, karşılıklı olarak, kendini muhafazasına yardım eder. Bizi, acı çektiğini gördüklerimizden yardımına, düşünmeden koşturan, bu duygudur; doğa halinde kanunların, törelerin, erdemini yerini, tatlı ve yumuşak sesine herkesin boyun eğmesi üstünlüğüne de sahip olarak, bu duygu alır.” (Rousseau, 2016a:123)

Görülüyor ki kötülük, doğanın düzeninin bir parçası değildir. Dolayısıyla daha sonradan bir takım şeylerin gerçekleşmesiyle meydana gelmiş olması gereken bir olgudur.  nemli olan şey ise Rousseau’nun kötülük durumuna insanın kendisinin düştüğünü

düşünmesidir. Böylece anlaşılıyor ki Rousseau düşüncesinde kötülük, düzenin bir parçası olmadığı gibi, düşüş ve Tanrı merkezli bir kötülük de değildir. O halde insan bu duruma nasıl gelir? Rousseau da şaşkınlığını gizleyemeyerek dile getirir:

“Yeryüzünde sürekli bir ilkbahar olduğunu düşünün; her yerde su, hayvanlar, otlaklar olduğunu; doğanın elinden çıkan insanların tüm bunların arasına dağıldığını düşünün: nasıl olup da ilkel özgürlüklerinden vazgeçip, doğal tasasızlıklarına bu kadar uygun yalıtık ve kırsal yaşamı bırakıp hiç de zorunlu olmadıkları halde köleliği, işleri toplum durumundan ayrılmaz sefaleti benimseyeceklerini hayal edemiyorum.” (Rousseau, 2017b:42)

Bir alt başlıkta Rousseau perspektifinden soruya cevaplar verilir. Düşünün, insanın doğal durumdan çıkışının nedenleri, nelere mal olduğu ve kötülüğün kaynağı hakkındaki düşünceleri ana hatlarıyla ele alınır.

1.2. Toplum ve Kötülük

İnsanlar gerçekleşen bir takım şeyler nedeniyle doğal durumdan çıkarlar ve toplum halini alırlar. Toplum, ortak bir amaç için insanların bir araya gelmesi sonucu oluşur. Ortak sorunların giderilmesi açısından bir birliktelik gerekir ve bu doğrultuda bir araya gelen insanlar toplumsallaşır. Yani bir ihtiyaç durumu söz konusudur. Fakat sorunlar ortadan kalkıp her şey durulunca ve rahat hissedilince insanların yüzlerini birbirine çevirmeleri, birbirlerine bakmaları kaçınılmazdır. Birbirlerinin farkına varmaları kötülüğün varlık göstermesi için bir fırsattır. İnsanlar, aralarındaki ayrımları gördükleri an karşılarındaki kişilerin özelliklerine sahip olma ve onlar tarafından beğenilmek isterler. Aynı zamanda toplum içinde var olduklarına dair bir rol ve statü beklerler. İsteklerinin sınırı olmadığı gibi bunun için yapabilecekleri şeyler de sınırsızdır. Çünkü insan yetkinleşebilme gücüne sahip bir varlıktır. Fakat yetkinleşebilme yetisinin gelişi özgürlüğün de gidişidir. Böylece insanlar ilerlemelerle birbirlerine bağımlı hale gelirler.

Görülen tüm kötü tutkular doğal durumda sahip olunan özsevgi (Amour de Soi) ve merhamet duygularının köreltilerek, asıl amaçlarından saptırılarak zararlı hale getirilmesi sonucu oluşur. Düzensizliğe, kötülüğe sebebiyet veren ise bizzat toplumdur. Toplumun sahte güzelliğine aldanan insanlar korkması gerekeni sevip, küçümsenmesi gereken şeylere hayran kalarak bu hataya düşerler (Rousseau, 2008a:46). Yeteneklerin insanların değerini belirlediği, her şeyin para demek olduğu, kurallar silsilesine uymak zorunluluğu içerisinde kalındığı, sürekli eksiklik hissedip bir tüketme hali içerisine sokulduğu bir toplumun içine sürüklenirler. Aslında her şeyin sahibi olunduğu dünya, artık elde etmek için ölene kadar çabalanılan bir yer olur. İnsanlar öğrendiği her şeyle

toplum içinde değişikliğe uğrayarak ruhları tanınamaz hale gelene kadar görüntülerini değiştirirler(Rousseau, 2016a:79). Ruh, para ve mülkiyet hırsı ile dolarak yapay tutkuların kölesi haline gelirler. İnsanlar bu uğurda akla gelebilecek her kötülüğü yaparlar. Çünkü toplum insanını istekler ve ihtiyaçlar bir araya getirdiğinden, isteklerin ve ihtiyaçların karşılanmadığı her saniye, insanlar huzursuz olacaklar, yavaş yavaş yabancılaşacaklar ve birbirlerine düşmanlaşacaklardır. İnsana zararı olan böyle bir düzene iyi denmesi muhtemel değildir. Toplumdan gelen zarar verici her şey onun kötülüğün kaynağı olduğunun kanıtı niteliğindedir.

Bölümün ilerleyen kısmında yapılacak olan, insanın doğal durumdan nasıl uzaklaşmaya başladığından yola çıkılarak topluma ilk adım atmaları ve ondan sonra gelişen olayların kötülükle bağlantısının ortaya koyulmasıdır. Çalışma Rousseau'nun *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*'nda ortaya koyduğu insanın tarihsel şemasından yola çıkılarak dört evreye ayrılır. Bunun nedeni doğal durumdan toplumsallığa bir anda geçilmemesi, birden fazla aşama yaşanmasıdır. İlk evre doğa durumundan çıkışın, ikinci evre yerleşik hayata geçerek insanların ilk topluluğu oluşturmalarının, üçüncü evre topluluğun ortaya çıkardığı insanın doğal durumuna aykırı olan kötülüğünün, son evre ise toplumun ulaştığı son aşama olan bilim, edebiyat ve sanatların etkisi üzerine olur.

1.2.1. Evreler

Daha önce de belirtildiği üzere Rousseau insanı doğası gereği iyi bulur. İyilik onun doğasının özünde vardır. Rousseau'ya göre kötülük ise insana zarar veren ve faydası olmayan her şey demektir. İnsan, ona zarar veren ve faydasız şeyler ile diğer bir değişle kötülüklerle, bizzat zahmetle yaptığı, doğasına aykırı bir eser olan toplumda karşılaşır. Bunun anlamı toplumun tamamen yapay bir doğa olduğu ve açığa çıkardığı şeyin iyi insan doğasına zarar verdiğidir.

İlk evre olan topluma geçiş, insanların yaşanan olaylardan varlığını korumak isterken, yeni düzene ayak uydurmaya çalışıp doğal durumdan uzaklaşmasıyla gerçekleşir. İnsan aklını kullanarak ve yetkinleşebilir olarak bunu yapar. Aklını kullanmasına ve yetkinleşebilmesine yol açan neden ise insanın ihtiyaçlarının belirmesidir. İnsan hayvanları taklit ederek yaşarken, onların olduğu gibi kaldığı durumdan farklılaşarak ilerlemesi bundandır. Hayvanlar doğanın dediğini kabullenip doğdukları gibi kalırken,

insan yapıp yapmama ve alternatiflere yönelme tercihine sahiptir. Seçim özgürlüğüne, akıl ve yetkinleşebilirlik eklenince ihtiyaçlara getirilen her çözümle insanlar doğal durumdan çıkarak toplumsallaşma evrelerinden geçerler. Örneğin insanın aklını kullanması doğal durumda depremler, yanardağ patlamaları, yıldırım gibi doğa olaylarının gerçekleşmesi sonucunda, insanların bir araya gelmesinin ardından ilk birleşmelerle yaşanır. İnsanın kendini sevme potansiyeli varlığını korumak adına akli devreye sokarak insanı tüm doğal afetlerden kaçacağı, kurtulacağı bir yol aramaya iter. Yol arayışında diğer türdeşleriyle bir araya gelen insanlar kötülük çanlarını çalmaya başlar. Bu bir araya gelişle doğadan uzaklaşılır ve kötülüğün kaynağı olan topluma ilk adım atılır.

Bir araya gelen insanlar henüz birbirlerinin farkında değildir. Onların amacı işlerini daha kolay halletmek adına birlikte hareket etmeye çalışmaktır. Yiyeceklerini bir topluluk şeklinde hayvanlardan korurlar ve birlikte avlanırlar. Fakat böyle olması birbirine bağlı oldukları anlamına gelmemektedir. Birlikteyken biri, birden hepsini bırakıp gidebilir ve başka şeylerle ilgilenebilir. Henüz aralarında bağlılık yoktur. Diğer yandan ihtiyaçlarını giderirken, gelişmiş olan akılları ve yetkinleşebilme yetileri zorluklar karşısında icatlar yapmalarını sağlar. Zamanla avlanmak için aletler, ısınmak için hayvan kürklerinden kıyafetler gibi icatlar üretirler. Ateş yakmayı öğrenerek hem ısınırlar hem de çığ tükettikleri eti pişirip yerler. Tüm bunlar insanın mücadele etmekten bir an olsun vazgeçmeyen bir varlık olduğunu göstermektedir. Karşısına çıkan her engeli aşmaya çalışırken, aklını da kullanarak sorunlardan kendine sonuçlar çıkarır:

“Kısır yıllar, uzun ve sert kışlar, her şeyi kavuran yakıcı yazlar yeni hünerler gerektiriyordu. Deniz, ırmak boylarında oltayı, balık iğnesini icat ettiler; balık avcısı ve balık yiyicisi oldular. Ormanlarda kendilerine yay ve ok yaptılar: avcı ve savaşçı oldular. Soğuk ülkelerde, öldürdükleri hayvanların derilerini sarındılar. Yıldırım, yanardağ, ya da herhangi bir mutlu rastlantı onlara ateşi, kışın sertliğine karşı el uzatılacak yeni bir yardım kaynağını öğretti; bu unsuru muhafaza etmeyi, sonra, onu yeniden meydana getirmeyi, nihayet daha önceleri çığ çığ yuttukları eti ateşte pişirip hazırlamayı öğrendiler.” (Rousseau, 2016a:134-135)

Böylece insanlar birlikteliğin verdiği her yeniliğe bir yenisini koymaya devam ederek ilerler. Ağaç altlarında değil mağaralarda yaşamaya başlarlar. Hatta daha da ileri gidip ağaç dallarından yapıp balçıkla sıvadıkları kulübelerde yaşarlar. Kulübelerde yaşamaları ve yiyecekleri de stoklamaları boş vaktin artmasına yol açar. İlerde topluluğa doğru evirilecek olan aileyi kurarlar. Aile yaşamı sevgi bağını meydana getirir. Doğal durumda var olan özgürlük böylece azalır. Her aile bireyi birbirine zorunlu hale gelir. Fakat aile bağı kölelik ya da zorlama değil, doğal bağlarla bir araya gelmiş

topluluklardır (Özdağ, 2012:49). Kadın çocuğuyla evdeki işlerle uğraşırken, erkek ihtiyaçlar için dışarı çıkar. İlk iş bölümü meydana gelir. Kadın erkeğin getireceği malzemeye, erkek ise kadının yapacağı yemeğe muhtaç olur. Nihayetinde insanlar evcilleşip birbirine bağlı hale gelirler. Doğal durumda var olan insanın avare avare gezme durumu da artık söz konusu değildir. Aynı zamanda yapılan iş bölümüyle ilk kez kadın-erkek eşitsizliği kendini göstermiş olur.

Diğer yandan işlerin birlikte yapılmasından kalan boş vakitler yine birliktelikten ortaya çıkan komşu ilişkisi şeklinde geçirilir. Komşu ilişkisi içinde olmaları birbirlerine sahip olma hissinin açığa çıktığını göstermektedir. Sahip olma hissi de kötü duygulara yol açar. Sosyalleşme insanı köle, zayıf, çekingen yaparken aynı zamanda hırslı, elde etmek için zorbalık yapabilecek duruma getirir. Buna rağmen Rousseau'nun en güzel zaman olarak gördüğü evredir. Çünkü insanların topluluk olmaya başlamalarına rağmen gelecek kaygısı gütmedikleri, günlük yaşadıkları, ufak tefek sesler dışında konuşmadıkları bir dönemdir. Günlük yaşamsal ihtiyaçlar dışında gereksiz ihtiyaçları isteme yoktur. Fakat insan durdurulamaz olduğundan ilerlemeye devam eder. Keşfettikçe bulduklarının heyecanına kapılır. Böylece yeni şeylerin üzerinde düşünen insan, içindeki heyecanı, yaşadığı yeni duyguları, yansıtmak ve paylaşmak ister. Bu yüzden dile ihtiyaç duyarak onu yaratır.

Hareket ve ses ile başlayan dil, insanların etkileşime girmelerini ve birbirlerinin duyguları üzerinde etkide bulunmalarını sağlar (Rousseau, 2017b:1). Rousseau'ya göre dil, insanlar arasındaki duygularla ilgili olduğundan, yemek için değil aşk ve nefret gibi duyguları gösterebilmek adına ortaya çıkar. Rousseau'nun tabiriyle, meyveler insan elinden kaçmadığından yemek konusunda dile ihtiyaç olmamıştır ama genç bir kalbi heyecanlandırmak ve bir saldırganı püskürtmek için harekete ve sese, dolayısıyla açığa çıkan dile ihtiyaç olur (Rousseau, 2017b:10). Kendilerini ifade etmek isteyen vahşi insanlar önce sesleri kullanırlar daha sonra ise sesleri değil nesneleri resmetmeye başlarlar. İlerlemenin en üst kısmına ulaştıklarında ise barbar insanın yerini alfabeyi keşfeden uygarlaşmış insan alır. İnsan duygularını aktarmak için konuşurken, düşüncelerini aktarmak için yazmak istemektedir (Rousseau, 2017b:22). Çünkü düşüncelerini anlatan insan bir zaman sonra fikirler ortaya koymaya başlar ve hatırlanması için kalıcı olmasını amaçladığından yazma eyleminde bulunur. Böylece toplumsallığa doğru ilerleme hızlanır. Zamanla halkların dilini, yaşadığı coğrafya ve iklimi etkileyerek diğer dillerle etkileşime girerek değişime uğratar. Hayvanların böyle

bir ihtiyacı hiç olmamıştır. İnsan düşünen bir varlık olmasının etkisiyle yenilikler keşfederken, hayvanların olduğu gibi kalmaları bundandır.

Ses ve hareketle etkileşime geçen insanların, birlikteliğin büyümesine kapılarak birbirlerini daha yakından tanımaya başlamaları kaçınılmaz olur. Birlikte bolca vakit geçirerek paylaşımda bulunurlar. Ateş başında eğlenceler yaparlarken çeşitli yiyecekler üretilir yerler. İnsanların birlikte olmaktan hoşlanmaları ve bağlılıkları, kötülüğün habercisidir. Örneğin eğlencelerde çörek yemek için insanların evlerinin yanında küçük birer bahçe açarak onu sahiplenip ekim yapmaya başlamaları aslında bir kötülüğün başlangıcı olur. En büyük kötülük olan mülkiyet doğar. Doğal durumda mutlu olan insan mülkiyetle birlikte mutluluğunu yitirir. Çünkü mülkiyet, rekabet, çıkar, başkasına zarar verme gibi kötülükleri açığa çıkararak toplumu çıkmaza doğru şekillendirir ve insanların yaşamını kötülüklerle donatır.

Mülkiyet doğa durumundan kalan son parçaları da tamamen ortadan kaldıran bir kötülüktür. İnsanın üçüncü evreye gelene kadar geçtiği aşamaları ve nedenleri onları mülkiyete önem vermeye iter. Bu nedenlerin en başında eşitsizlikler vardır. Rousseau'ya göre insanın sahip olduğu eşitsizlik iki türdür:

“Biri, doğa tarafından meydana getirildiği ve yaş, sağlık, bedendeki güçler ve zekâ ya da ruh nitelikleri arasındaki farklardan oluştuğu için buna doğal ya da fizik eşitsizlik diyorum. Öteki bir çeşit uzlaşmaya dayandığı ve insanların onaması ile kurulmuş, ya da hiç değilse onlarca kabul edilmiş olduğu için buna manevi veya politik eşitsizlik adı verilebilir. Bu ikincisi kimilerinin başkaları zararına yararlandığı, örneğin onlardan daha zengin, daha itibarlı olmak ya da onlara boyun eğdirmiş olmak gibi ayrıcalıklardan ibarettir.” (Rousseau, 2016a:87)

İlk eşitsizlik türü toplumun üçüncü evresinde kötülükler için neden olur. Doğal durumda kötülüğe sebep olmamasının nedeni insanların başkalarıyla karşılaşmalarında, onlarla, fiziksel farklılıklarını görecekları bir etkileşim yaşamamalarıdır. Etkileşim olsa da onlar için hiçbir anlam ifade etmemektedir. İhtiyaçlar doğrultusunda bir araya gelen insanlarda ise birbirlerini fark ettikleri anda aralarındaki ayrımlar düzeni değiştirir. Eşitsizlikler, dilin yaratılmasında da etkili olan aşk ve nefret gibi yeni duyguların açığa çıkmasına, insanların baktıkları kişilerin onlara bakmalarını ve beğendikleri kişilerin onları beğenmelerini istemelerine, saygı duymalarına, başkasının daha iyi, daha güzel, daha güçlü olmasını çekememelerine ve kıskançlığa sebebiyet verir. En güçlü hayvanların da alt edilebilmesi, insanlar arasında ayrıma neden olarak, kıskançlık gibi kötü duyguları yaratır. Aynı zamanda en güçlü olmak, insanlar arasında üstünlük taslamayı da başlatır. Bazı insanlar aşağılık olarak görülürken bazıları yüceltilir. Boş

vakitlerin artması da, müzik, dans ve eğlenceye düşkünlük yaratarak daha fazla ‘‘en’’ duygusunu doğurmakta ve rekabet ortamı oluşturmaktadır. İnsanlar arasında artık kıyaslamalar ve kıskançlıklar boy gösterir.

Böylece anlaşılıyor ki toplumsal yaşamın kökeni, insanın kendisini başkasıyla özdeşleştirmeye iten duyguda yatmaktadır (Levi-Strauss, 2014:111). Böyle duygular merhameti ortadan kaldırıp yerine kavga ve öldürme gibi duygular getirdiğinden Rousseau bakış açısıyla kötü olarak nitelendirilir. Doğal durumda k t l ğ n ne olduğunu bilmeden bolluk ve mutluluk içinde iyi yaşamı sürdüren insan doğadan uzaklaşmasıyla varlığını k t l ğ n ateşine atar. Rousseau devamında bu durumun ahlakı da büyük boyutta etkilediğini açıklar:

‘‘En iyi şarkı söyleyen ya da dans eden, en güzel en güçlü, en becerikli olan ya da en güzel konuşan, en çok sayılan insan oluyordu; bu, eşitsizliğe, aynı zamanda k t l ğe doğru ilk adım oluyordu. Bu ilk üstün tutmalardan bir yanda gurur, başkalarını k  k görme, öte yanda utanma ve kıskançlık doğdu; bu yeni mayaların sebep olduğu mayalanma, sonunda, mutluluğu, arılığı, ahlak temizliğini öldürücü bileşikler meydana getirdi.’’ (Rousseau, 2016a:141)

Birlikteliğin verdiği sıcak ortam, beğenilmek istenme ve ‘‘en’’ olma duygusuyla birlikte açığa çıkan insanlar arasındaki farklılıklar, kıskançlığa yol açarak onların rol yapmasına sebep olur. Başkası gibi olmak isteyen herkes, gereken maskeyi çekinmeden takar. Fakat takma sürecinde, insanların karşısındakinden farklılıkları ve başkasının bir şeylerine sahip olmaya dair kıskançlıkları intikam duygusuna sebep vererek, kavgalara ve  l me yol açacak kadar ileri gitmelerine neden olur. Daha sonra mal-mülk gücü için yapılan savaşlarla devam eden durumla beraber artık, yavaş yavaş ilerlemiş olan mülkiyet zehri etkisini göstermeye başlar. Savaşların devletlerarasında gerçekleşen bir olay oluşu, toplumun kötülüğünü bir kez daha ortaya koyar. Bütün insanlar doğada barış ve eşitlik içinde yaşarken şimdi devletlere bölünmüş, üstelik mal için savaşmaktadırlar. Böylece insanın tarihsel şemasında üçüncü, toplumun oluşmasında ikinci adıma geçilir (Rousseau, 2016a:138).

Zengin, güçlü ve zeki olanın kazandığı bir döneme girilerek, toplumsallaşmanın zirvesine ulaşılır. Aynı zamanda k t l ğ n boyutu en üst seviyelerdedir. Rousseau’nun da deyişiyle: ‘‘Bir toprak parçasının etrafını çitle çevirip 'Bu, bana aittir!' diyebilen, buna inanacak kadar saf insanlar bulabilen ilk insan, uygar toplumun gerçek kurucusu oldu’’ (Rousseau, 2016a:144). Güçlü olanların saldırı ve savunma g  leri karşısında, zayıf olanların vereceği karşılığı olmadığından, her şey hepimizindir diye itiraz

edememişlerdir. Böylece toplumsallaşmanın getirdiği en büyük kötülük olan mülkiyet ve onun sebep olduğu diğer kötülükler etrafı acımasızca sarar. Girilen yeni dönemde kötülüklerin ilki, henüz kanunlar olmadığı için, insanların maruz kaldıkları mülkiyet saldırılarını yargılayan tek yargıcın kendileri olmaları olur. Zamanla her şeyin anlamının mülkiyet olması, insanları merhametten uzak bir halde, güçlenmek uğruna, acımadan birbirlerini öldürür hale getirir. Nihayetinde iyi kırıntıları da ortadan kalkar. İnsanlar artık doğasına yabancıdır. Fakat Rousseau'ya göre yaşananlar daha başlangıçtır. İnsanların bir araya gelince kurdukları topluluk ve ardından ortaya çıkardığı büyük kötülük olan mülkiyetin sonuçları engellenemez şekilde insanın iyi doğasını yıkarak acımasızca ilerleyecektir.

Rousseau, insan kendine yetecek kadarıyla kalabilseydi ya da ilk toplum şeklinde yaşayabilseydi yine iyilik ortadan kalkmayabilirdi diye düşünür. Fakat insan yetinmeyi bilmeyip ilerleyen ve başkasının sahip olduklarını da isteyen bir varlıktır. İyiliğin tarafındaki insanlar, kötülüğü onlardan ayıran çizgiyi aşarak, onları koruyan doğaya sırtlarını dönmüş oldular. Toplumsallaşmaya doğru ilerleyen insanların istekleri ve gereksinimleri arttıkça kötü tutkuları da açığa çıkar. Böylece her adım yeni kötülükleri getirir:

“İnsanlar kaba saba kulübeleriyle yetindikleri, hayvan derilerinden yaptıkları elbiselerini diken ya da kılıçla dikmekle, kuştüyleriyle, deniz hayvanlarının kabuklarıyla süslenmekle, vücutlarını çeşitli renklere boyamakla, oklarını yaylarını yetkinleştirmekle ya da güzelleştirmekle, keskin taşlarla birkaç balıkçı kayığı ya da bazı kaba müzik aletleri yontmakla yetindikleri sürece kısacası, sadece bir tek kişinin yapabileceği işlere, birçok elin katılmasına gerek göstermeyen sanat ve hünere özenle çalıştıkları sürece doğalarının olanak verdiği kadar, doğaları gereği olabilecekleri kadar özgür, sıhhatli, iyi, mutlu yaşadılar; kendi aralarında, bağımsız bir ilişkinin zevklerini tatmaya devam ettiler. Fakat bir insanın yardımına gereği olduğundan beri, bir kişinin iki kişiye yetecek kadar yaşama araç ve gereçlerine sahip olmasının yararlı, kârlı olduğu fark edildiği andan beri eşitlik kayboldu; mülkiyet işe karıştı, çalışma zorunlu oldu; geniş ormanlar insan teriyle sulanması gereken, köleliğin ve sefaletin derhal filiz verip ekinlerle birlikte arttığı hoş ve güleç kırlar haline geldi. Bu büyük devrimi meydana getiren iki sanatın, maden sanayii ile tarımın bulunması olmuştu.” (Rousseau, 2016a:144)

Toplumun en kritik evresinde birinci tür eşitsizliğin yanında ikinci tür eşitsizlik olan politik eşitsizlik de hâkim olur. Rousseau'nun bahsettiği maden sanayi ile tarımın keşfedilmesiyle yaşama katkı sağlaması yeni bir kötülük açığa çıkarır. Hâlbuki doğanın demiri gizlemeye çalışması zararlı olduğunu, ondan korumak istediğini gösterir. Kötülüğün bulunup çıkarılmasıyla, iyi olan doğada herkesin özgürlüğe ve her şeye sahip oluşundaki denge ortadan kalkar. Maden sanayi ile tarım üretimi kolaylaşırken ihtiyaçlar da artar. İhtiyaçların artması arazileri değerlendirir ve mülkiyet sevdası

çoğalır. Arazisi olan ve olmayan farkı yüzünden zengin-fakir, efendi-köle ilişkisi meydana gelir. İnsanın var olanla yetinmeyip başkalarından daha güçlü olmak adına her şeye sahibi olmayı isteme hırsı, başka bir deyişle mülkiyete fazla önem vermesi kırılma noktası olur. Toplumsal insan diğer insanları boyunduruğu altına alarak kölesi yapmak isteyen ve bundan da zevk alan, içtenlikten uzak, başkalarını tehdit olarak gören ikiyüzlüye dönüşür (Kayalı, 2011:57).

Mülkiyetle ilgili kötülüklerin temelinde paranın hâkimiyeti vardır. Para bu evrede insanlar arasında gücü simgeler ve insanların para için yaşamaya başlamasına neden olur. Paragöz insanların özellikle statü ve şeref için zenginlere yalakalık yapması erdemsizleşmeyi de beraberinde taşır. İnsan ahlaken de zayıflar. Özünden çıkarak yalan bir yaşam sürer. Üstelik devletin değeri bile parayla belirlenir hale gelir. Rousseau'ya göre para her şeyi satın alabilir gibi gözükse de ahlak ve vatandaşı almamaktadır (Rousseau, 2017a:23). Adaletin, merhametin ve ahlakın ortadan kalkışı toplum halinin kötülüğünü gözler önüne sermektedir.

İnsan aklının sınırsızlığı sonucunda madencilik ve tarım fikrinin açığa çıkarak gelişmesiyle insanların gerekenden fazlasına sahip olma arzusu daha da güçlenir. Çünkü söz konusu sanatlar elde etme kolaylığı sağlayarak insanların yapay ihtiyaçlar peşinde koşmalarına neden olur. İhtiyaçların oluşturduğu talebi karşılamak için ise işçi sınıfı doğar. İşçi sınıfının iş bölümlerine de eşitsizlik hâkimdir. Çünkü birinci eşitsizlik türü olan zekâ, güç ve beceri gibi özelliklerin, konum, mülk ve cepteki para miktarını belirlediği bir düzen vardır. Böyle tarz özelliklere sahip olanların statüsü yüksektir. Olmayanlar ise en altta ezilmektedirler. Yani birinci eşitsizlik ile bölümlere ayrılan işçiler daha sonra ikinci tür eşitsizlik ile efendi-köle ilişkisi yaşarlar. Bundan böyle toplum, dürüstlükten kazanılmayan, zekânın kazandığı, insanların birbirlerine sahiplik tasladığı yozlaşmış bir düzen halini alır.

İlk eşitsizlikten sahip olunan yetenekler doğrultusunda, az emek harcayarak daha fazla üretim yollarını bulanlar zengin olurken, buna sahip olamayıp yapamayanlar ise ancak yaşayabilecek kadarını kazanan insanlar haline gelirler (Kayhan, 1999:110-111). Oysa doğa herkese adil ve eşit olmuşken, toplumsallaşmayla her şey kaybedilir. Yozlaşan düzenin içinde sanatlarla doğan işçi sınıfı çalışanları, makineleşmenin artmasıyla işsiz kalırken, bir yandan zenginler keyfi bir hayat sürerek kölelerine köle katarlar. Diğer yandan ise ticaretin ortaya çıkmasıyla vergi ödemek zorunda bırakılan köylüler,

toprağını ekmek için ürün satmak zorunda olduklarından ve bunu yapmakta zorlanıp başaramadıklarından, mecburen şehre taşınırlar. Ardından açığa çıkan ürün yetersizliği ve bir insanın işsizlikle baş etmeye çalışırken kötü ruh haline girmesi toplumda yaşamayı güçleştirir. İnsan verimsiz olarak çalıştığı işlerde mutsuz olur ve mutsuz insan Rousseau'ya göre ulusu çöküşe götürür. Çünkü Rousseau yararı olmayan bir insanın kötülüğe yol açtığını düşünür (Rousseau, 2017a:20). Aynı zamanda başta benimdir diyenler zengin olarak hayatını sürdürürken, geriye kalan o saf insanlar köle olarak hayatlarına devam ederler. Köleliğin çıkış aşamasından anlaşılıyor ki, kötülük insanların birbirleriyle ilişkisi sonucunda açığa çıkar. Var olmak için, efendi köleye, köle efendiye bağımlı hale gelir. Aralarındaki vazgeçilmezlikte köleliği var eder. Kölelikte özgür insan doğasına ters olduğundan dolayısıyla onu var eden toplum da kötüdür.

Mülkiyetle birlikte dünya, eşitsizliğin, sınıf farkının ve efendi-köle ilişkisinin tamamen egemen olduğu, herkesin zincirlerle birbirine bağlı hale geldiği kötülüklerle dolu sözde bir düzene döner. Zaten insanı böyle etkileyen, ona zarar veren bir şeyin onun doğasının bir parçası olamayacağı bellidir. Bunun sonucunda, toplumun doğal durumun bir parçası değil de, kötülüğün kaynağı olduğu görülür. İnsanlar artık toplum içerisinde kötülüğün hâkimiyeti altında varlığını sürdürürler. Rousseau'nun deyişiyle onlar artık “insan etini bir defa tadınca başka bütün yiyecekleri hırçınlıkla geri çeviren, sadece insan yutmak isteyen aç kurtlar gibiydiler” (Rousseau, 2016a:150). Merhamet duygusunun ortadan kalkması insanı canavarlaştırır. Hâlbuki doğa durumunda insanın geçim sıkıntısı bile yoktur. Doğa ona ihtiyacı olan her şeyi vererek eşit koşullar sağlamaktadır. Şimdi ise insanlar kendi eseri olan maddi sıkıntıyı çekerek, aralarındaki sözde ayrımların yükü altında gereksiz yere ezilirler. İnsan tüm eşitsizliklerin var olduğu toplumu kurarak, aslında özüne kötülük yapmış olur.

İnsanın doğal durum halinden artık tamamen uzaklaşması onu hem ruhsal, hem fiziksel olarak da etkiler. Doğal durumda silah olan beden, rahatlık sonucunda hantallaşır. İnsan zayıf ve korkak hale gelir. Rousseau, bu yüzden toplumsallaşan insanın doğasına geri dönemeyeceğini söyler. Örneğin doğası gereği vahşi bir hayvan olan kediler, doğasından kopararak evde beslenmesi sonucunda zamanla evcilleşerek insana bağlanırlar. Daha sonra sokağa bırakıldıklarında, kendilerini korumalarının ve karınlarını doyurmalarının güçleştiği görülür. Toplumsallaşan insan da aynı şeyleri yaşar. Çevikliğini yitirdiğinden ağaca tırmanıp meyve bile toplayamaz. Zenginlikten yediği aşırı yemek hazım sıkıntıları yaşatırken, fakirlikten yediği kötü yemekler

hastalanmasına sebep olur. Genel olarak kötü yaşam, uykusuzluğa, yorgunluğa, keder, acı ve dertlere yol açar. İnsanın toplum halini almasıyla o sıkıntısız huzurlu yaşadığı doğa hali ortadan kalkar. Bundan böyle bunalımlı, sürekli problemlerle uğraşan bir insan doğası söz konusudur. Tüm olanlardan sonra Rousseau dünyaya artık huzurun değil kargaşanın hâkim olduğunu düşünür:

“Böylece, zenginlerin gaspları, fakirlerin haydutluğu, herkesin dizginleri boşanmış tutkuları doğal merhameti ve adaletin henüz zayıf olan sesini” boğarak insanları hasis, cimri, özenen, kötü kişiler haline getirdi. En güçlünün hakkı ile ilk el koyanın hakkı arasında ancak kavga ve cinayetle son bulan devamlı bir çatışma meydana geldi. Doğmakta olan toplum en korkunç savaş halinde gelişti; alçalmış, bayağılaşmış, yıkılmış insan türü artık geriye dönemediği, edindiği mutsuz kazançlardan vazgeçemediği, kendisine onur vermiş olan yeteneklerin kötüye kullanılması yüzünden ancak utanç pahasına çalışabildiği için kendi kendini yıkımının arifesine getirmiş oldu.” (Rousseau, 2016a:150-151)

Söz konusu kargaşa durumu yine zenginlere yarayacaktır. Meydana gelen mülkiyete dair başkaldırı ve çatışmalar sonucunda, hiçbir şeyini kaybetmek istemeyen insanlar, ilk politik kuruluşa imza atarlar, aralarında sözleşme yaparak bir devlet kurarlar. Fakat sözleşme ve kuralları, özgürlüğü ve eşitliği yok eden aldatmacalı bir sözleşmedir (Aydın, 2007:149). Önceden yapılan tüm gaspları yasallaştırmak ve kaybetmeyi önlemek için yapılır. Görünüşte can-mal güvenliği sağlayacak gibi olduğundan herkes tarafından istenir. Fakat zenginlik miras yoluyla bırakıldığından zengin hep zengin, fakir hep fakir kalır. Rousseau, zenginin çıkarına uyan, fakirin zararına olan sözleşmeyi şöyle anlatır: “Seninle öyle bir sözleşme yapacağım ki, hep benim iyiliğime ve senin zararına olacak; keyfim istediği sürece ben uyacağım, yine keyfim istediği sürece sen uyacaksın ona” (Rousseau, 2017d:12). Zengin olanın sözünün geçtiği, gücünü kaybetmek istemeyenlerin ve kölelikten kurtulacaklarını sananların, zengin için çalışarak, sömürülerek, özgürlüğünü kaybettiği bir sözleşme yapılmış olur. Bu büyük, aldatmacalı sözleşmeyle, köle kurtulamadığı köleliğiyle, zengin arttırdığı zenginliğiyle yaşamaya devam eder. Köleliğin olduğu yerde hak olması zaten olası değildir. Doğal durumda bolluk içinde yaşayan insanlar artık açlıktan ölür duruma gelir.

Tüm yaşananlardan açığa çıkan, insanın doğal durumdan uzaklaşarak ona zarar veren toplumu kurmasının, her açıdan insan hayatı için kötü olmuş olmasıdır. Çünkü baskıcı sözleşme ile zayıflara yeni bağlar, zenginlere yeni güçler verilirken, zengin fakire, fakir zengine bağlı hale getirilir. Kâr uğruna çalışan, kulluk eden, kurallara boyun eğen, sözde devletin mutluluğu için fetihler yapılarak kan dökülen bir toplum yaratılır (Rousseau, 2016a: 154). Sonuçta zengin daha fazla gasp eder duruma gelirken, fakir mecburen hırsızlığa yönelir, ya da insan bir şeyleri onun yapmak için şiddete başvurur.

Zira insanlar toplum içinde sahip oldukları kadar vardılar. Bu nedenle insanlar kendini mecbur hissediler ve bir şeyler için her şeyi yaparlar. Burası özgürlüğün bittiği noktadır.

Kargaşa ortamı ile toplumun ruhu ve doğurduğu eşitsizlik, bütün doğal eğilimleri değiştirir (Rousseau, 2016a:175). Bir yerde kurulan devlet, diğer toplulukları da etkiler. Varlıklarını korumak için onlarında devletleşmesi gerekir. Toplum sürü halini alır. Nihayetinde doğal durum insanı, hükümeti kurup yurttaş haline geldiği ve yasalara uyduğu toplum içinde bir ömür sürer. Hayatını devam ettirebilmek için durmadan çalışmak ve çırpınmak zorundadır. Yoksa bir hayata sahip olması imkânsızdır. En ufak bir şeyi almak için paraya ihtiyacı vardır. Kazanmak içinde neredeyse ömrü boyunca çalışması gerekir. Bu da tüm yurttaşların birbirlerine bağlı ve birbirlerinden uzaklaşamayacakları bir durumda olduklarını gösterir. Toplumun kalıcı bir parçası olan insan, artık içgüdüleri yerine ödev bilinci ve hak duygusu gibi değer duygularıyla hareket eder hale gelir (Tüfenkçi, 2017:491). Eskiden özgürce dolaştıkları orman hayatlarına geri dönme yoktur. Var olan kurallara uyarak, zincirleriyle, yalnız sahip olabildikleriyle yaşamaya devam ederler. Rousseau'ya göre toplumun içine doğan herkes artık birbirlerine bağlı ve köle olarak doğup öleceklerdir (Evren, 2015:35).

Son evreye girildiğinde, insan toplum haline gelip hukuk kurallarını kurduktan sonra aynı hızla ilerlemesine devam eder ve durduramadığı ilerlemenin doruklarına doğru çıkar. Toplumsal iktidarın ortaya çıkardığı bilim, edebiyat ve sanatlar doğar. Bunlar yozlaştırdığı ve yararsız olduğu sürece kötüdürler. Üçü de insanların etrafındaki kötülükleri normalleştirerek, kötülük çamuruna daha fazla batmalarına neden olur. Çünkü insanlar gösterişin ön planda olduğu, insan değerlerini malın-mülkün belirlediği bir düzenin parçasıdır. Bundan dolayı her zaman doyumsuzca bir şeylere sahip olmak isterler. Bunun sonucunda kitaplar hayal dünyasına, bilim teknolojiye, sanat ise gereksizce önem verilen eserlere insanları bağımlı hale getirerek köle yapar:

“Bilim, edebiyat ve sanatlar insanları bağlayan zincirleri çiçeklerle örter; özgür yaşamak için doğmuş görünen insanların damarlarında taşıdıkları özgürlük duygusunu söndürür. Onlara kölelik hayatını sevdiler; onları uygar milletler dediğimiz topluluklar durumuna sokar.” (Rousseau, 2017a:8)

Doğal durumda tüm çıplaklığıyla yaşayan insan, bilim, edebiyat ve sanatlarla birlikte istediği kişiye bürünebileceği maskelerin ardına da gizlenme fırsatı bulur. Hakikatin gizlenmesi, uygar durumdaki insanın kötü, doğal durumdaki insanın iyi olduğunu gösterir (Ağır, 2017:19). İkiyüzlü insanların davranışları bir kalıptan çıkmış gibidir ve

duyguları yapay haldedir. Karşılarındaki kişiye olmadıkları gibi görünmek ya da yaranmak için kullandıkları dili bile süslü yapmaya ihtiyaç duyarlar. Aldatmacalı yaşam, insanları tekdüze bir hayata alıştırır ve hem fiziksel, hem ruhsal olarak kötü etkiler. Oysa sanattan önce davranışları karakter belirlerdi ve insanların eylemlerinden niyetleri anlaşılırdı. Böylece insanlar birbirlerini kolayca anlar ve tanırdı. Fakat bilim, edebiyat ve sanatın ortaya çıkmasıyla, insanlar gerçek yüzlerini gizleyerek, olmadıklar biri gibi görünerek dürüstlükten uzaklaşırlar. Nihayetinde ruhlar aynı hale gelir (Rousseau, 2017a:9). Rousseau bu tarz insanın durumunu şöyle açıklar:

“Hep nezaket gerekleri, kibarlık zorunlulukları içindeyiz; hep adetlere, kurallara uymaktayız. Hiç kendi ruhumuza uyduğumuz yoktur. Kimse olduğu gibi görünmeye cesaret edemez olmuş. Zorunlulukların sürekli baskısı altında toplum denilen bu sürüyü meydana getiren insanlar belli durumlar karşısında hep aynı şeyleri yapacaklardır; başka türlü davranabilmeleri için çok önemli sebepler olması gerekli. Bu yüzden karşımızdakinin nasıl bir adam olduğunu hiç bilemeyeceğiz; bu yüzden dostumuzu tanıyabilmek için büyük olayları bekleyeceğiz; o zaman da iş işten geçmiş olacak; çünkü onu tanımak zaten bu olaylar için gerekliydi.” (Rousseau, 2017a:9-10)

Tüm yaşananlardan sonra insanlar arasındaki bağ ortadan kalkar, dostluklar biter ve aile bağları kopar. Karı-koca arasında aldatmalar ya da yersiz kıskançlıklar kendini gösterir. Kıskançlıklar cinayete neden olurken, arkadaşlar arasında samimiyet, dürüstlük ve güven, akrabalar arasında ise saygı ve bağlılık kaybolur. Yerine arkadan iş çevirme ve dedikodu gibi ahlaktan uzak davranışlar sergilenir. Takılan maskelerle tüm davranışlar iyi gizlenir. Artık insan doğasını, kuşku, güvensizlik, korku, soğukluk, çekingenlik, nefret ve ihanet sarar (Rousseau, 2017a:10).

Lüks düşkünlüğüne de sebep olan bilim, edebiyat ve sanatlar, insanı sürekli gereksiz bir ihtiyaçlar silsilesine iterek tüketen konuma getirir ve her sahip olunmayan şeyde ruhsal bunalıma sokar. Üstelik yaşanan rahatlıklar karakteri de zayıflatır. İnsanın güçsüzlüğü olan arzular, karşılanmadığında mutsuzluğu da beraberinde getirir. Sonuç olarak insanların en başta varlıklarını korumak istemeleriyle başlayan her şey aslında onların mutsuz bir ruh haline büründürerek yapısını değiştirir. Oysa Rousseau’ya göre, doğa insana zarar verecek her şeyden onu korumakta, huzurlu ve mutlu olacağı bir hayat sunmaktadır. Tıpkı “çocuğunun elinden tehlikeli bir silahı çekip alan bir ana gibi sizi bilimden korumak istemiştir. Bize açmadığı her sır, başımıza dert getirecek bir şeydir; bilgi edinmekte zahmet çekmemiz, onun en hayırlı tedbirlerinden biridir” (Rousseau, 2017a:17). İnsan ise toplumu kurarak doğasından vazgeçmiş olur. Şimdi var olan kötülüğü yaşayacak olan odur. Yapay olan ve sözleşme ile kurulan kötü dünyadan geriye dönüş ise yoktur.

Öte yandan insanın doğal durumunda sahip olduğu özsevgisinin (Amour de Soi) yerini toplumsallaşmayla beraber özsaygı (Amour Propre) alır. Özsevgide (Amour de Soi) kötülük fikri yokken, özsaygı (Amour Propre) ile beraber kötülük düşünsel boyut kazanır. Rousseau'ya göre “kötü bir eylem zarar verme düşüncesine bağlıdır” (Rousseau, 2017c:92) ve toplumda da bilerek, isteyerek yapılır hale geldiğinden, toplum kötülüğün kaynağıdır. Özsaygı (Amour Propre) insanı bencilleştirir, merhamet duygusundan uzaklaştıran, iyiliği kalplerden söken ve yerine kötülük tohumları eken bir duygudur. Özsaygı (Amour Propre) ile insan sadece kendini düşünür hale gelir. İyi şeyler sadece onun olsun, diğer insanlar önemsiz kalsın ister (Dent, 2008:69). Başkalarının üzüntüsü insanların mutluluğu olur ve bu doğrultuda birbirine kötülük yapabilecek karakterde şekillenirler. Kıyaslamalara başlarlar, rekabete girerler, birbirlerini aşağılık görürler ve isteklerinin karşılanması için başkalarına vahşice davranabilirler. Hâlbuki doğal durumda bir hayvan, ölü bir hayvanın karşısında dahi tepkisiz kalamamakta, hatta mezar bile yapmaktadır (Rousseau, 2016a:120). Diğer taraftan insanlar başkalarının onlar hakkındaki düşüncelerine önem vererek, sahip oldukları benliklerini, yargılar doğrultusunda şekillendirirler. İnsanlar birbirlerine baktıklarında gerçek kişileri değil, zihinlerde yaratılan, verilen değerlerle şekillenmiş kişileri gerçek sanıp göreceklere (Rousseau, 2004:118). Ortada olan kibir ve ego duygusu tek bir kişinin varlığıyla olacak şey değildir. Bir topluluğun var olmasını gerektirir. Bu açıdan bakıldığında da toplumun kötü oluşu görülür. Zaten, merhameti zayıflatıp karşında acı çeken insana, istersen geber ben güvenlik içindeyim (Rousseau, 2016a:122) dedirten toplumun iyi olması imkânsızdır.

Rousseau'nun son evrede dikkat çeken bir diğer bakışı sanatlar üzerinedir. Düşünür, sanatlarla uğraşanların yaptıkları resimlerin, anıtların, sarayların, heykellerin ve süslerin, yapanlara gereksiz büyük paralar kazandırdığını ve kazancın çekiciliğinin, herkesi sanat yapmaya özendirdiğini söyler ve bunu yanlış bulur. Çünkü söz konusu sistemde insanın değeri bir sanatı icra edebilecek yeteneği varsa anlam kazanmaktadır. Son evredeki toplum için şeref bu demektir. Yeteneği olmayanlara bir şey yoktur. Ortaya sanat koyamıyorsan, yeteneksizsen perişan halde yaşamaya mahkûmsundur. Hâlbuki ortaya konmuş eserlerin insanlığa hiçbir faydası yoktur. Aksine zararı fazladır. Rousseau da bu doğrultuda konuyu sert bir dille eleştirir:

“Bahçelerimiz heykellerle, galerilerimiz tablolarla doludur. Halka beğendirilmek istenen bu sanat şaheserlerinde neler tasvir ediliyor dersiniz? Vatani koruyanlar mı? Yahut vatani değerleriyle zenginleştirmiş insanlar mı? Hayır, bu eserlerde, insanın aklının ve

duygularının düştüğü bütün sapkınlıklar tasvir edilmiştir. Yunan mitolojisinden özene bezene çıkarılmış olan bu tasvirler çocuklarımıza genç yaşlarında merakla seyrettirilir. Bundan maksat, okumayı bile öğrenmezden önce gözlerinin önüne ahlaksızlık örnekleri koymak olsa gerektir.” (Rousseau, 2017a:28)

İnsanların kabiliyetleri olmadığı halde, sırf kazancı iyi diye, sanata yönelişleri bir zaman sonra herkesin işini de yapmasına engel olur. Örneğin çiftçinin işini bırakıp sanata özenmesi Rousseau için önemli olan tarımın azalmasına sebep verir. Bir başka örnekte Rousseau’dan verilebilir. Düşünürce göre edebiyat alanında verilen eserlerin geleceğe de ışık tutup, yararlı bilgiler içermesi gerekir. Fakat var olan eserler bunların tam tersi şeklinde, anın içinde beğenilecek, yararsız ve erdemden uzak eserlerdir. Çünkü yazarlar işinin ehli kişiler değildir. Sırf yazmak için yazan, gündeme yönelik kazanç sağlamak isteyen kişilerdir. Bu tarz kişilerin kalemlerinden çıkan, insan hayatına faydası olmayan, beyin uyuşturan eserler, insanı hayal dünyasına çekerek gerçeklikle bağını koparır. Gerçek hayatın hayallerden farklı olduğunun ayrımını yapan insan, büyük bir boşluğa düşerek, doğal durumda sahip olamayacağı melankoli gibi toplumsal bir hastalığa yakalanır. Üstelik bu tarz eserler cezbediğinden, yazan insanlar zengin olurken, Rousseau’nun dışlandığını söylediği yazarlar fakir bir şekilde hayatlarını sürdürürler (Rousseau, 2017a:23-24). Bunun için edebiyat kötüdür. Tüm kötü etkilenmenin boyutunu gösterebilmek için Rousseau *Bilimler ve Sanatlar Üzerine Söylev*’de şöyle bir örnek verir:

“Got’lar Yunanistan’ı yağma ettikleri sırada bütün kitapların yangından kurtulmasına, içlerinden birinin ortaya attığı şu fikir sebep oldu: “Düşmanlarımızı askerlikten uzaklaştırmaya birebir olan bu eşyayı kendilerine bırakalım; oturdukları yerde kalıp onlarla boşu boşuna oyalansınlar. ” (Rousseau, 2017a:25)

Devletin ihtiyacı olan korumayı sağlayan askerin bile yoldan çıkarılışı işte bu kadar kolaydır. Kendisi için yararı olmayan, duyguların ve hayatların abartıldığı, gerçeklikle bağı olmayan eserlere insanlar o kadar kapılırlar ki başka bir şey yapmak istemez duruma gelirler. Bedensel olarak zayıflayan asker askerlik yapabilir mi? Onun artık devletine hiçbir faydası yoktur. Faydası olmayan bir şeyde zararlıdır. Zararı olan şey ise kötüdür. Bu gösteriyor ki, bilim, edebiyat ve sanat insanları hem zihinsel, hem bedensel oyalamakta, yapması gerekenlerden uzaklaştırmakta ve zarar vermektedir. Zarar veriş ve üçünün de çıkış yerinin aynı olmasından dolayı, kötülüğün kaynağı toplumdur.

Rousseau böyle sonuçlanmaması için tüm mesleklere gereken önemin verilmesini ve saygı gösterilmesini ister. Onun gözünde bir çilingir, kuyumcudan daha değerli bir iş yapmaktadır. Zira yaptığı şey insan hayatı için faydalıdır. Aynı zamanda daha fazla

emek verildiğinden, sanatçıdan daha fazla kazanması gerekir. Oysa sanatçı daha fazla itibar ve saygı görerek, ürettiği eserlerden aldığı karşılık, emeğin bedeliyle orantılı değildir. Zanaatçı ise daha fazla emek vererek kıt kanat geçinirken, önemsiz, insan hayatına yararsız işler yapanlar, gereksiz kazanç sağlamakta, faydası olanlar ise maalesef hak ettiği saygı ve itibarı görememektedir. Rousseau bunu, bize ekmek, çocuklarımıza süt veren insanların düştükleri acı durum (Rousseau, 2017a:29) diye nitelendirir. Yani kötülüğün kaynağı olan toplum içinde, insana faydası olanlar hak ettiği emeğin karşılığı almamaktadırlar.

Gerçekleşen adaletsiz düzenin, insanların birbirlerine karşı kötü düşünceler beslemelerine neden olması kaçınılmazdır. İşçi hak ettiği karşılığı alamayınca mutsuz olur ve kötülüğe yönelir. Çabaları karşılıksız kalan insan, bugün hırsızlık yaparken yarın diğer insanlara zarar vermeye başlar ve kötülük potansiyeli yükselmiş olur. Zaten Rousseau bilgilerin kaynağını güzel bulmamaktadır. Bunun için bilim ve sanatla sadece belirli insanların uğraşmasını ister. İlgilenecek insanlar, ustalarının yolundan ve onlardan ileriye gidebilecek kişiler olmalıdır (Rousseau, 2017a:32). Halk gibi sıradan insanların elinde olduğu sürece, bilim, edebiyat ve sanatlardan kötülük için yararlanılacaktır. Örneğin bilimin kimin elinde, nereye kullanıldığı önemlidir. Sıradan insanın elinde intikam almak, zarar vermek için kullanılır. Sıradan insanın bunları kullanmayı bilmemesinden dolayı da doğa kaçınılmaz olarak bozulur:

“Astronomi, boş inançlardan doğmuştur; güzel söz söylemek hırstan, kinden dalkavukluktan, yalandan; geometri cimrilikten; fizik, boş bir meraktan ve hepsi birden, hatta ahlak bile, insanın kendini beğenmesinden doğmuştur. Demek ki bilimleri ve sanatları doğuran bizim kötü yanlarımızdı; iyi yanlarımızdan doğsalardı meziyetlerinden daha az şüphe ederdik.” (Rousseau, 2017a:19)

Bu açıdan Rousseau hastalıkların çaresi görünen ilaçlar hakkında da iyi görüşe sahip değildir. Ona göre öğreten bilim ve iyileştiren tıp iyi, aldatan bilim ve öldüren tıp kötüdür (Rousseau, 2017c:32). Başka bir deyişle bir ilaç hastalığı iyileştirirken ortaya çıkardığı yan etkileriyle, yeni hastalıkları meydana getirmesi, bilim ve tıbbın kötü yanıdır. Oysa doğal durumda hastalıklar o kadar azdır ki insanlar ilaca ya da hekime gerek duymamaktadır. Hayvanlara bakılacak olunursa doğada kendi başlarına iyileştikleri görülür. Diğer yandan orman yangınlarından dolayı oksijenin azalması, havanın sanayi kuruluşlarınca kirletilmesi, madenlerde ve taş ocaklarında çalışmanın etkileri gibi zararlı meslekler de insan sağlığını tehdit etmeye başlar.

Burada ileri sürülebilir ki insanları hasta hale getiren ve ilaca muhtaç eden yine toplumdur. Toplumun içinde yer alan kötülükler, insanın yaşamını etkiler ve dayanıksız hale getirerek bizzat kurduğu hastane denen kuruluşlara muhtaç eder. İnsanlar bir döngü içinde yaşamaya başlarlar. Toplum hem hasta eder, hem iyileştirmeye çalışır, fakat iyileştirirken yeniden hasta eder. En başta da belirtildiği gibi zararlı olan her şey kötüdür. İyi yanının yanında biraz bile zararının olması onu iyi olarak kabul ettirmemektedir. İnsana zararı varsa kesinlikle kötüdür.

Böylece anlaşılıyor ki bilim, edebiyat ve sanatlar toplumun oluşumundan sonra insanların boş zamanlarından doğarak kötülüğe boyut atlatır. Onları hayal dünyasına çekerek gerçeklikle bağını koparır. Aynı zamanda insani duyguları köreltir. Bu yüzden içsel bir ahlak duygusuyla doğan insanı bozan medeniyet ve buna eşlik edip insanı tutsaklığa ve kötü ahlaka yöneltten her tür sanat ve bilim toplumun dışına itilmelidir (Gece Çelikkan, 2012:46). Çünkü Rousseau perspektifinde toplumda çıkarları çatışan insanlar var oldukça kötülük ortamı da var olacaktır (Rousseau, 2016a:189). Örneğin açgözlü mirasçı öz çocuğunun ölmesini isteyecek kadar ileri gidebilir. Zira insanlar artık iyilik maskesi takarak amaçlarını fark ettirmeden kötülük yapabilirler. Rousseau tüm kötülüklerin kaynağının toplum olduğunu göstermesinin ardından dile getirdiği şu cümleler onun, bir sonraki bölümde de görüleceği üzere kötülüğü ehlileştirilmesinin ana fikrini ortaya koyar: “Herkes yalnız insanlık görevlerini ve doğal ihtiyaçlarını düşünseydi, yalnız vatanını, mutsuz insanları ve sevdiklerini korumaya zaman bulsaydı, hayatını bu boş düşüncelere dalmakla geçirmek kimin aklına gelirdi?” (Rousseau, 2017a:20). Rousseau lüks peşinde koşarken durup sadece insan olmayı bilseydik her şey iyiden ibaret olacaktı diyecek kadar romantiktir.

Sürekli değişen, yenilenen ve ilerleyen insan, doğal doğadan yapay doğaya dönüşüm sonucunda artık ahlaki ve politik bir varlık olur. Tüm yaşamını, hareketlerini, ruhsal paylaşımlarını ve duygularını topluma göre tasarlayarak özgürlüğünü yitirir, yapmacıklık, kurnazlık, hilekârlık ve erdemsizlik gibi çirkin tutkularla da doğallığını kaybeder. Sonuçta her şey zamanla anlamsız bir uygarlaşma düzeninde kötülüğe açık duruma gelir (Timuçin, 2012:292). Toplum, insanın var olması için bir nevi zorunluluk halini alır. Onun tarafından kabul görülmek uğruna, kötülüğü açığa çıkarır. Sürekli bir arzu hali ve şeylere kolayca sahip olma isteği, her zaman yoksunluk içinde olmaya sebebiyet verir. Anlık zevkler için yaşamaya başlanılarak, gelecek düşünülmez hale gelir. Başkalarının sahip olduklarını arzulayan insan göz diker, kıskanır ve egemen

olmak ister. Varlığı aslında mutlu etmeyecek şeyler sırf başkaları sahip diye istenildiğinde, elde edilemediği an mutsuz eder. Diğer bir deyişle, gerçekte var olmayan ama öyle görünen şey insan için her şey demek olur (Rousseau, 2017c:311).

Yaşanılan süreç zarfında insanın eylemlerinin sorumlusu olarak kötülüğü bizzat kurduğu ve kötülük kavramının tamamen ona ait olduğu, faaliyetleri sonucu yarattığı ve doğasına yabancılaştırdığı açıkça görülür. Bir şeyin iyi olması ise Rousseau'ya göre doğasına uygun olması demektir (Rousseau, 2017d:34). Doğaya uygun değilse o şey kötüdür. Buna göre, buraya kadar gösterilen toplum ve getirdikleri onun iyi olamayacağının göstergesidir. İyi olan insan doğasını bertaraf eden tüm kötülükler, birer gerilemedir ve toplumsallaşmanın çürük meyvesidir. İnsan doğaya göre hareket etmeyi bırakmadan ilerlediği sürece iyi olan her şey yaşamını saracaktır. Fakat doğa aşıldığı sürece toplumla beden bulan kötülük, var olmaya ve yaşamı mahvetmeye devam edecektir.

Dünyanın resmediliş şekli aslında doymak bilmeyen, birbirine kölelik eden, acımasızlığın hüküm sürdüğü bir kitledir. Meydan gelen kitle, yaratmış olduğu yapay doğa ile yok yere cehennemini meydana getirerek acı çeker. Fakat toplumsallaşmayla beraber kötülükler içine sürüklenen insanlar yaşadıkları yeri tekrar düzene koyabilirler. İhtiyaçların bir araya getirdiği insanları toplumla gelen tutkuların ayırıp, düşmanlaştırdığını (Rousseau, 2016b:308) söyleyen Rousseau, tüm bu sahte ilerleyişi, dengesizliği ve kötülüğü ortadan kaldırmak için, aşılan doğayı insana tekrar kazandırmayı amaçlar. Fakat doğal duruma geri dönülemeyeceğini bildiğinden, insanın doğal duruma yakın halde yaşayacağı toplum düzeni önerir. Rousseau toplumun, devletin, kültürün oluşma aşamalarını ve bunların bozuluşunu, yine bozuluştan iyi bir yapı yaratılarak yoluna koyulmasını ister (Ewald, 2010:40). Bunlar, bir sonraki bölümde aktarılan toplum sözleşmesi ve eğitim konuları ile yapılır.

BÖLÜM 2: KÖTÜLÜĞÜN EHLİLEŞTİRİLMESİ

Daha önceki bölümlerde, Rousseau düşüncesinde kötülük, genel hatlarıyla ortaya konulmuştur. Ona göre kötülüğün kaynağı toplumdur. İnsana zarar veren her şeyi kötü gören Rousseau, toplumun getirdiklerinin zarar verici etkisinden dolayı onu da kötü olarak nitelendirir. Bu doğrultuda insana zarar veren toplum ve içeriğindeki kötülüklerin nasıl ehlileştirileceği problemine de açıklık getirmek Rousseau'ya düşer. Düşünür, insana toplumsallaşarak kaybettiği doğal duruma benzer bir yaşamı tekrar sunmayı hedefler, kötülüğü aşmak ister. Herkesin eşit, kendisi olduğu, insanların suistimal edilmedikleri, özgür ve huzurlu bir toplum düşleyen Rousseau, isteğini, kötülüğün bizzat kendisinden iyileştirici olanı bularak yapacaktır (Rousseau, 2016b: 316). Bu açıdan genel olarak yansıttığı düşüncelerine *Toplum Sözleşmesi* ve *Emile* adlı eserlerinde rastlanır. Çalışmanın bu bölümünde bahsi geçen eserlerin ağırlığı olacaktır.

Doğal durumda kötülüğü engelleyen, kötülüğün ne olduğunun bilinmemesi ayrıca insanların bir toplumsal birlikteliğinin olmamasıydı. Toplumda ise kötülüğün var olmasına engel olabilecek hiçbir şey yoktur. İnsanlar ahlaken yozlaşmıştır. Doğanın sunduğu bolluğu ve rahatlığı kaybetmiş, özgürlükten ve eşitlikten uzaklaşmıştır. Paranın kölesi olmuş halde, cehennem olan toplumda birbirilerinin ateşine odun atmakla geçirdikleri bir zaman dilimine hapsolmuşlardır. Rousseau bu gidişata dur demek adına toplum sözleşmesi ve yeni bir eğitim anlayışı öne sürer.

Toplum sözleşmesi ile kötülüğü engelleyecek kanunlar ve toplum düzeni getirilirken, eğitim ile de doğal durumda sahip olunan özellikler insana öğretilir. Fakat özellikler doğal durumdan farklı olarak insanların toplum içinde yaşayabilmelerini sağlayacak düzeyde olur. Tamamen doğal duruma dönük eğitim maalesef olamaz. İnsan artık yaşamını toplum içinde sürdüreceğinden, eğitim, topluma ait bilgileri de içermelidir. Böylece doğal olaylarla rastlantısal başlayan fakat durmayan toplumsallaşmanın, beraberinde getirdiği kötülükler, yasalar ile yapılmayacak, eğitimle de istenilmeyen davranışların ve düşüncelerin açığa çıkmasının önü kesilecektir. Rousseau bu düşüncesiyle devlet içinde cenneti olabildiğince uyarlayarak geri getirme peşindedir. Artık erdem sahibi insanlar toplumda yer alacak, birbirine kötülük yapan ya da düşünen, lükse hayran, efendi-köle olmayacaktır. Yeni toplum düzeninde çıkarlar ve ihtiyaçlar çatışmadığından, bağımlılık olmadığından, ilişkiler dostluk ve iyiliğe dayandığından savaş hali ortadan kalkar(Rousseau, 2008a:44). Toplumla gelen tüm kötülükler işte bu

şekilde son bulur ve doğal durumda sahip olunana benzer bir eşitlik ve özgürlük geri gelir.

Yeni toplumun sahip olduğu eşitlik farklı bir eşitliktir. Doğanın insana verdiği her nimetteki eşitlik toplumsal sözleşme ile yerini yasal eşitliğe bırakır (Timuçin, 2012:298). Yasal eşitlik adalet, can-mal güvenliği bakımından bir eşitliktir. Yani doğal durumda bir insan diğerinin elinden yiyeceğini çalabilirken artık yasal eşitlik ile bu ortadan kalkar. Toplumdaki eşitsizliklerden oluşan çatışmalar toplum sözleşmesi ile düzene girecek ve iyi bir eğitimle yetişen yurttaşlar sayesinde de yaşanmayacaktır.

Özgürlük ise eğitimle vatansever yetişen yurttaşın, toplum sözleşmesinin ona sağladığı kaderini belirleme avantajını kullanması sayesinde kazanılır. Başka bir deyişle toplumsallaşarak kaybedilen özgürlük insanın kendi koyduğu yasalarla onun olur. Fakat bu doğal durumda sahip olunan özgürlük gibi değildir. Özgürlük, doğal durumda bireylere ait bir özellikken, toplum sözleşmesi ile topluma ait ülkenin tüm yurttaşının bir bütün olarak özgür olması anlamına gelir. Çünkü insan toplumsallaşmış bir varlıktır ve her ne yapacaksa toplumla birlikte hareket ederek yapmalıdır. İnsanların bir araya gelişi sadece bir topluluk değil ortak ülkü ve kaderi paylaşan ideal bir tipi ifade etmektedir (Keyman, 1998-1999:87). Artık kişisel menfaat söz konusu olmayacak, toplumun yararı ön planda tutularak ortak iyi istenecektir. Böylece bireysel isteklerden uzak olmak kötülüğü de ortadan kaldırır. Çünkü toplum için verilen kararlar aslında insanın kendisine yapılmasını istemediği şeyleri engelleyecek ve sahip olmak istediği iyi şeyleri kazandıracak niteliktedir. Hayatı için sözünün geçerli olacağını bilen kimse kendine zarar verecek kötü şeyleri kural haline getirmek istemez. Eğer isterse kendisinin de zarar göreceğini bilir. Zihinsel, fiziksel, duygusal her yönden aydınlanmış bireylerin yurttaş olarak iyiyi topluma sunmasını sağlamak da eğitimle olacaktır.

Tüm bu anlatılanlardan hareketle, öncelikle bölümde, toplum sözleşmesi ile ne tür değişiklikler yapıldığı, devletin yapısı ve değişen sistemden bahsedilir. Daha sonra ise toplum sözleşmesi ile kurulan yeni devlet düzeninde yaşayacak bireylerin/yurttaşların eğitiminin nasıl olması gerektiği anlatılır.

2.1. Toplum Sözleşmesi

Toplum sözleşmesi, Rousseau'nun, insanı sahte sözleşmeyle oluşan savaş halinin içinden çıkarmak için uzattığı eldir. Özgürlüğü, eşitliği, adaleti vaat etmektedir.

Sözleşme, birlikteliği kötülüklerle dolu hale getiren insanın, içine düştüğü kötü durumu iyiye çevirecek ve birlikte huzur içinde yaşamasını sağlayacak ilk adımdır. Rousseau toplum sözleşmesini şöyle açıklar: “Üyelerinden her birinin canını, malını bütün ortak güçle savunup koruyan öyle bir toplum biçimi bulmalı ki, orada her insan hem herkesle birleştiği halde yine kendi buyruğunda kalsın, hem de eskisi kadar özgür olsun” (Rousseau, 2017d:14).

Rousseau’nun tanımladığı toplum sözleşmesi ile kurulacak toplum biçimi savaşı ortadan kaldırır. İnsan savaşı başlattığı gibi yine kendi çabasıyla bitirir. Yetkinleşebilir olan insan artık iyi ile kötüyü ayırdığından geleceği için doğru kararı verebilir düzeydedir. Böylece toplum sözleşmesi bireylerin isteğiyle oybirliği ile yapılır. Yani dayatma yoktur. Temelinde anlaşma olduğundan yasaya uygun, hak duygusuna dayanan, kamu iyiliği amaç olduğundan yararlı, gücünü devlet ve egemenlikten aldığından sağlam ve güvenli bir sözleşmedir (Rousseau, 2017d:30). Yasaları da kişiler belirlediğinden otorite sayılmamaktadır. Herkes bütün haklarını topluma verdiği için eşitlik de sağlanmış olur. Özgür irade ile oluşturulduğundan da sahip oldukları devlet, insanların eseri haline gelir. Başka bir deyişle devletin gücü halkın gücü ve iradesinin yansımasıdır denilebilir (Silier, 2010-2011:150). Bu durumda şöyle bir soru akla gelir: Rousseau için gücünü halkın iradesinden alan devlet nasıl bir düzende olmalıdır? *2.1.1 Devlet Düzeni* adlı başlıkta bu soruya yanıt verilir.

2.1.1 Devlet Düzeni

Toplum sözleşmesi ile ortaya koyulanlarla tasarlanan devlet, içinde yaşayanların ortak paylaşım yaptıkları ve her yönden korundukları bir çatıdır. İnsanlar artık elindeki mallarının sahipliğini kazandığı (Rousseau, 2017d:18), kimsenin kimseye karışmadığı ve hayatını, malını gasp edemediği, devletin koruduğu bir düzende yaşarlar. İçgüdüsel hareketler sergiledikleri dönem yeni sözleşme ile koyulan yasalarla son bulur. Böylelikle toplum sözleşmesi ile siyasal bütüne varlık ve yaşam veren Rousseau, yasama ile hareket ve irade vermiş olur (Doğan, 2008:151). Ayrıca insan toplum sözleşmesini imzalayarak savaş halinden yurttaş olarak çıkar ve güvenli bir devlet çatısı altında, malını koruduğu gibi özgürlük ve eşitlik haline kavuşur. Herkes toplum sözleşmesi içinde bir olunca ayrıcalıksız bir eşitlikte hayat sürer (Rousseau, 2017d:14). Doğadan kaybedilen her şey tekrar kazanılır. İnsan bunu koyduğu kurallarla yapar. Bu da zaten onun yeni devlet düzeninde özgür ve egemen oluşunu gösterir. Aynı zamanda

yeni sivil halini güçten değil hak üzerinden otorite sağlayarak kazandığı görülür (Satıcı, 2015:13). Herkes artık bir bütünün parçası olduğundan, hiç kimse toplumun çıkarına ters hareket edemez. İnsanlar yasalara uymalı, haklarını bilmeli ve ona göre hareket etmelidirler. Sahte sözleşmenin olduğu zamanlardaki gibi insanın kendi gücüyle adaleti sağlaması artık yoktur. Özel istem genel istemin önünde olamaz. Eğer kötülük yapan biri olursa toplumun haklarını çiğnemiş ve başkaldırmış kabul edilir. Yasaları çiğnemek de savaş açmak gibi olduğundan cezası verilir.

Toplum sözleşmesinin amacının birlikte iyilikle dolu bir toplumda yaşamak olmasından dolayı Rousseau'ya göre devlet ne çok büyük ne çok küçük olmalıdır. Herkesin birbirini açıkça görüp, tanıdığı, istediklerinde hemen toplanabilecekleri ideal bir boyda olması gerektiğini düşünür. Bu durum saydamlık sağlayacaktır. Ayrıca hakların eşit, lüksün az olduğu ya da hiç olmadığı bir devlet düzeni ister. Böylece zenginin ahlakı da bozulmaz, fakir ise açgözlü olmaz (Rousseau, 2017d:63).

Rousseau devleti tasarlarken toplumun en küçük parçası olan aileden başlar. Aile toplumun temeli olduğundan onun için önemlidir. Aile fertlerinin düzenliliğinin ve iyi oluşunun toplumun üzerinde etkisi vardır. Fakat bu etki, devletin ve ailenin yaptıklarının benzer olduğu anlamına gelmemektedir. Rousseau'ya göre aile içinde babanın sözü geçerken ailenin diğer üyeleri de ona uyarlar. Yani toplumda yurttaş olarak var olan eşitlik aile üyeleri arasında söz konusu değildir. Ailenin geçiminden baba sorumlu olduğundan erkek siyasi hayatta da ev hayatında da ön plandadır. Çocuk, küçük olduğundan, kadın ise doğasından gelen sıkıntılardan dolayı her işi yapamayacağından varlıklarını sivil toplumda değil, evde sürdürürler. Kocanın/babanın evdeki hâkimiyeti, çocuğun ona itaatini, kadının da hizmetini ve sadık olmasını gerektirir. Kadının ve çocuğun görevleri de bunlardır. Bu durum asla bir kölelik değildir. Bilinçlice verilen bir karşılıktır. Baba da sevgisinden ailesine bakmaktadır. Hepsinin yönelimleri, yolları, uymaları gerekenler benzerdir. Baba da, anne de, çocuk da üzerine düşeni yaparlar, vazgeçmezler. Fakat devlette durum böyle değildir. Baştaki yönetici keyfine göre hareket edebilir, zorbalık yapabilir hatta yasalara uymayışından dolayı devleti saran düzensizlik halkı da etkileyerek ülkeyi kötülüğe sürükleyebilir. Rousseau, “bu yüzden doğanın pek çok iyi aile babası yaratmış olmasına karşılık, dünya var olalı beri insan bilgeliğinin kendi benzerlerini yönetebilecek on kişi çıkarabilmiş olması bile çok kuşkuludur” (Rousseau,2008b:11) der. Düşünür daha sonra devlet yapısının tıpkı insan vücudu gibi işlevi olduğunu anlatır:

“Egemen iktidar bunun başını temsil eder; yasa ve görenekler beyindir, yani sınırların başı ve anlama yetisinin, istemin ve duyuların mekân; yargıçlar ve yüksek idareciler bu vücudun organlarıdır; ticaret, sanayi ve tarım ortak geçinme olanaklarını hazırlayan ağız ve midedir; kamusal gelir [finances publiques] kandır; akıllı bir ekonomi, yüreğin işlevini üstlenmek suretiyle, bunu vücudun her yanına göndererek besin ve yaşam dağıtır; yurttaşlar, makineyi harekete geçiren, yaşatan, çalıştıran ve hiçbir yerinden yaralanmaması gereken gövde kollar ve bacaklardır; canlının sağlığı yerindeyse, yaralanma izlenimi acı olarak hemen beyne ulaşır.” (Rousseau, 2008b:12)

Rousseau’dan önce Platon ve Aristoteles de toplum ile insan arasında böyle bir analogi kurmuştur. Platon devlet tasarımını yaparken insan ruhu ile devleti birbirine benzeter ve ikisini de üçe ayırır. İnsan ruhunun kısımları; akıl, irade ve arzuyken, devletin kısımları; yöneticiler, askerler ve üreticilerdir. Akıl, yöneticiler sınıfına, irade, askerler sınıfına, arzu ise üreticiler sınıfına denk gelir (Platon, 2011:140-146). Yöneticiler devlet düzenini sağlarken, askerler bu düzeni korur. Üreticiler olan çiftçiler ve zanaatçılar ise her türlü ihtiyacı karşılarlar. Bu organların düzenliliği devam ettiği sürece de yaşam da devam eder. Aristoteles de Platon gibi insan ruhu ve devlet düzenini benzeter. Devlette var olan asker ve yargıçların insan ruhuna denk geldiğini belirtir. Çünkü ona göre bu kısımlar adaleti sağlama özelliğine sahiptirler (Aristoteles, 2000:116). Rousseau ise, insan vücudundaki her bir yerin uyum içinde çalışmasını ve küçük bir sağlık problemiyle sistemin kötü etkilenmesini devlet düzeniyle ilişkilendirir. Bir bütünün ayrılmaz parçaları olmak düzeni sağlayan yegâne koşuldur. Nasıl ki ufak bir bozukluk insanı hasta ediyorsa, devlet içindeki organlarda birlikteliğin bir parçasının bozulması devleti sarsar, dağıtır, hatta öldürür. Sonuç olarak kötülük düzene tekrar hâkim olur. Bundan dolayı Rousseau’nun saydığı her bir parça sağlıklı olmalı ve korunmalıdır.

Parçaların işlevlerine bakılacak olunursa, devletin başı olan egemen iktidar genel iradenin yürütülmesinden sorumluyken, genel irade ise “devletin bütün üyeleri için, devlete ve üyelerine göre, haklılık ve haksızlığın ölçütüdür” (Rousseau, 2008b:12). Devlet ve egemen varlık arasında aracı olan ise hükümettir. Aracı oluşuyla yasaları yürütür, politik ve toplumsal özgürlükleri sürdürür (Rousseau, 2017d:54). Devletin bir üyesi, genel iradeye katılan, makineyi hareket ettiren kol ve bacak olan insanlar ise yurttaş olarak kurallarını kendileri belirler. Kimse bu durumun dışında kalmadığı gibi, herhangi birine ayrımcılık da yapılmamaktadır. Çünkü burada söz konusu olan, iyi ya da kötü, insanın geleceğini belirleyecek olmasıdır. Toplum düzeni ve üyeler arası ilişkilerin devamlılığının sağlanması koyulacak bu yasalara bağlıdır (Nar, 2015:43). Bu yasalarla toplumun ve devletin kaderi şekilleneceğinden, önemli bir işleve sahip olan

parça insandır denilebilir. Buradan da anlaşılıyor ki Rousseau'da egemen olan devlet değil halktır (Gürkan, 2016:162).

Rousseau düşüncesinde eşitlik ve özgürlük duyguları aynı zamanda merhamet ve özsevgi (Amour de Soi) duygularıyla ilgilidir. Şöyle ki; halk yasaları belirler ve kendi belirlediği bu yasalara itaat eder. Böylece meydana gelecek her türlü haklılığı ya da haksızlığı da kendine yapmış olur. Ayrıca eşitlik ile özgürlük de bu belirleme ve itaat etme eylemiyle kazanılır. Başka türlü söylemek gerekirse yasaların hangi düşünceyle belirlendiği önemlidir. Çünkü bu yasalar insana, insan gibi yaşayacağı bir hayatın kapısını açar. En başta, yasalar belirlenirken insanın vicdanın sesine kulak vererek, doğasından gelen özsevgi (Amour de Soi) ile merhamet duygularını tekrar su yüzüne çıkararak savaş halini sonlandırmak istemesi gerekir. Vicdan, özsevgi (Amour de Soi) ve merhamet ile belirlenen yasalar, insanları iyiye, eşitliğe ve özgürlüğe ulaştıracaktır. Çünkü vicdan Tanrı'nın sesi olarak insanın pusulasıdır (Dent, 2008:328). Özsevgi (Amour de Soi) ve merhamette insanın doğasından gelen gerçek ve güvenilir duygularıdır. Bu yüzden insanları iyiliğe ulaştırmada yanıltılmayacakları kesindir. Kendini seven ve merhamete sahip insanlar sayesinde belirlenen doğru ve adaletli yasalarla, düzen, iyilik, mutluluk, huzur, eşitlik ve özgürlük herkes için yeni düzende kendini gösterecektir. Zaten ortak iyi için değil de çıkarlar doğrultusunda hareket edilirse toplum tekrar bölünmeye ve kötülüğe bulanmaya başlar. Böyle olmaması için kişisel çıkardan uzaklaşarak genel iradenin ortak iyiyi amaçlaması gerekir.

Diğer yandan ortaya koyulacak yasalar eylemleri iyiye yönlendirecek kurallar olmalıdır. Zaten genel irade yurttaşların kalbindeki ahlaki göstermektedir (Ebenstein, 2003:255). Bu açıdan yasalar sertlikten uzak, bilgelik içermelidirler. Bir yasada işkence varsa, o yasa kaçınılmaz olarak işkence doğurur (Rousseau, 2008b:19). Yani küçük bir suç ile insan öldürmenin cezası aynı olmamalıdır. Bu durum büyük suçlar yapmaya özendirmekten başka bir şey değildir. İnsanlar küçük suçlar yerine büyük suçları, ne de olsa cezası aynı diyerek çekinmeden çıkarları için işleyeceklerdir. Aynı zamanda yasalar sadece mal-mülk konusunda koruma sağlamakla da yetinmemelidir. Yasalar insanlar arasında şiddet ve kölelik gibi şeyler olmasına da engel olmalıdır. Bu temelde kurulan sağlıklı, iyi yasalar eşit ve özgürlük getirecek, kimse can ve mal güvenliğinden endişe duymayacaktır. Herkes aynı koşullarda olduğundan birbirlerine zarar verme gibi düşüncelere kapılmayacaktır denilebilir. Fakat toplum içinde farklı düşünenler hep

vardır. Önemli olan düzeni bozmamaları için itaatlerinin sağlanmasıdır. Bunu, onları ayrı tutarak değil, herkesle bütünleştirerek yapmak gerekir.

Toplum içinde itaati ve yasalara uymayı sağlayacak olan yöneticidir. Lakin bu durum yöneticinin yasalara uymadığı anlamına gelmemektedir. Yönetici de yasalara uymak zorundadır. Konumunun önemi yoktur. Yasalar herkes için geçerlidir. Ayrıca yöneticinin konumu, hükmetmek için değil, halkın özgürlüğünü, eşitliğini korumak ve savunmak içindir. Halkın çağrısına kulak vermek, onların iyiliğini düşünmek yöneticinin görevidir. Yurttaşına diğer devletlerin yurttaşlarından farkını göstermeli, onların efendisi değil, düzenin korunması ve devamlılığın sağlanması için bir araç olmalıdır. Rousseau devleti son aşamada şekillendirenin yönetici olmasından ve yurttaşların hepsinin de yönetici pozisyonunda yer alma şansı olduğundan, herkesin yetiştirilmesine önem verilmesini ister. Yani Rousseau “insanları kumanda etmek istiyorsanız, insanları yetiştiriniz; yasalara itaat edilmesini istiyorsanız, öyle davranınız ki yasalar sevilsin ve yapılması gerekeni yapmak için onun yapılması gerektiğini düşünmek yeterli olsun” (Rousseau, 2008b:21) der. Her şey iyi ve dürüstlük içerirse, yönetici ve yurttaş arasında bağ sağlam olursa devlette düzen ve iyilik hâkim olur. 2.2. *Eğitim* adlı başlık altında da irdeleneceği üzere, eğitim, insanın içinde var olan iyiliği açığa çıkararak, kötülöklere karşı hazırlayacaktır ve bireyi toplumun huzuru için uygun bilgilerle yetiştirecektir. Böyle bir toplumda da yaşam korkulduğı gibi kötölöklere dolu olmayacaktır.

Devlet içinde yaşayan yurttaşlar eşit haklara sahip olmalıdır. Bir kişi bile ayrı tutulmamalıdır. Böylece karmaşıklık değil, doğal duruma yakın bir eşitlik olur. Fakat buradaki tek fark, bir kişinin gelip başkasının elinden yiyeceğini dahi alamayacak olmasıdır. Yeni devlet tasarısında yasalar herkesi korumaktadır. Toplumsallaşmayla açığa çıkan eşitsizlik ise zenginden alıp fakire verilerek değil yoksullaşmanın önüne geçilerek yok edilmelidir (Rousseau, 2008b:30). Başka bir değışle kurulan siyasal düzende devlet, insanlara geçinmeleri için fırsatlar sunmalı, ihtiyaçlarını karşılayabilmeleri için onlara yol göstermeli, kolaylık sağlamalıdır. Bu açıdan Rousseau ağız ve mideyi temsil eden toprağın işletilmesine ve çiftçiye önem verilmesinin gerektiğine vurgu yapar. Çünkü toprak asıl zenginliktir. Onun sayesinde dışarıya ihtiyaç kalmamakta, insan kendi kendine yetebilmektedir. Çiftçi ise insanları beslemekte, hayatı sade yaşamakta, bedenini güçlendirmekte, çok çalıştığından duygularını köreltecek şeylerden uzakta durmaktadır. Bunlardan dolayı kötölöklük ve kargaşa çevresinde yer

edinmemektedir (Rousseau, 2008a:33). Çiftçinin ve toprağın önem kazanması için de vergilerin düzene girmesi gerekir. Vergi baskısı kesinlikle olmamalıdır. Herkes eşit miktarda değil, malıyla orantılı vergi vermelidir. Fakat geçineceği kadar kazanan birinden vergi de alınmamalıdır. Çünkü vergi adaletsiz olursa kişi ödememek için hiçbir şey yapmayacaktır. Bu da üretimin durması demektir. Örneğin çiftçiye ağır vergi yükü yapılırsa devlete en fazla gelir getiren çiftçi işini yapmakta zorlanır ve bir süre sonra vazgeçer. Bunun hem devlete hem insana zararı mutlaka olur. Zararlı olması da kötülüğü beraberinde getirir. Kıtılık başlar, ülke dışarıya bağımlı hale gelir ve ekonomi alt üst olur. Rousseau'ya göre verginin fazla olmasının iki sonucu vardır:

“Birinci sakınca nakit dolanımı eksikliğinden ileri gelir, zira ticaret ve sanayi kırsal kesimin bütün parasını büyük kentlere çeker; vergi çiftçinin ihtiyaçlarıyla ürününün fiyatı arasında hâlâ mevcut olabilecek oranı da bozduğundan, para durmadan kente gelir, ama asla geri dönmez; kent zenginleştikçe ülkenin öteki kesimleri] yoksullaşır, sefalet düşer. Arazi vergilerinin getirisi hükümdarın veya bankerlerin elinden tüccar ve zanaatkarların eline geçer. Bunun çok önemsiz bir parçasından fazlasını asla elde edemeyen tarımcı ise, her defasında aynı miktarı ödeyip her defasında öncekinden daha azını almak suretiyle sonunda tükenir (...). İkinci sakınca avantaj gibi görünen, ama fark edinceye kadar kötü koşulları daha da ağırlaştıran bir durumdan ileri gelir. Bu, tahılın, üretildiği ülkede vergi yüzünden fiyatı artmayan ve mutlak gerekli bir ihtiyaç maddesi niteliğine karşın, miktarı azalsa bile fiyatı yükselmeyen bir nesne olmasıdır. Bunun sonucu, tahıl ucuz kalmaya devam ettiği halde birçok kişinin açlıktan ölmesi ve çiftçinin de satış değerinden düşemediği vergiyi ödeyen tek mükellef olarak kalmasıdır. Reel toprak vergisini, bütün mallardan alınan, onların fiyatlarını yükselten ve böylece satıcılardan çok alıcılar tarafından ödenen, öteki vergiler [rüsuml gibi düşünmekten sakınmalıdır. Zira bu harç ve resimler ne kadar yüksek olursa olsun, aslında gönüllü vergilerdir ve satıcı tarafından sadece satın aldığı mallar oranında ödenirler; satıcı da ancak sürümü oranında mal satın aldığından, özel kişilere kendi kurallarını dayatır. Fakat ürününü satsın satmasın, işlediği toprak için belli dönemlerde vergi ödemek zorunda olan çiftçi, ürününe istediği fiyatın verilmesini beklemek imkânına sahip değildir; ürünü kendi ihtiyacı için satmasa bile, vergiyi ödemek için satmak zorunda kalacaktır, öyle ki bazen ürünün fiyatını düşük tutan şey verginin dayanılmaz ağırlığıdır.” (Rousseau, 2008b:50-52)

Rousseau devlet içindeki kırsal ve kentsel kesimlerin nüfusunun eşit olması için sadece ticaretten para kazanmayı yanlış bulur. Öncelikle kurak bölgelere sanayi kurulmasını ister. Fakat aradaki denge kaybedilmemelidir. Nakliyat, maddelerin fabrika fiyatını attıracağından işçi kazançları azalacaktır. Böylelikle işçi ve çiftçi aynı gelir düzeyinde olacaktır. Sanayinin kazanmasına ise yapılacak bir şey yoktur. Lakin onu da işçilere bağımlı oluşu etkilemektedir. Çalışansız varlığını devam ettirememektedir (Rousseau, 2008a:59-60). Bu da para harcaması gerektiği anlamına gelir. Böylece kimse aşırı zengin olmaz. Ayrıca insanı var eden tarım olduğundan çiftçiye önem verilerek kan akışı sağlanmış olunur. Tarım hem gıda olarak hem de dış ülkelere karşı bir güçtür. İnsan hayatı için bir vazgeçilmezdir. Dünyada her zaman tarım ürününe ihtiyaç olacaktır. Bu yüzden diğer ülkeler karşısında en büyük kazancı temsil eder. Ticaret

zenginlik üretebilir fakat tarım özgürlük getirmektedir (Rousseau, 2008a:34). Onun sayesinde insan kendine yeteceğinden herhangi bir ihtiyaca gerek duymamakta ve mutsuz olmamaktadır. Zira her şeye zaten sahip olacaktır. Bunun için kıskançlık gibi kötü duygular ortaya çıkmayacak ve iyilik düzene yayılacaktır.

Rousseau tarım konusuna her zaman çok önem verir. Tarım ürünlerinin değerinin arttırılmasını ister fakat bunu da doğaya, ormanlara tarla açma gibi zararlar vermeden yapmanın gerektiğini dile getirir. Her toplumun kendine yetecek kadarını üretmesini yeterli bulur. Ayrıca yerine yenilerinin mutlaka ekilmesi koşuluyla, yaşlanmış ağaçların da değerlendirebileceğini söyler (Rousseau, 2008a:58). İnsan için faydası olan şeylere her zaman önem verilmelidir. Bu huzurlu, mutlu, iyi bir düzen için gereken en önemli koşuldur.

Diğer yandan vergi alınacak bir şey varsa o da lüks olan her şeydir. Çünkü insan hayatına yararı yoktur. Ülkede, ağaç, demir gibi hammaddelere önem verilmelidir. Kuyumcu değil demirci kazanmalıdır (Rousseau, 2008a:57). Ticaretle gelen mal-mülk ve lükse düşkünlük, özsaygı (Amour Propre) ile açgözlülüğü arttıracığından insanlar kıskançlığa sürüklenir, sürekli sahip olmaya çalışır. Böylece kötülük tekrar yayılır. Bu yüzden yurtiçi ve yurtdışı üretiminde, lüks eşya alımında vergiler arttırılmalıdır. Hem böylelikle kırsal-kentsel ayrımı da ortadan kalkar ve eşitlik olur. Aynı zamanda Rousseau vergiyi de satıcının değil alıcının ödemesini isteyerek halkın zengin karşısında ezilmesini de engeller. Zenginin kontrolü ele geçireceği düzen ortadan kalkar. Üstelik devlet içinde iyi bir gelir kaynağı sağlanır. Rousseau bunun nedenini şöyle açıklar:

“Üniformalı uşaklardan, at ve arabalardan, kristal aynalar, avizeler ve yaldızlı mobilyalardan, ağır ve süslü kumaşlardan, konakların park ve bahçelerinden, her tür seyirlik oyunlar ve ozanlık, şarkıcılık, oyunculuk gibi her türlü boş uğraşlardan, tek kelimeyle bütün bu eğlence, aylaklık ve lüks nesnelerinden -ki bunlar zaten hep göz önündedir, tek amaçları kendilerini göstermek olduğu ve görülmedikleri takdirde anlamsız kalacakları için kimseden saklanamazlar yüksek vergiler alınsın! Mutlak surette gerekli olmayan şeyler üzerinden alındığı için böyle vergilerin keyfi olacağından da korkulmasın; zira insanların bir kez lüksün tadına varınca ondan vazgeçebileceklerini sanmak onları çok yanlış tanımak demektir; en gerekli şeylerden bile yüz kere daha kolaylıkla vazgeçerler ve utançtan ölmektense açlıktan ölmeyi tercih ederler. Zengin görünmek tutkusu nesnelerin fiyatını ve verginin maliyetini de boş gururu beslemek için kullanınca, harcamaların artması sadece onların [ne pahasına olursa olsun] karşılanması için yeni bir neden oluşturacaktır. Zenginler var oldukça yoksullardan farklı olmak isteyeceklerdir; devlet de kendine, bu ayrım üzerine kurulacak gelirden daha az maliyetli ve daha garantili bir gelir kaynağı bulamaz. Aynı nedenlerle sanayi de maliyeyi zenginleştirecek, çiftçinin yükünü hafifleterek tarımı canlandıracak.” (Rousseau, 2008b:54)

Son olarak Rousseau'nun yönetim biçimlerine değinmek gerekirse öncelikle her yönetim biçiminin insanlar arasında eşitliği, özgürlüğü sağlamayı amaç edindiği görülür. Daha sonra her topluluğun kendine ait özelliklerden yola çıkarak doğru yönetim biçimine karar verdiği sonucuna varılır. Yönetim biçimleri, insan nüfusuna, devletin boyutuna, coğrafyasına ve ekonomisine göre değişiklik göstermektedir. Bu yüzden her devletin yönetim biçimi farklıdır. Kendine yasalarla doğru biçimi seçen devlet de düzene sahip olur.

Rousseau'ya göre üç tip yönetim biçimi vardır. İlki olan demokrasi biçiminde yasaları belirleyen toplumdur. Genellikle küçük devletlerin tercihi olan bu yönetimde vergi yükleri de halkın yoksul olmasından dolayı azdır. Kötü tarafı ise hükümetin yasaları kötüye kullanarak, iç savaş ve karışıklık çıkarabilir olmasıdır. Çünkü demokrasi sürekli biçim değiştirmektedir (Rousseau, 2017d:64). Fakat yöneticiye ihtiyaç duymayacak bir toplum olamayacağından Rousseau bu biçiminin ancak tanrılara ait olabileceğini söyler (Rousseau, 2017d:64).

İkinci yönetim biçimi olan aristokrasi ise orta büyüklükteki devletlere uygundur ve bu yönetim şeklinde vergi de azdır. Bilge kişilerden oluşan azınlık, halkı yönetmektedir. Halkın yararını ön planda tuttukları sürece bu yönetim biçiminde problem yoktur. Düşünür aristokrasinin üç çeşidini sunar; doğal, seçime dayanan ve soydan geçen. Doğal aristokraside yönetici genellikle yaşlılardan ve bilgelere oluşur. Seçime dayanan aristokrasi de ise zenginlik ve güç ön plandadır. Rousseau seçime dayananı iyi bulur. Çünkü halkın seçimi her zaman doğruyu verir diye düşünür. Soydan geçende ise koltuğun babadan oğula miras kalması geleneği vardır. Rousseau'nun en kötü bulduğu yönetim ise budur.

Monarşi ise tek bir kişinin devleti yönetmesidir. Yasaya göre gücü tek başına kullanan kişiye monark denir (Rousseau, 2017d:67). Çok varlıklı devletlere uygun olduğundan vergi yükü fazladır. Rousseau bu yönetimi tehlikeli bulur. Zira tüm gücü elinde bulunduran tek bir yönetici halkla arasına mesafe koyarak, zorbalık yaparak, şöhret ve çıkar peşinde koşarak devleti kötülükle yönetebilir, hatta satabilir. Devletin malını kendi malı gibi kullanıp, halkı da kölesi yapabilir. Üstelik yöneticinin ölmesiyle onun yerine geçecek kişinin seçimle belirlenmesine kadar geçecek sürede ülkede kargaşa kendini gösterebilir. Bu durumda halk yağmalama, öldürme gibi suçlar işleyebilir. Babadan oğula bırakılma gibi bir çözüm bile sunulsa, başa geçecek olan çocuk olursa çevresinin

etkisiyle devleti çıkarları doğrultusunda yönetebilir. Herkesin dediği olsun derken devlet yine kargaşaya sürüklenebilir. Diğer yandan doğuştan yönetici özelliğine sahip bir kişi başa gelirse o ülke için en güzel dönem olur (Rousseau, 2017d:69). Böylece anlaşıyor ki en iyi hükümet toplumun kendine uygun seçeceği, en kötüsü ise toplumun köle hale düşeceği, iyi yönetilmeyen bir düzen olacaktır.

Rousseau, doğal, barışçıl, adaletli ve eşitlik ile özgürlük temeli üzerine kurulmuş bir toplum tasarısını gözler önüne serer. İlk önce kötülükten arındırılmış bir devlet tasarısı sunar. Bu devlet düzeni toplum sözleşmesiyle şekillenmiş özgürlük, mutluluk, huzurlu ve güvenlik içinde yaşanan bir topluluk halidir. Toplumsallaşmayla açığa çıkan kötülüğü, onu var eden şeyleri insandan soyutlayarak uzaklaştırır. Bu açıdan ehlileştirmesinin ilk aşaması toplum sözleşmesidir.

Toplum sözleşmesinde öne çıkan düşünce, insanın kendi koyduğu yasalarla özgürlüğünü belirlerken, doğasında var olan iyiliği tekrar su yüzüne çıkarması ve verdiği kararlarında iyiliğe yönelik olmasıdır. İnsan bunu ona verilen kaderini belirleme şansıyla yaparken, özünde var olan merhamet ve özsevgi (Amour de Soi) duygularını da gömüldüğü yerden çıkarır. Bu da onu tekrar iyiliğe yöneltir. Fakat bu sefer bunu bilerek, isteyerek, farkında olarak yapar. Böylece sahte sözleşmenin yarattığı savaş durumunu ortadan kaldırır.

Yeni düzenle, yasalarla artık kimse kimsenin kölesi değildir. İnsanlar para, şöhret, fazlasına sahip olma gibi şeyler peşinde koşarak, çıkarları için insan öldürmezler. Maskeler ardından, arkalarında gizledikleri hançerlerle, sahte gülücükler atmazlar. İnsanlar göründükleri gibi, yaşamlarını en güzel şekilde geçirmek için yeni kurdukları düzene tüm benlikleriyle, varlıklarıyla dâhil olurlar, bütün olurlar. Bu bütünlük zincirlerle birbirlerine bağlı oluş değildir. Birlikte güçlenerek, savaşta yıkıldıkları yerden çıkarak, o yıkıntıdan daha iyi bir dünya kurmaktır.

İnsan bilen, düşünen bir varlık olarak kendi yaşamını şekillendirecek olgunluğa ulaşır. Aylaklıktan çıkarak, çalışıp üreten duruma gelir. Gereksiz ihtiyaçlar peşinde koşmayıp sadece ona faydası olacak şeyler ister bir hal alır. Herkesin işinde gücünde oluşu, sahip olduklarının değerini bilmesi, fazlasında gözünün olmaması toplumdaki kötü duyguların varlığını da siler. İnsanlar saygılı, iyilikten yana, güçlü, aydınlanmış, doğasına düşkün, özgürlüğünü kazanmış olarak topluluğunun bir parçası olur. Genel iradeyi ön planda tutabilen yurttaşlar var olduğu sürece de iyilik yeryüzünden eksik olmayacaktır.

Düzenin daimiliği ve kötülüğün tekrar açığa çıkmaması için toplum içinde yapılması gereken yararlı şeyler vardır. Özetlemek gerekirse; toplum olarak sanayi, ticaret ve lüksten uzaklaşılmalıdır. Para için çalışarak insanın zamanın öldürülmesinin önüne geçilmelidir. İnsanlar işini severek yaparsa, çalışmak ıstırap gibi gelmeyeceğinden duydukları mutluluk ve huzurda her yere yansıyacaktır. Herkes aynı durumda olacağından da kıskançlık, rekabet, nefret, intikam ve yalan son bulacaktır.

Tarımın hayat için değeri de bilinmeli, kaybedilmemeli, devamlılığı sağlanmalıdır. Çünkü Rousseau'ya göre “bir ülke, eğer toprakları yeteri kadar ürün veriyorsa yani ihtiyacı kadar çiftçiye sahipse bağımsızlığı güçlü bir ülkedir” (Rousseau, 2008a:75). Bağımsızlığı güçlü bir ülke demek mutlu insanlar demektir. Mutlu insan da iyiliğin habercisidir. Bunlar yapıldığı takdirde düzen devam eder, kötülük açığa çıkamaz.

Toplumsal kendisi için en iyisini seçebilmesi, başkalarının etkisinde kalmadan kendisi için iyi olacak olanı belirleyebilmesinden geçer. Belirleyebilen ve sonrasında bunu devam ettirebilen, huzur içinde yaşayacak yurttaşlar da yeni eğitim anlayışıyla yetiştirilir. 2.2. *Eğitim* adlı başlıkta da bireyin eğitiminin nasıl olması gerektiği irdelenir.

2.2. Eğitim

Toplumu savaş haline getiren ve insanda ahlaksal bozuluşa neden olan kötülüğün ehlileştirilmesinin ikinci kısmında, Rousseau'nun eğitime yeni bir bakış getirdiği *Emile* eserine odaklanılır. Burada Emile adlı çocuğun eğitimi üzerinden bireyin yetiştirilmesi aktarılır. Düşünür, nasıl ki bitkiler tarımla yetiştiriliyorsa insanların da eğitimle yetiştirileceğine inanır (Rousseau, 2017c:6). Toplumsal iyi düzende olabilmesi için iyi yetiştirilmesine ihtiyaç vardır. Bu doğrultuda çocuğun ön planda olduğu yeni bir eğitim modeli ortaya koyar. Çocuğu her yaşına uygun eğitmeyi amaçlayan Rousseau, eğitimin önemini şöyle anlatır:

“Önemli bir konudur bu. İnsanlara ulusçu gücü aşılması gereken eğitimidir; eğitim bireylerin düşüncelerini ve zevklerini o şekilde yönlendirmelidir ki eğilim, tutku, gereklilikle yurtsever olmalıdırlar. Gözünü yeni açan bir çocuk vatanını görmeli ve ölünceye kadar da vatanından başka bir şey görmemelidir. Her gerçek cumhuriyetçi, annesinin sütüyle birlikte vatan sevgisi yani yasa ve özgürlük sevgisi emmiştir. Bu sevgi onun bütün yaşamıdır; vatandan başka bir şey görmez gözü, sadece vatanı için yaşar; yalnız kaldığında bir hiçtir artık; bir vatanı olmadığında kendisi de yoktur ve ölümden de beterdir bu durum.” (Rousseau, 2008a:101)

İnsanın toplum içinde sorunsuz yaşayabilmesi ve haklarının korunması için, ait olduğu topluma uygun vatandaşın, nasıl olunması gerektiği, niteliklerinin neler olduğu

öğrenilmelidir. Çünkü insanlar doğdukları anda yurttaş kabul edilirler. Yani kaçınılmaz olarak toplumda yaşayacaklardır. Artık doğal durumda sahip olduğu yalnızlık yoktur. Bu yüzden iyi bir hayat adına yurttaşlığın ne olduğunu iyi bilmeleri ve ona göre davranmaları gerekir. Ayrıca değerlerini toplumun bir üyesi olarak kazandıklarından, eğitimle yurttaşlığı öğrenerek topluma hayırlı bir vatandaş olmalıdırlar. Rousseau'nun yeni eğitim modeli de bunu sağlayacaktır. Bireyler doğaya uygun eğitilirken topluma da uymayı öğrenirler ve yurttaşlık eğitimi ile yaşayacakları yeri anlamlandırarak, toplumsal, siyasal düzeni yeniden inşa ederler (Böyükylmaz, 2015:84).

Rousseau'nun ortaya koymuş olduğu eğitim, derslerin nasıl olmasından, hangi konuların öğretilmesi gerektiğinden daha çok insanın insanlığını geliştirmeye yöneliktir. Çünkü toplum halindeyken, kötülükler, insanların ahlaklarını, özlerini kaybetmelerine neden olacak şeylere çabuk aldanmalarından kaynaklanır. Dış etkenlerden etkilenmeden kendini gerçekleştirmiş ve hala daha kendini geliştirmeye çalışan, üstelik etrafını da iyi hale getirmek isteyen insanların varlığı için ilk önce insan olmak öğretilmelidir (Rousseau, 2017c:12). İnsan olmayı bilen kişiler kendilerini tanırlar ve nasıl olmaları gerektiğini bilirler. Böyle bireyler her ne yaşarsa yaşasın insanlığını kaybetmeyecek ve düzeni bozmayacaktır. Sahte sözleşmenin insanı ön yargılarla hareket eden, baskı altında yaşayan ve ölen insanlardır. Hiçbir şekilde birlik olamamışlardır. Saygısızlık, bencillik içinde yaşayan, kalpleri kararmış kişilerdir. Ahlaksızlık düzene hâkimdir. Fakat yeni eğitim tasarısıyla yetişen bireylerle düzen böyle olmayacaktır. Kötülüğe açılan kapılar kapatılacaktır.

Rousseau'nun eğitim kuramının temel işlevi de böylece anlaşılır. Rousseau yeni eğitim kuramıyla, doğada eğitilmek üzere, insanı toplumsal boyutta yeniden şekillendirmek ister (Kolay, 2015:4). Toplum sözleşmesi ile toplumu düzeltmeye çalışan Rousseau, eğitimle de iyi toplum için iyi insanlar yetiştirmeyi planlar. Bunun için kalbi ve ruhu da eğitmek gerektiğini bilir (Dent, 2008:162) ve ona göre insan odaklı davranır. Bu açıdan, topluma uygun insan nasıl olmalıdır? Rousseau perspektifinden buna cevaplar aranır.

2.2.2. Bireyin Eğitimi

İyi bir kadının, iyi sütüyle beslenmiş, içgüdüsel hareket eden, kundaklanmamış (Rousseau, 2017c:14) özgür bebekler dört yaşına geldiklerinde fiziksel eğitimlerine başlanılır. Bu da doğada kırlarda yapılır. Eğitimci eşliğinde doğayla iç içe olacakları ve

doğayı deneyimleyebilecekleri, fiziksel, duyuşsal, bilişsel gelişimlerini gerçekleştirecekleri eşit bir eğitimden geçerler. Toplumda zengin-fakir ayrımı yapılmadan, eşit şekilde, doğru eğitimden geçmiş bireylerin var olması, düzenin sağlanması ve devam ettirilmesi açısından önemlidir. Hatta Rousseau'ya göre zenginin yoksuldan daha fazla bu eğitime ihtiyacı vardır:

“Yoksulun eğitime gereksinimi yok; onun durumunun verdiği eğitim zorunludur, başka bir eğitim alamaz; zenginin durumu gereği aldığı eğitim ise, tersine, hem kendisi hem de toplum için en az uygun olan eğitimidir. Zaten doğal eğitim bir insanı tüm insanlık koşullarına elverişli kılar: Oysa bir yoksulu zengin yapmak için yetiştirmek, bir zengini yoksul yapmak için yetiştirmekten daha az mantıklıdır; çünkü bu iki durumdakilerin sayısına kıyasla, sonradan görme insanlardan çok, her şeyini yitirmiş olanlar vardır. Öyleyse bir zengini seçelim; bir yoksul kendi kendine adam olabileceğine göre, hiç olmazsa bir adam daha yetiştirmiş olduğumuzdan emin olacağız” (Rousseau, 2017c:29).

Bundan dolayı eğitim küçük yaşta ayrımsız başlamalıdır. Öncelikle, çocuk toplumdan soyutlanmalıdır. Doğumundan evliliğine kadar eğitimcinin himayesine bırakılmalıdır. Böylece toplum iyileşme sürecindeyken içerisinde var olan kötülükler çocuğa empoze edilemez. Üstelik insanlar arası kötü ilişkilerden de uzak olmuş olur.

Çocuk eğitime geçmeden önce, bu önemli görevi yerine getirecek eğitimcinin özelliklerinden bahsetmek daha doğru olur. Çocuk doğar doğmaz anne ve babasının kötülükle arasına ördüğü duvar arkasında korunur (Rousseau, 2017c:6). Bu yüzden eğitimcinin yapacağı da aynı olmalıdır. O, çocuğa toplumdan uzakta doğada özünü keşfettirmelidir. Çocuğu her yönden geliştirdiğinde de Rousseau'nun düşlediği topluma uygun hale getirmiş olur. Bunu yaparken, çocuğun güvenini kaybetmemek için sert olmadığı gibi, çocuğun dağılmaması için yumuşakta değildir (Rousseau, 2017c:467). Dengeyi kurmuş, sabırlı şekilde çocuğun kendi olmasına izin verir.

Eğitimci gerektiğinde yol göstermek için çocuğun yanındadır. Bundan dolayı eğitimci bilgili ve çocuğun hızına yetişebilmek adına genç olmalıdır. Yaşlı olan eğitimci çocuğa yerinde durması için emirler vererek özgürlüğünü kısıtlayacaktır. Felsefesinin temelinde özgürlük olan Rousseau için bu uygun değildir. Ayrıca eğitimci asla yalan söylememelidir. Çocuğa aklında soru bırakmayacak kadar tatmin edici cevaplar vermelidir. Çünkü çocuk onu kendine rol model olarak alır. Eğitimcinin yalan söylemesi çocuğu da cesaretlendirir ve o da yalan söylemeye başlar. Tam tersi olursa yani çocuk dürüstlük gibi iyi davranışı görürse iyiye yönelir. İyi düşünceler, iyi düşünceleri doğurur. Bu durum müdahale etme değildir. Çocuk istediklerine yönelip gelişirken rehberlik etme vardır. Zaten Rousseau çocuğun yaramazlıklarına bile

müdahale edilmesi taraftarı değildir. Kıracakları, zarar verecekleri şeyleri ortadan kaldırıp çocuğun özgür bırakılmasını ister (Rousseau, 2017c:104). Bu durumda çocuk eğitimi nasıl olmalıdır? Nelere dikkat edilmesi gerekir?

Eğitimci, çocukların fiziksel eğitiminden başlayarak, toplumla hantallaşan vücudunu eski haline yani doğal durumda sahip olduğu haline çevirmeye çalışır. Çocuklar hasta olacakları, hazım sıkıntıları çekecekleri yemeklerden uzak tutulur. Kızartma, tereyağı, tuz, süt (pişmiş) tüketmezler. Sebze ve yağsız yemekler ağırlıklı beslenirler (Rousseau, 2017c:39). Güç kazanmak için yüzerler, koşarlar, tırmanırlar. Her türlü hava koşulunu tadarlar. Her dereceden suda yıkanır. Böylece çocuklar hava ve suyun değişen derecelerine duyarsızlaştırılarak (Rousseau, 2017c:41) ilerde oluşacak etkilerin en aza indirilmesi sağlanmış olunur. Çocuğun hasta olmasından da korkulmamalıdır. Zira her hastalık vücut direncini artırmaktadır. Hastalıkları atlatan her çocuk daha fazla güçlenerek hayatına devam eder. Böyle davranılmazsa, çocuk her şeyden korunursa ilerde korumasız kalacaktır. Küçükken her şeye hazırlanan çocuklar büyüdüklerinde eksiksiz olurlar (Rousseau, 2017c:156). Sağlam vücut, sağlıklı bir hayat demektir. Çünkü doğa gözlemlendiğinde onun gösterdiği yolun, çocukları eğitmek üzerine olduğu, sınanmalardan geçirip dayanıklı kıldığı görülür (Rousseau, 2017c:20). Fiziksel eğitimde de yapılması gereken tam olarak budur.

Fiziksel eğitimi tamamlanan çocuğun bilişsel eğitimine geçilir. Fakat bu süreçte din ile ilgili bilgi verilememektedir. Çünkü Tanrı kavramı, anlamlandırılması zor bir kavramdır ve çocuk henüz anlayacak yaşta değildir. Çocuğun yanlış fikirlere kapılmaması için on beş yaşından sonra bu bilgiyi alması doğru olacaktır. Bir diğer yanlış fikirlere neden olacak olan ise kitaplardır. Rousseau bu yaşlarda kitap okumayı da yasaklar. Çünkü içeriği çocuğu kötü yönde etkileyebilir, hatta çocuk yanlış bilgiler edinebilir. Kalıcı olan yanlış bilgiler de düzeltilemeyeceğinden çocuğun bütün hayatı kötü etkilenir. Buradan çocuğun kitaplara hazır olmadığı da anlaşılır. Henüz kendini, çevresini tanımayan çocuğa, başkalarının hazır bilgileri öğretilirse kendi fikirlerini üretmelerine fırsat verilmemiş olunacaktır. Bu yüzden çocuğun yeri doğada oyunlar arasındadır. Öncelikle kendisini ve çevresini tanıyarak yargılarını, fikirlerini oluşturması gerekir. Daha sonra başkalarının fikirlerine de bakarak yargılarını şekillendirebilir. Kitaplardan sonra bir yasakta dile gelir. Çocuk kendi dili dışında bir dil öğrenmemelidir. Çünkü yarım yamalak öğreneceğinden hiçbir katkısı olmayacaktır:

“Beş ya da altı dil konuştuğunu sanan harika çocuklar gördüm. Onların Latince, Fransızca, İtalyanca sözcüklerle art arda Almanca konuştuklarını işittim; gerçekte beş ya da altı sözlük kullanıyorlardı ama hep Almanca konuşuyorlardı. Kısacası, çocuklara dilediğiniz kadar eşanlamlı sözcükler veriniz; sözcükleri değiştirirsiniz, ama dili değiştiremezsiniz; onlar kesinlikle ancak bir dil bileceklerdir.” (Rousseau, 2017c:118)

On iki yaşından itibaren ise çocuğa tarih, coğrafya ve edebiyat bilgileri öğretilir. Fakat bu eğitimler kâğıt üstünde bilgiler şeklinde kalmamalıdır. Çocuk haritayı gezerek öğrenip var olan işaretlerin nedenini anlamlandırmalıdır. Buradaki öğrenme çocuğun deneyimlemesiyle, gözleriyle görüp somutlaşması ve kalıcı hale getirmesiyle gerçekleşir. Örneğin, öğrencilerin, ormanda kaybolan eğitimcilerini bulmak için pusula ve harita kullanmasıyla (Dent, 2008:165), teorik bilgi, anlamsızlığından çıkarak, pratikleşerek anlamlı hale gelecek ve böylece bilginin kalıcılığını sağlayacaktır. Bu öğretimde çocuğun dünyayı tanımasına ve kendisinin bizzat keşfetme lüksünü tatmasına izin verme vardır:

“Hangi öğrenim için olursa olsun, betimlenmiş şeyler hakkında düşünce sahibi olmadan, betimleyen işaretler bir şey anlatmaz. Bununla birlikte, çocuk her zaman bu işaretlerle sınırlandırılıyor, ama bu işaretlerin betimlediği şeylerin hiçbiri ona anlatılamıyor. Ona dünyanın betimlendiği sanılırken yalnızca harita tanıma öğretiliyor. Ona kent, ülke, ırmak adları öğretiliyor, ama o bunların kendisine gösterilen kâğıt üzerinden başka yerde olduklarını düşünemiyor. Bir yerde şöyle başlayan bir coğrafya kitabı gördüğümü anımsıyorum: Dünya nedir? Küre haritasıdır. Ve çocukların coğrafya bilgisi tam da böyle oluyor. Gerçekten de, iki yıl coğrafya ve kozmografya okuduktan sonra kendisine öğretilen yöntemlerle kendi başına Paris’ten Saint-Denis’ye gitmeyi becerebilecek on yaşında tek bir çocuk bile olamayacağını ileri sürüyorum. Gerçekten de, babasının bahçesinin bir planına bakıp bahçenin karışık yollarını kaybolmadan izleyebilecek durumda bir çocuk olmadığını da iddia ediyorum. İşte Pekin’in, İsfahan’ın, Meksika’nın ve dünyanın tüm ülkelerinin nerede olduklarını sırası gelince bilecek büyük bilginler bunlar!” (Rousseau, 2017c:119)

Emile böylece hem doğa yasalarını öğrenmiş hem de haritayı kendi başına çizebilir düzeye ulaşır. Kendisinin keşfetmesi, hazır bilgilerin sunulmasından daha kalıcı ve öğrenci açısından daha kazançlı olmuş olur.

Rousseau bir yasakta masallara getirir. Bunun nedeni çocukların üstü kapalı anlatılan şeyleri henüz anlamlandıramayacağını düşünmesidir. Bu açıdan masalların çocuğa hiçbir katkısı yoktur. Tam tersine kötülük kazandırmaktadır. Örneğin çocuklara *Karga* ve *Tilki* masalı anlatıldığında onların tilki olmak isteyecekleri kesindir. Çünkü karga gibi küçük düşmek istemeyeceklerdir (Rousseau, 2017c:129). Tilki onların gözünde güçlü olandır. Hâlbuki kargayı kandıran tilki, yalancı, sinsî gibi kötü bir karakterdedir. Çocuklarda bilmeden zalim bir hayvana empati duyarlar. Etkilenmeleri kötü yönden olduğundan ilerde de acımasız ve yalancı olurlar.

Rousseau'nun okumaya izin verdiği tek eser *Robinson Crusoe*'dur (Rousseau, 2017c:240). Çünkü Robinson toplumdan uzakta doğada tek başına yaşayan, ihtiyaçlarını tek başına karşılayan biridir. Tam da Rousseau'nun tasvir ettiği doğal duruma en yakın insandır. Bu açıdan, kaldığı adada gücüyle, cesaretiyle yaptığı her şey çocuklar için her yönden öğreticidir. Onu kendine rol model alan çocuklar iyi yönden etkilenecek ve ilerde Robinson'a benzemeye çalışacaklardır.

Hala doğayı keşfeden çocuğa, ahlak ya da toplumla ilgili bir bilgi de verilmemelidir. Sadece dostluk ve kardeşlik duyguları aşılmalıdır. Bunun nedeni bir araya gelmenin en güzel duygularının bilinmesinin istenmesidir. Çünkü birlikteliğin iyi tarafını bilen kişi kötülükleri istemeyecektir. Böylece duyuşsal gelişimde tamamlanır.

Çocuk artık on beş yaşındadır. Bu yaştaki çocuğun zekâsı, yetenekleri ve nesnelerle ilişkisi gelişmiş düzeydedir. Bundan dolayı Rousseau çocuğun on beş ile yirmi yaş arasında ahlak, din ve toplum bilgileri alabileceğini söyler. Ona göre en önemli ahlak dersi kimseye kötülük yapmamak(Rousseau, 2017c:111), hatta düşünmemektir. Merhametli yetişen çocuk ne davranışlarıyla ne de düşünceleriyle kötülüğe yaklaşmaz. Eğitimci de bunun için önyargı gibi kötü düşüncelerden çocuğun uzak durmasını sağlamalıdır. Örneğin çocuğa, insanları dış görünüşlerine göre yargılamasına neden olacak düşünceleri doğuracak şeyler öğretilmemelidir. Yani eğitimci çocuğa süslü püslü giyinmeyi ödül, güzellik olarak gösterip, basit giysileri köylü giyimi olarak gösterecek davranışta bulunmamalıdır (Rousseau, 2017c:147).

Çocuk artık araştırıp, soruşturup, fikir üretebilecek kapasiteye de ulaşır. Doğayı bizzat tanıyıp, canlı-cansız her varlığın birbiriyle bağlantısının farkına varır. Her şeyi bilerek seven öğrencinin Tanrı'nın her şeyin yaratıcısı olduğunu anlaması ve kavraması artık daha kolaydır. Bu yüzden Rousseau din eğitiminin verilmesini uygun bulur. Ayrıca Rousseau artık kitap okunmasına da izin verir. Çocuğun seçeceği eserler ise Antikçağ düşünürlerinin kitaplarıdır (Rousseau, 2017c:492). Çünkü Antikçağ düşünürleri doğaya yakındırlar. Düşünceleri de kendilerine aittir. Bilgilerine deneyimlerinden yola çıkarak ulaşmışlardır. Böyle olması Rousseau'nun çocuğun almasını istediği eğitimi sağlar.

Doğadan topluma, basitten karmaşığa, iyiden kötüye doğru bir öğretim yapan Rousseau, artık son aşamaya, yani toplum bilgisine geçer. Çocuklar saf, temiz ve iyi doğduklarından kötülük nedir bilmezler. Kötülük diğer insanlarla topluluk haline geçince açığa çıkar. Fakat toplumda yaşamak da kaçınılmaz olduğundan insanlar arası

ilişkileri düzenleyici bilgileri öğrenmeleri gerekir. Bu yüzden bu bilgiler, toplumun kötülüğüne ne kadar geç maruz kalınırsa o kadar iyi olduğu düşünüldüğünden, son aşamada verilir. Toplum eğitimi on beş ile yirmi yaş arasında gerçekleşir. Çocuklar bu yaşlara ulaştığında fiziksel, duyuşsal ve bilişsel yönden siyasal eğitime hazır olurlar. Böylece iyiyi öğrenmiş, iyi kalbe ve ruha sahip olan çocuklar, kötülük potansiyeli olan toplumun içine bilinçlenmiş halde gireceklerinden zorluk çekmeyeceklerdir. Her konuda olduğu gibi bu konuda da öğretilecek olan bilmekten ziyade bilgilere nasıl ulaşacaklarıdır. İnsana ömür boyu fayda sağlayacak türden olan bilgilere, ihtiyaç halinde başkalarının yardımı olmadan nasıl ulaşabilecekleri öğretilmelidir.

Çocuk artık yirmi yaşına ulaşmış bir gençtir. Bu yaştan itibaren yapacağı ilk şey kendine uygun mesleği bulmak olmalıdır. Genç atölyeleri gezip, yeteneklerine göre meslekleri yerinde deneyimleyerek kendisine uygun olanı seçer:

“Bir çocuğun toplumsal bağlar hakkında fikir sahibi olmasını istiyorsanız onu bir gün marangoza götürün, bir gün demirciye başka bir gün fırına ve ayakkabı tamircisine. Bu şekilde hem kendisine uygun mesleği seçmesine yardımcı olursunuz hem de toplumun parçalardan oluşan bir bütün olduğunu görmesini sağlarsınız.” (Rousseau, 2006: 159)

Seçtiği meslek özgür, sağlıklı, dürüst, çalışkan, hak bilir olacağı bir meslektir (Rousseau, 2017c:261). Emile için bu meslek marangozluktur. İnsana yararlı, vücut idmanı sağlayan, ustalık gerektiren bir meslektir. Rousseau’ya göre yeteneği doğrultusunda bilimlere yönelmek isteyenlerse gözlük ya da teleskop gibi insana faydalı gereçler yapacakları meslek seçebilirler (Rousseau, 2017c:267). Böylece herkes istediği, severek yapacağı işlere kavuşmuş olur. Sırf para için, mecbur kalarak, mutsuzluk içinde çalışılan hal geçmişte kalır. Artık herhangi bir sıkılma, üzüntü gibi duygular oluşmadığından, bundan doğacak nefret, başkalarının işini kıskanmak gibi kötülükler de açığa çıkmayacaktır. Herkes huzurlu ve mutlu olacaktır.

Emile işini elde ettikten sonra sıra uygun bir eş bulmakta ve toplum içine yerleşip aile kurmaktadır. Rousseau’nun Emile için uygun gördüğü eş ise Sophie’dir. Emile nasıl toplumda olması gereken erkek tipini yansıtıyorsa, Sophie de kadın tipini yansıtır. Fakat Sophie’nin eğitimi Emile gibi değildir. Kadının doğası adeta erkeğe sunulmak için kurgulanmış gibidir (Üste, 2015:115). Kadın tamamen anne ve eş adayı olarak yetiştirilir. Bunlar onun için bir erdem kabul edilir ve bunlarla anlam bulur.

Rousseau’ya göre kadının gücü güzelliğindedir (Rousseau, 2017c:513). Bu yüzden erkeğin hoşuna gitmek için eğitilmelidir. Giyimi süsten uzak, sade ama güzel olmalıdır.

Uysal olup erkeği dinlemeli, sevecen, hoş biri olmalı ve dikiş-nakış ile yemek yapmaktan anlamalıdır. Bunlar dışında fazla bir şey bilmesine de gerek yoktur. İlerde eşi gerekenleri ona zaten öğretecektir. Kadının her şeyinin evi olması ve sadece onunla ilgilenmesi yeterlidir. Böylece Rousseau tarafından kadının kimliğinin aile içinde formüle edildiği görülür (Üste, 2015:115). Kamusal alana ait olan tamamen erkektir.

Bireyin bebekliğinden evliliğine kadar olan eğitiminden bahsedildikten sonra Rousseau'nun eğitim içinde yapılmasını ve yapılmamasını istediği şeylere artık değinilebilir. Öncelikle çocuğun eğitilirken tutkularının asla engellenmemesi gerektiği söylenebilir. Tutkular doğru yerlere yönlendirilmelidir. İnsanın yaşına uygun tutkuları ve ihtiyaçları geciktirilmeden karşılanmalıdır, engellenmemelidir. Böylece çocuk hiçbir yönden eksik kalmamış olur. Yaşının ihtiyaçlarına sahip olması yani gerekenden fazlasına sahip olmaması, küstah, kendini beğenmiş bir birey olmamasını sağlar. Doyuma ulaşmış çocuk ilerde de hırçın olup etrafına zarar vermez, otoriter olup başkalarına boyun eğdirmez ya da korkak olup başkalarına boyun eğmez.

Bu açıdan çocuğa yaşının gerektirdiği her şeyi yapmasına müsaade edilmelidir. Oyun oynamak istiyorsa doyasıya oynamasına izin verilmeli, önüne çıkılmamalıdır. Rousseau çocuğun, kapalı bir evde çürüyeceğine, çayırdaki düşüp kalkarak hayatına devam etmesini daha doğru bulur(Rousseau, 2017c:67). Çünkü çocuk doğada olacak, oyunlar oynayacak yaştadır. Ondan daha fazlasını beklememek gerekir. Düşünür, çocuğun çocuk olmasına izin vermeyip, çocuk yaşta yetişkin hale getirilmeye çalışılırsa tadı olmayan, çürüyen, turfanda meyve gibi olacağını söyler (Rousseau, 2017c:57). Sahte sözleşmenin döneminde doğan her çocuk da böyledir. Düşünceleri, yaşamı, davranışları kısıtlanmış kendi olmaktan uzak bir köledir. Rousseau'nun yeni eğitim sistemi çocukları, davranışıyla, düşüncesiyle ve duygularıyla ön planda tutarak, kendilerini gerçekleştirmelerine izin vererek, ahlaksal özgürlük kazandırır. Böylece toplum sözleşmesiyle yeni bir toplum tasarımı yaparak insanlara politik özgürlük kazandıran Rousseau, eğitimle de ahlaksal özgürlüğü kazandırmış olur (Silier, 2010-2011:147).

Diğer yandan çocuğa istemediği şeyler de yaptırılmamalıdır. Çünkü zorla yaptırılan şeyler ilerde kin, nefret ve yalan olarak geri döner. Fakat istemediği şeyler yaşı gereği yapılması gerekenlerse bunları da baskıyla değil çocuğun hoşuna gidecek şekilde uygulanması sağlanmalıdır. Örneğin çocuğa sayı saymayı öğretmek gerekiyorsa ve

bunu istemiyorsa her doğru saydığı sayı için sevdiği meyveden vermek uygun olacaktır. Hem böylece çocuk sıkılmadan bilgiyi öğrenecektir.

İnsan yanlış yaparak büyüyen bir varlıktır. Yanlışlarından ders çıkararak tecrübe edinir ve bu tecrübelerini hayatının ileriki yıllarında kullanır. Bu yüzden çocuğun yanlışları cezayla karşılık bulmamalıdır. Çünkü onlara öğretici olacak olan bu yanlışlardır. Yanlışların tekrarlanmaması için onları görmelerine ve düzeltmelerine yardımcı olmak gerekir. Bu da gösteriyor ki Rousseau'nun eğitimi yıkıcılıktan uzak yapıcı bir yol izlemektedir. Rousseau'nun bu pozitif yanı yetişkin olduktan sonra çocuk olmanın nasıl bir şey olduğunu unutmamasından kaynaklanmaktadır. Bundan dolayı düşünür bir çocuğun içinde bulunduğu yaşta düşünce kapasitesinin nasıl olduğunu bilerek çocuğu bu şekilde dikkate alır ve cezaların ahlak anlayışı olmayan bir çocuk için anlam ifade etmeyeceğini, verilme nedenini anlamayacağını bilir (Rousseau, 2017c:91). Cezalar ve kızmalar onları sadece korkak, sinmiş ya da saldırgan hale getirmekten başka bir şeye yaramayacaktır. Cezadan kaçmak isteyen çocuk sahteci, sinsi, yalancı olur ve aldatmayı, gerçek karakterini saklamayı öğrenir (Rousseau, 2017c:88-89).

Çocukların elbette korkuları olacaktır. Fakat bu korkular eğitimcinin verdiği cezalardan ve kızmalardan dolayı olmamalıdır. Bu tarz korkular sadece çocuğun kişiliğini zedeler ve ilerde insan ilişkilerini olumsuz etkiler. Eğitimcinin yapması gereken, çocukları sevip, oyunlarını, zevklerini, eğlencelerini desteklemektir (Rousseau, 2017c:68). Böylece eğitim eğlenceye döner ve çocuk sıkılmaz. Çocukların var olan korkuları hayvanlar ve karanlık üzerinedir (Rousseau, 2017c:160). Bunların üstüne gitmeyi öğretmek de eğitimcinin görevidir. Eğitimci çocukların her çeşit hayvanla ilgilenmesini sağlarsa korkmaktan vazgeçecekleri görülecektir (Rousseau, 2017c:45). Karanlığın ise aydınlıktan farklı olmadığını kanıtlaması gerekir. Bunu, onu zindana kapatarak değil (Rousseau, 2017c:160), karanlıkta oyunlar oynatarak yaptırmalıdır. Bunlar onların gelecek yaşantısında iyiliği için gereklidir.

Çocuğun iyiliği için yapılacak diğer şeyler ise anlamaya hazır olmadığı şeyleri öğretmemek, gereksiz olduğu halde istediği her şeyi elde etmesine izin vermemek, yanlış bilgilerden uzak tutmak ve emirler vermemektir. Çünkü çocuk hazır olmadığı şeyler karşısında anlama güçlüğü çeker. Sonucunda da sıkılır ve saldırganlaşır. Gereksiz olan her şeye sahip olursa ilerde elde etmek için kölelik de dâhil olmak üzere her şeyi yapar. Aynı zamanda yoksunluk hissi bireyi delirtir ve başkalarının sahip olduklarını

kıskandığından, onlara göz dikerek ve ellerinden almaya çalışır (Rousseau, 2017c:310). Diğer yandan her şeye izin vermek ise çocuğu şımarttığı gibi vermemekte onu kaçıır. Bu yüzden arada mutlaka denge kurulmalıdır. Çocuğa yaşının ihtiyaçları verilmeli, zor gelecek şeyler ise oyunlar aracılığıyla öğretilmelidir. Çocuğa ‘yap-yapma, gel-git’ gibi emirler verip, her şeye uyması, her söyleneni yapması da beklenmemelidir. Bu davranış ilerde herkesin onu istediği gibi oynatmasına neden olur ve çocuk başkalarının yargılarına göre hareket eder. Çünkü çocuğun kollarının başkasının kafası tarafından yönetilmesi onun kafasını gereksiz kılar (Rousseau, 2017c:133).

Çocuklar arasında kıyaslama yapılmasını da yanlış bulan Rousseau “hiçbir zaman başka çocuklarla kıyaslamayın, yarışlarda bile rakip olmamalısınız: Ben yalnızca kıskançlık ya da gurur yüzünden öğrenmesinden, hiçbir şey öğrenmemesini yüz kez yeğlerim” (Rousseau 2017c:239) der. Çünkü bu davranış kötü duyguların açığa çıkmasına neden olur. Kıskanç, hırs sahibi çocuk ilerde topluma karıştığında içinde biriktirdiği nefreti kusar. Bunun yerine çocuğa sevgi verilmeli, sevgi öğretilmelidir. Sevgi gören, deneyimleyen herkesin ruhu ışıldar. Bu ışık onu doğruya, iyiye götürür ve böylece çevresine de yansır. Çocuğun rekabet edeceği tek kişi yine kendisi olmalıdır. Uсталık isteyen oyunlarda en yetenekli olmak isterken, bir başkasından daha zeki olmak, daha iyi konuşmak ve bilgili olmak gibi başkalarının yargılarıyla saptanan şeylere önem vermemelidir (Rousseau, 2017c:485). Tüm bunlardan anlaşılıyor ki her yaşın eğitime dikkat edildiği takdirde eğitim verimli olacaktır. Dikkat edilmezse ve yeni topluma böyle bireyler yetiştirilirse kötülükle harmanlanmış düzen düzeltilmek yerine iyice karıştırılmış olur.

Mülkiyet düşüncesine değinilecek olunursa, mülkiyet anlatılırken çocuğun aitlik duygusunu hissedeceği somut örneklerden yardım alınmalıdır. Örneğin küçük bir bahçede çocuğa bakla ektirip bunun ona ait olduğunu, kimsenin onu alamayacağı söylenmelidir. Emek verip büyüttüğü bakla onundur (Rousseau, 2017c:101). Rousseau böylece mülkiyet kavramını deneyimle somutlaştırarak, Emile’in kolay anlamasını sağlamış olur. Deneyim Rousseau’nun eğitiminin en önemli yapı taşıdır. Çünkü ona göre “çocuklar söylemiş olduklarını ve kendilerine söylenmiş olanları kolayca unuturlar, ama yapmış olduklarını ve kendilerine yaptırılmış olanları unutmazlar” (Rousseau, 2017c:104). Emile’de artık mülkiyet sahibi olduğu zaman zorlanmayacaktır. Çünkü bir yurttaş olarak yetiştirildiğinden haklarını bilecektir.

Ehlileştirmenin ikinci aşaması da böylece son bulur. Toplumun iyiye mi kötüye mi gideceğinin belirleyicisinin, eğitimin iyi mi kötü mü verildiğiyle alakalı olduğu görülür. Emile gibi iyi çocuklar yetiştirilirse toplum sözleşmesinin sağladığı düzen devam eder. Çünkü Emile vatanını iyi tanıyan, yasalarını bilen, toplumun yapısının farkına varan ve bu yönde ahlaklı, huzurlu, mutlu bir şekilde yaşamak için çaba gösteren biridir. Çocukların mutlu bir çocukluk geçirerek, mutlu bir yetişkinliğe ulaşmasının bunda etkisi vardır. Tıpkı Rousseau'nun dediği gibi: “insanlar kardeşim olduğu sürece dünyevi mutluluklar tasarladım: bu tasarı bir ‘bütün’e bağlı olduklarına göre herkes mutlu oldukça mutlu olabilirdim” (Rousseau, 2004:130). Mutlu insan ömrü, mutlu bir toplum anlamına geldiğinden herkesin mutlu olması önemlidir. Rousseau’ya kadar da kimse insanın temeli olan çocukluk ve gençlik dönemlerinin, beklentileri ile ihtiyaçlarına uygun eğitim tasarlamamıştır (Öktem, 2014:9). Rousseau ile birlikte çocukken yaşanılanların etkisinin ileri yaşlarda toplum içindeki yaşantı için ne kadar değerli ve önemli olduğu gözler önüne serilmiştir.

Doğru eğitimle yetişen insanlar ahlaksal yönden gelişmiş düzgün bireyler olarak topluma karışmaya hazırdırlar. Gerçek ihtiyaçlarının farkında, arzularının manipüle edilmesine izin vermeyecek, kimsenin etkisinde kalmayacak, özgür düşünen, davranan, güçlü, iradeli, sahici insanlar olarak orada yaşayacaklardır. Bu durum da hepsinin uyum içinde saygı çerçevesinde yaşamalarını sağlar. Ayrıca toplumsallaşmayla bozulan duygular düzeltilir. Türdeşlerine iyilik yapmayı sevip kötülükten uzak duran kişi güçlü ve karakterli biridir (Rousseau, 2017c:112). Güçlü insanda her şeye gücü yettiğinden kötülük yapmaktan uzaktır. Zaten Emile gibi yetişen bireyler, insan tutkularının açığa çıkaracağı oyunlarının farkına kolayca varacak durumdadırlar. Bunlar karşısında kendi yüreği ve aklıyla hareket ederek, kimseye kanmadan (Rousseau, 2017c:348) iyi bir hayat yaşarlar. İnsanları kırmadan, saygı çerçevesi içinde kendi düşüncelerine önem verirler. Doğru yetiştiklerinden kendileri için en iyisini yine kendileri bilir. Başkalarının onayına, hoşuna gitmeye ihtiyaçları yoktur. Kendine saygısı, sevgisi vardır. Fakat ona değer verene, sevene de karşılık vermeyi ihmal etmezler. Değer vermeyene ve sevmeyene de kin tutmazlar.

Böyle düzgün bireylerin varlığıyla kurulan toplumun en küçük hali olan ailelerin bağı da güçlü olur. Rousseau’ya göre aile yaşamının çekiciliği ahlaksızlığın panzehiridir (Rousseau, 2017c:19). Ev içinde huzur oldukça kimse bakışlarını dışarıya çevirmeyeceğinden ahlakı bozulmuş, zevk ve eğlence düşkün, acımasız insanlar

toplumda yer almayacaktır. Sevgi dolu, merhametli, kibar, düzgün ahlaklı bireyler iyiliği var edeceklerdir.

Kendi olmayı öğrenen, kendi fikirlerini ortaya koyabilen bireyler kimsenin etkisinde kalmadan doğru yasaları da belirleyebilir. Genel iradenin yurttaşların kalbindeki ahlakı gösterdiğine (Ebenstein, 2003:255) daha önce değinilmiştir. Eğitimle, kalplerinde iyilikle büyüyen çocukların, yetişkinliklerinde koydukları yasaların kötü olması beklenemez. Bu yüzden Rousseau'nun eğitimi kalpleri, ruhları ahlaklı hale getirdiğinden doğru ve iyi yasaları belirlemek zor olmayacaktır.

Doğru yasaları belirlemek kötülüğe engel olmak için önemlidir. Bu açıdan toplum sözleşmesi ve eğitimle yapılan ehlileştirmenin bir döngü olduğu söylenebilir. Eğitimle kendi hayatının efendisi olan, bakışlarını başkalarına çevirmeyen ve ilgilenmeyen iyi bireyler yetiştirilir. Kimseye gereksinimleri olmadığından kıskançlık, rekabet gibi kötülüklerden uzak olacaklar ve toplum sözleşmesinin sağladığı eşit, özgür, iyi, huzurlu toplumun devamlılığını doğru, iyi yasaları koyarak devam ettireceklerdir. Devamlılık da insanların bu tarz eğitimden geçmesi ve kötülükten korunmaları için gereklidir. Doğru eğitim, doğru yasaları getirecek, doğru yasalarda, doğru eğitimin verilmesinin devam etmesini sağlayacaktır.

Son olarak ileri sürülebilir ki, Rousseau, ehlileştirmesinin ilk kısmı olan toplum sözleşmesiyle insanların zincirlerini kırarak onları gerçeklikle karşılaştırarak, üstelik yalnız bırakmayıp, yardımcı olarak, onlara yaşamayı öğretir. Hayatı daha iyi hale getirerek, insanların bağılıklarından uzaklaşmalarını sağlar. Eğitimle de, doğada uygun yetiştirilen, özsevgi (Amour de Soi) ve merhamete sahip insanları tekrar topluma katar. Böylece hem devlet düzeni, hem de insanlar her yönüyle iyi hale getirilir. Ehlileştirme sonunda, kötü olan özsaygı (Amour Propre) dahi boyut değiştirir. İnsanın kendine değer vermesi, bencillikten, rekabetten uzaklaşarak, kişinin kendini geliştirmesine döner. Merhamet duygusunun tekrar su yüzüne çıkmasıyla da içinde yaşanılan dünyayı, herkes için iyi hale getirmeye odaklanılmasını sağlayan güzel, iyi bir duygu haline gelir. Böylece Rousseau'nun ehlileştirmesi gerçekleşmiştir sonucuna varılır.

SONUÇ

Ateşi Tanrılardan çalan Prometheus'un hikâyesi çoğu kişi tarafından bilinir. Prometheus bu eylemiyle insanlara yardım etmek istemektedir. İnsanların karşılaştıkları, başlarına gelen olumsuzlukları durdurmak amacındadır. Fakat Zeus tarafından bu eylemi cezalandırılır ve bir Tanrı'yken artık köle olur. Üstelik bunun ıstırabını sürekli tekrar tekrar çekeceği bir durumda kalır.

Rousseau'nun kötülük düşüncesi de bunu çağırıştırır. Zeus yerine doğayı, Prometheus yerine doğal durumdan çıkmış insan koyulursa, Prometheus'un Zeus'tan ateşi çalıp insanlara vermesi, doğal durumda var olan barış halinden çıkarak, toplumsallaşarak savaş halini açığa çıkaran insanlıkla aynı sonucu yarattığı görülür. Doğada meydana gelen olaylardan kurtulmaya çalışan insanlara, aklını, seçim özgürlüğünü, yetkinleşebilir oluşunu fark ettiren o bilgi ateşi ile toplumsallaşma başlar.

Bazen elde edilmesi güzel gelen şeyler, aslında insanın gerçekten ihtiyacı olan şeyler değildir. Satir'in ateşi öpüp koklamasını yanlış bulan ve yanacağını söyleyen Prometheus bunu fark etmede geç kalsa da, haklıdır (Damrosch, 2011:218). Uygarlaşmanın getirdiği her yenilik insana güzel görünebilir. Fakat bir süre sonra doğadan ne kadar uzaklaşıldığı fark edildiğinde toplumun gerçek yüzü de görülecektir. Bu gerçek yüz tıpkı insanın zincire vurulup, diğer insanlar tarafından her gün ciğerinin yenilmesi gibi olacaktır.

Prometheus'un davranışından sonra Zeus'un yarattığı Pandora'nın, açmaması gereken bir kutuyu açmasıyla açığa çıkan kötülüklerin (Aiskhylos, 2015:56-57) insanlar arasına yayılması gibi, birlikteliği rekabete döndüren insanların, toplumsallaşmasıyla açığa çıkaracağı kötülüklerde doğaya hâkim olacaktır. Doğanın ondan gizlediklerini görünür kılarak, geri dönüşü olmayan bir ıstıraplar yumağı içine kendilerini hapsetmişlerdir. Doğa bir Zeus olarak, insana kendisine tamamen geri dönülemez cezasıyla karşılık verir.

İnsanlığın bu halinde Rousseau devreye girecektir. Yarı insan yarı Tanrı olan Herkül'ün insanlar tarafından Prometheus'u kurtarmaya yollanması gibi, toplum içinde yaşamasına rağmen doğaya önem vererek, sürekli kendini doğada bulan Rousseau'da toplumsallaşmanın ağırlığı altında ezilen insanın zincirlerini kırarak onu kurtaracaktır.

Rousseau'nun kötülük düşüncesinde, insanlar yaşadıkları olaylar sonucunda doğal durumdan uzaklaşarak, ortak bir amaç için bir araya gelirler ve toplumu kurarlar. Toplum, daha en başından, insanın muhtaçlığı gibi bir duygudan yaratılmıştır. Temelinde insanın acizliğini kullanır ve onu güçlendireceği yalanını fısıldar. Ne yazık ki insanın insan için anlamı olan birlikte güçlü oldukları düşüncesi, belli bir süre sonra da geride kalır. Ailelerin kurulması ve bağların güçlenmesi, insanların farklılıklarına dikkatleri çekerek toplumsallaşmanın ilk kötü duyguları olan rekabet, kıskançlık ve sahip olma isteğini açığa çıkarır. Birbirlerine karşı üstünlük gösterme çabaları, kıskançlıklar ve sonucunda ölümler gelir. Pandora'nın kutusu insan tarafından böylece açılır. İnsanın kendisini tamamlamayan, ruhuna dokunmayan yeni doğası her şeyi alt üst eder. İnsan özgürken köle, eşitken aç hale gelir.

Doğal durumda bulunan insanın kendi halinde, istediği yerin evi olması, özgürce hareket ederek, istediğini yiyip, içmesi ve gelecek kaygılarının olmaması toplumsallaşan insanın kaybettiği en güzel şeylerdir. Toplumsallaşan insan kendini savaşların, beklentilerin, umutsuzlukların içine atar ve sonucunda da yok yere mutsuz olur. Aslında her şeyin sahibi olunduğu dünya, elde edilmek için çalışılan yer haline getirilir. İnsanın içinde hissettiği özgürlük aşkını bastırarak hayatına devam etmesi onun için zor ama mecburidir. Yeni yeri olan içine düştüğü bu hayatı yaşamayı kendi kabullenmiştir. Kendini bırakarak kötülüklere kötülükle karşılık vererek, ilerlemenin önünde durmaya çalışmadan her şeye, isteklere yenisini katarak dur durak bilmeden uygarlaşmıştır.

Toplumsal açıya çıkardığı en büyük kötülüklerden biri de tarihin akışını değiştiren mülkiyet olur. Evlerinin yanındaki tarlaya çit çekme aklını gösteren kişiyle başlayan mülkiyet, beraberinde insanlığı etkileyecek yeni değişimler getirir. Kimsenin, gerçekleşen değişimlerde dur dememesi akılları kurcalayan noktadır. Fakat biraz düşünüldüğünde her yönden güçsüz bir insanın, her yönden güçlü bir insan karşısında ne kadar etkili olabileceğinin meçhul olduğu anlaşılır. Bu yüzden toplum insanına düşen, düzene acısıyla ayak uydurmak olur. Üstelik ilerleyen zamanlarda liderlerin emriyle bu insanlar savaşa giderek kan dökmüş ya da ölmüşlerdir. Böylece insanlar savaşın ne olduğunu bile bilmedikleri doğalarından tamamen kopmuşlardır. Nihayetinde bahsi geçen doğal durumun anlatılmasının toplumsallaşmanın kötülük boyutunun fark edilmesinin sağlanması açısından açıklayıcı olduğu görülür.

Rousseau'da doğanın uzak tuttuğu her şeye gönülden bağlanan bir insanlık söz konusudur. Doğanın gizlediği şeylerin açığa çıkarılışı insanı kendi sonuna bir adım yaklaştırır. Maden sanayi ve tarım da Rousseau tarafından buna örnek verilir. İnsanın kendini işçi sınıfına dönüştürüşü, bununla da yetinmeyip makineler icat edip kendi yerine bunları koyarak bu seferde işsiz kalarak evine yemek götürememesine neden olur. Her kişi doğanın efendisiyken, şimdi kendisi gibi bir insanın kölesi durumuna düşer. Bu da ıstıraplarının suçlusunun insanın kendisi olduğunun kanıtıdır. Kötü olduğu bilindiği halde neden durulmamıştır? Toplumun beklentilerine neden her zaman cevap verilmiştir? Yeniliklere bu kadar aç olunmasaydı, doğanın verdikleriyle yetinilseydi huzur ve iyilik düzene hala hâkim olabilirdi. Hatta kötülük bile konuşulmuyor olunabilirdi.

Rousseau perspektifinde özgürlüğün, eşitliğin, ahlakın olmadığı bir toplum ne kadar iyi bir toplum olabilir? Böyle bir düzende insan ne kadar insan kalabilir? Karnını doyuran çiftçisinin sanatçıdan daha değersiz görülmesi, paranın hâkimiyetinin bu kadar ön planda olması, mutsuzluğu bile göze alarak insanın istemediği işlerde çalışması da insanlığa yapılan saygısızlıktır. İçinde yaşanan sahte sözleşmenin insan haklarına saygısı yoktur. Zengine odaklanmış, onun varlığını sağlayan bir sistemden kötülükten başka bir şey beklenemeyeceği gibi, kula kulluk eden, aşağılık gören, insan değerinin parayla ölçüldüğü, bencil insanların bu sisteminde şiddetin olmaması da beklenemez. Böylece özsevgi ve merhamet yerini özsaygıya bıraktığı adeta gözle görülür. Merhameti olmayan, özsaygısı kabarmış insanların yaşadığı toplumun kötülüğün kaynağı olduğu da açıktır.

Rousseau'nun toplumsallığın doruklarında açığa çıktığını düşündüğü bilim, edebiyat ve sanatın insana etkisinin ortaya konulması, olaya düşünürün baktığı pencereden bakılmasını sağlar ve onun kendisinden sonra bile düşüncelerinin geçerliliğini koruduğu gösterilir. Kitapların faydalı içerikten uzak oldukları zaman insan hayatına yaptıkları kötü etkileri, normal duyguları abartarak insanları beklentiler içine soktuklarını ve insanları hayal dünyasına çektiklerini, insanın yüzüne vurarak onları kendine getirir. Böyle yaparak insanları uzaklaştıkları benliklerine geri davet eder.

Düşünre göre toplumun, kendi olmaktan uzaklaşan insanlarını tanımak artık mümkün değildir. Davranışları her zaman şaşırtmaktadır. Takılan maskelerle özlerini saklamış sahte insan, hayatına giren insanları süslediği dilleriyle birlikte aldatmaktadır. Bunun

sonucunda bir kere şaşırır ve aldanır insanın bir daha kimseye güveni de kalmaz. Bu yüzden artık aile ilişkileri sıcak değildir. Dostluklar ve evlilikler de uzun sürmemektedir. Tanıdığını sanmak ve yanıldığını görmek insanlar arasındaki köprülerin yıkıcı gücü olmuştur.

Rousseau sadece bununla da yetinmemiş kötülüğün insanın psikolojisine etkisini de dile getirmiştir. Burada Rousseau'nun çok yönlülüğü bir kez daha görülür. Düşünür insanın boş yere kendini kaptırdığı abartılı yaşamın, ulaşamadığı zamanlarda insanlarda psikolojik etki yaratarak hasta ettiğini söyler. Melankoli, bunalım bunlara örnek verilebilir. Ayrıca insanların hantallaşan vücutları da artık toplumun ağırlığını kaldıramaz hale gelir. Burada bilim devreye ilaçları ve hastaneleriyle girer. Toplumsallaşma uğruna kaybedilen doğa, sağlıklı yaşamın, sağlıklı gıdaların ve oksijenin azlığı olarak geri dönüşünü hemen yapar. Sonra da toplum insanı kendi kurumu hastanelere mahkûm eder.

İnsanların toplum uğruna vazgeçtiklerinde unuttuğu şey, bu dünyanın bir parçası olduklarıydı. Her hareketlerinin sonucunun onları etkileyeceğini asla teğet geçmeyeceğini bilmeleri gerekir. Nice insanların daha gelip geçeceği bu dünyada kötülükten başka şeylerinde olmasının sağlanması amaç olmalıdır. Oysa toplum, insanı kendine mahkûm ederek onu günden güne yok oluşuna sürüklemektedir. Ulaşamayan hayallerdeki yaşam, insanlara kötü alışkanlıklarda kazandırır. Bağımlılıklar, hırsızlıklar, insan öldürmek gibi suçlar işlenir. İnsanın hayatı kötülüklerle yoğrulur.

Oysa doğal durumda insanların ne kadar rahat yaşamları vardı. Artık ne altında uyuyacağı meşe ağacı, ne doya doya içeceği su, ne de bedava yiyeceği kalmıştır. Sıkıntılar, yalanlar, ölümler yeni bitki örtüsü gibidir. İnsan bunu kendine yapmıştır. Haddi hesabı olmayan istekler, lüks ve para aşkı, sanatların sağladığı yapay tutkular onun sonunu hazırlamıştır. Bin bir emekle yarattığı düzende insan artık tutsaktır.

Kötülüğün doğanın düzeninin bir parçası olmadığı böylece gösterilir. Kötülük dış etkenlerle şekillenen, insanın özünde olmayan bir olgudur. Toplumun içinde yaşamak o topluma uyum sağlamak demektir. Bu yüzden insan da buna göre şekillenir. Davranışları, düşüncelerini belirleyen o dış etkidir. Şekillenen bu kitle de kötülükleri meydana getirir. Rousseau bu yüzden insanlara kötülüğü betimleyerek bırakmayarak, yol göstermek, zincirlerinden kurtarmak için yanlarında olur. Kötülüğün ehlileştirilmesi için önce çalışmada da uzattığı el olarak nitelendirilen toplum sözleşmesi yardımıyla

toplumu düzenler, ardından burada düzeni bozmayacak, yasaları belirleyebilecek ve devamlılığı sağlayacak şekilde yaşayacak doğru insanları eğitimle yetiştirir.

Rousseau kötülüğü ehlileştirme eylemleriyle insanlara kaybettikleri özgürlüğü ve eşitliği tekrar kazandırır. İnsanlara nefes alacağı alan yaratır. İnsanların kendini ve malını korumaya çalışmadan özgürce dilediği gibi huzurla yaşayacağı doğal duruma benzer bir yapı içinde güven duygusuyla yaşamalarını sağlar. Hayatın zenginlik, bencillik içinde yaşanılacak bir şey olmadığını kanıtlar. Hayat huzurla birlikte ortak iyiyi isteyerek yaşanılabilir. İnsanların içinden özsevgi ve merhamet duygularını tekrar çıkararak onlara renk ve iyilik verir. Üstelik insanlar artık beraber, yıkılan dünyadan yeni bir dünya yaratırlar. Kendilerini gerçekleştirebilecek düzeye ulaşmışlardır. Yaşamları zaten istedikleri gibi olduğundan yalanla, maskelerle işleri yoktur. Emile gibi bireylerin toplumda çoğalması farkındalığı da arttıracaktır. Bu yüzden Rousseau'nun küçükken eğitmeye başladığı çocuğu doğru eğittiği söylenebilir. Mutlu bir çocukluğun mutlu bir yetişkinliğe neden olduğu gerçektir. Sırf küçükken geçirdikleri travmalar sonucunda toplum içinde dehşet saçan nice insanlar vardır. Rousseau'nun çocuğa ve gence uygun eğitimi verme çabası onun kötülüğü reddedişinin boyutunu gösterir.

Her açıdan doğru gelişen insanlardan artık kötülük açığa çıkmayacağı için toplum kötülüğe neden olamayacaktır. Saygılı, başarılı, başkalarına değer veren, güçlü, aydınlanmış, özgür bireyler toplumun kanına karışarak var olan kötülüğü ortadan kaldıracaktır. Zaten her yönden tamamlanmış bir insan başkalarıyla kendini kıyaslamayacaktır. Böylece rekabet, hırs gibi kötü duygular toplumla birlikte yaşansa da açığa çıkmayacaktır

Rousseau'nun toplumun kötülüğünü bu kadar akıcı ve anlaşılır kılması, hatta gerçekliğe en yakın oluşu, onun fikirlerinin çağının ötesine taşımış olması muhtemeldir. Fakat kötülük probleminin ön plana çıkmamış olmaması da şaşırtıcıdır. Siyasetiyle insan hayatına dokunan Rousseau'nun öneminin sadece bununla sınırlı olmadığının gösterilmesi açısından bu çalışmanın gururu da yaşanır.

KAYNAKÇA

AİSKHYLOS (2015), *Zincire Vurulmuş Prometheus*, Çev. Azra Erhat - Sabahattin Eyüboğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

AĞIR, Rahime (2017), *Jean Jacques Rousseau'nun Toplum Ve Devlet Anlayışının Türk Düşüncesine Tesiri*, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe Ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, İslam Felsefesi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Konya.

ARENDT, Hannah (2009), *Kötülüğün Sıradanlığı Adolf Eichmann Kudüs'te*, Çev. Özge Çelik, Metis Yayınları, İstanbul.

ARENDT, Hannah (2014), *Totalitarizmin Kaynakları-3 (Totalitarizm)*, Çev. İsmail Serin, İletişim Yayıncılık, İstanbul.

ARİSTOTELES (2000), *Politika*, Çev. Mete Tunçay, Remzi Yayınları, İstanbul.

AUGUSTİNUS (2010), *İtiraflar*, Çev. Çiğdem Dürüşken, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.

AUGUSTİNUS (2015), *İstencin Özgür Tercihi Üzerine*, Çev. Metin Topuz, Say Yayınları İstanbul.

AYDIN, Hasan (2007), “Fransız Devrimine Uzanan Yolda Jean Jeques Rousseau”, *Muhafazakâr Düşünce-Devrim I*, Kış, Sayı:11, s. 143-156.

BERNSTEİN, Richard J. (2010), *Radikal Kötülük*, Çev. Nil Erdoğan-Filiz Deniztekin, Varlık Yayınları, İstanbul.

BÖYÜKYILMAZ, Kezban (2015), *Jean Jacques Rousseau'nun Siyaset Felsefesinde İnsanın Toplumsallaşması Ve Eğitim*, Ufuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi Ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

COPLESTON, Frederick (2004), *Felsefe Tarihi-Aydınlanma*, Çev. Aziz Yardımlı, İdea Yayınevi, İstanbul.

DAMROSCH, Leo (2011), *Jean-Jacques Rousseau Huzursuz Dahi*, Çev. Özge Özköprülü, Türkiye İş bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

DENT, N.J.H. (2008), *Rousseau Sözlüğü*, Çev. B.Gözkan - N.Ilgıcioğlu - A.Çitil -A. Kovanlıkaya, Sarmal Yayıncılık, İstanbul.

DOĞAN, Nursel (2008), *Jean Jacques Rousseau'da Genel İrade Kavramı*, Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Sivas.

EVREN, Mehmet (2015), “Locke ve Rousseau’nun Doğa Durumu ve Mülkiyet Anlayışlarının Karşılaştırılması”, *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ekim, Sayı: 6, s. 31-44.

EBENSTEİN, William (2003), *Siyaset Felsefesinin Büyük Düşünürleri*, Çev. İsmet Özel, Şule Yayınları, İstanbul.

GECE ÇELİKKAN, Şule (2012), “Jean-jacques Rousseau’da Duyguları Bozan Katharsis Olarak Tiyatro”, *Özne Dergisi*, Güz, sayı:17, s.39-46.

GÜRKAN, Ceyhun (2016), Klasik Siyasal Düşüncede Maliye Teorisi: Bodin, Hobbes Ve Rousseau, *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, Cilt:14, Sayı:2, s.148-174.

HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich (1991), *Mantık Bilimi*, Çev. Aziz Yardımlı, İdea Yayınevi, İstanbul.

HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich (2016), *Din Felsefesi Dersleri*, Çev. Doğan Naci Kadioğlu, Pinhan Yayıncılık, İstanbul.

- HOBBS, Thomas (2012), *Leviathan*, Çev. Semih Lim, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- KANT, Immanuel (2002), *Ahlâk Metafiziğinin Temellendirilmesi*, Çev. İoanna Kuçuradi, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara.
- KANT, Immanuel (2011), “Bütün Felsefî Teodise Denemelerinin Başarısızlığı Üzerine”, Çev. Muhsin Akbaş, *Doğu Batı Dergisi*, Sayı: 14, İstanbul, s. 202-215.
- KANT, Immanuel (1978), *Lectures on Philosophical Theology*, Çev. A. W. Wood & G. M. Clark, Ithaca: Cornell University Press.
- KANT, Immanuel (2017), *Saf Aklın Sınırları Dâhilinde Din*, Çev. Suat Başar Çağlan, Literatürk Academia, İstanbul.
- KAYALI, Mihrican (2011), *Aristoteles ve Rousseau’da Yurttaşlık Kavramı*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- KAYHAN, Aslı (1999), “*Jean-Jacques Rousseau’nun Birinci Söylevinde (Bilimler Ve Sanatlar Üzerine Söylev) İnsan Kavrayışı, Doğal Durum Ve Uygarlık Düşüncesi*”, Mimar Sinan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Ana Bilim Dalı, Genel Sosyoloji Ve Metodoloji Programı Doktora Tezi.
- Kutsal Kitap* (2014), Yeni Yaşam Yayınları, İstanbul.
- KETENCİ, Taşkner - TOPUZ Metin (2017), “Augustinus, Leibniz ve Kant: Kötülük Üzerine Bir Rapsodi”, *SOBİDER Sosyal Bilimler Dergisi / The Journal of Social Science*, Yıl: 4, Aralık, Sayı:18, s. 290-304.
- KEYMAN, E. Fuat (1998-9), “Kamusal Alan ve ‘Cumhuriyetçi Liberalizm’: Türkiye’de Demokrasi Sorunu”, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, sayı:5, s. 63-80.

KOLAY, Mehmet (2015), *Kant Ve Rousseau'nun İnsan Doğası Ve Eğitim Anlayışları*, Dumlupınar Üniversitesi, Eğitim Bölümleri Enstitüsü, İlköğretim Anabilim Dalı, Sosyal Bilgiler Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Kütahya.

LEİBNİZ, Gottfried Wilhelm (1999), *Metafizik Üzerine Konuşma*, (Çev. Afsar Timuçin), Çağdaş Matbaacılık Yayınları, İstanbul.

LEİBNİZ, Gottfried Wilhelm (2009), *Theodicee*, Çev. Levent Özşar, Biblos Yayınları, Bursa.

LEVİ-STRAUSS, Claude (2014), *Hepimiz Yamyamız*, Çev. Haldun Bayrı, Metis Yayınları, İstanbul.

MARX, Karl (2011), *Kapital Cilt: I*, Çev. Mehmet Selik - Nail Satlıgan, Yordam Kitap, İstanbul.

NAR, Mehmet Şükrü (2015), “Jean-Jacques Rousseau'nun Doğal Hukuk Anlayışı Üzerine Antropolojik Bir Değerlendirme”, *Bilgi, Yaz*, sayı: 30, s. 42-68.

NEİMAN, Susan (2006), *Modern Düşünce Kötülük*, Çev. Ayhan Sargüney, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

NİETZSCHE, Friedrich (2011), *Ahlakın Soykütüğü*, Çev. Zeynep Alangoya, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.

ÖKTEM, Gönül (2014), *Rousseau'nun Eğitim Anlayışı Ve Günümüze Yansımaları*, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

ÖZDAĞ, Cenk (2012), “ ‘Doğa’ Kavramının Rousseau'nun Söylemindeki Birliği”, *Özne Dergisi*, Güz, sayı: 17, s.47-62.

PLATON (2011), *Devlet*, Çev. Sabahattin Eyüboğlu - M.Ali Cimcoz, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

PLATON (1997), *Philebos*, Çev. Sabahattin Eyüboğlu, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, İstanbul.

PLATON (2001), *Timaios*, Çev. Erol güney-Lütfi Ay, Cumhuriyet Gazetesi Dünya Klasikleri, İstanbul.

ROUSSEAU, Jean-Jacques (2008a), *Anayasa Projeleri*, Çev. İsmail Yergüz, Say Yayınları, İstanbul.

ROUSSEAU, Jean-Jacques (2017a), *Bilimler ve Sanatlar Üstüne Söylev*, Çev. Sabahattin Eyüboğlu, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

ROUSSEAU, Jean-Jacques (2017b), *Dillerin Kökeni Üstüne Deneme*, Çev. Ömer Albayrak, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

ROUSSEAU, Jean-Jacques (2017c), *Emile*, Çev. Yaşar Avunç, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

ROUSSEAU, Jean-Jacques (2016a), *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, Çev. Rasih Nuri İleri, Say Yayınları, İstanbul.

ROUSSEAU, Jean-Jacques (2016b), “İnsanlığın Genel Toplumu”, Çev. Halil İbrahim Özçilingir, *FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)*, Bahar, sayı: 21, s. 297-306.

ROUSSEAU, Jean-Jacques (2008c), *İtirafklar*, Cilt 1, Çev. Serkan Özburun, Kaknüs Yayınları, İstanbul.

ROUSSEAU, Jean-Jacques (2003), *İtirafklar*, Cilt 2, Çev. Serkan Özburun, Kaknüs Yayınları, İstanbul.

- ROUSSEAU, Jean-Jacques (2008b), *Siyasal Fragmanlar/Ekonomik Politik Üzerine Söylev*, çev. İsmail Yerguz, Say Yayınları, İstanbul.
- ROUSSEAU, Jean-Jacques (2017d), *Toplum Sözleşmesi*, Çev. Vedat Günyol, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- ROUSSEAU, Jean-Jacques (2004), *Yalnız Gezerin Düşleri*, Çev.Ester Yanarocak, Bordo Siyah Dünya Klasikleri, İstanbul.
- SATICI, Murat (2015), ‘‘Hak ve Özgürlük Ütopyası Olarak ‘İnsan Hakları’: Felsefesi ve Eleştirisi’’, *Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Kış, sayı: 2, s. 3- 3 0.
- SİLİER, Yıldız (2010-11), ‘‘Marx ve Rousseau: Eşitsizlik ve Özgürlük’’, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, sayı:55, s. 139-156.
- SCHELLİNG, Friedrich (2017), *İnsan Özgürlüğünün Özü Üzerine*, Çev. Mehmet Barış Albayrak, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- SCHOPENHAUER, Arthur (2009), *İsteme ve Tasarım Olarak Dünya*, Çev. Levent Özşar, Biblos Yayınları, İstanbul.
- SCHOPENHAUER, Arthur (2007), *Merhamet*, Çev. Zekai Kocatürk, Dergah Yayınları, İstanbul.
- TİMUÇİN, Afşar (2012), *Düşünce Tarihi 2 -Gerçekçi Düşüncenin Gelişimi (Rönesans'tan XIX. yüzyıla)*, Bulut yayınları, İstanbul.
- TÜFENKÇİ, Semra (2017), ‘‘Rousseau’da İnsan Doğası Ve Değerler Eğitimi’’, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2017/2, c. 16, sayı: 32, s. 487-506.

ÜSTE, R.Bahar (2015), ‘‘Hegel-Rousseau, Mill Ve Hayek’in Deęerlendirmelerinde Toplumda Ötekileřtirilen Kadın’ın Konumu’’, *Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakóltesi Dergisi*, sayı:4, s.103-126.

ÖZGEÇMİŞ

1994 yılında Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin Lefkoşa şehrinde doğan Melike Koç, İlköğrenimine Değirmenlik/Lefkoşa'da, Değirmenlik ilköğretim okulunda başladı. Orta öğreniminin ilk iki senesini Değirmenlik Lisesi'nde, son senesini ise ailevi problemlerinden dolayı Lefkoşa şehrinde yer alan Şht. Hüseyin Ruso Ortaokulu'nda tamamlamıştır. 2012 yılında Bülent Ecevit Anadolu Lisesi'nden mezun olmuştur. Aynı yıl, Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe bölümünü kazanmış ve 2016 yılında ilgili bölümden mezun olmuştur. Yine aynı yıl Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe Anabilim Dalı'nda yüksek lisans öğrenimine başlamıştır. Halen Sakarya Üniversitesi'nde öğrencidir.